

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA

BALIKESİR'İN KÜLTÜREL BİRİKİMİ
SAĞLIK

ARALIK 2023

**CUMHURİYET'İN 100. YILINDA BALIKESİR'İN
KÜLTÜREL BİRİKİMİ
SAĞLIK**

EDİTÖR

Prof. Dr. Mehmet BAYYIĞIT

Prof. Dr. Haşmet YAZICI

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÇANAKCI

Dr. Öğr. Üyesi Asem H. A. ABDELGHANY

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA BALIKESİR'İN KÜLTÜREL BİRİKİMİ

SAĞLIK

(e- Kitap)

Editör

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT

Prof. Dr. Haşmet YAZICI

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÇANAKCI

Dr. Öğr. Üyesi Asem H. A. ABDELGHANY

Dizgi, Mizanpaj ve Kapak Tasarımı

E- ISBN

978-625-6775-61-9

Basım Tarihi

Aralık 2023

İletişim Adresi

Palet Yayınları

Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya, Tel. 0332 353 62 27

T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncı Sertifikası: 44040

Web: www.paletyayinlari.com.tr

Web

<https://ilahiyatarastirmalari.balikesir.edu.tr/>

Bu eserde, 'Kitap Bölümü' olarak yer alan metinlerin tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Bu eser, yazılı izin olmaksızın hangi dil ve ortamda olursa olsun materyalin tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması ve elektronik ortamlarda yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA BALIKESİR'İN KÜLTÜREL BİRİKİMİ SAĞLIK

EDİTÖR

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT

Prof. Dr. Haşmet YAZICI

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÇANAKCI

Dr. Öğr. Üyesi Asem H. A. ABDELGHANY

İÇİNDEKİLER

BALIKESİR'DE MODERN VE YAYGIN SAĞLIK HİZMETLERİNİN OLMADIĞI DÖNEMLERDEN GÜNÜMÜZE HALK HEKİMLİĞİ

EMİNE AYHAN AKMAN & ALİ KEMAL BAŞOL9

BANOTU (*HYOSCYAMUS NIGER*) BİTKİSİNİN BALIKESİR HALK HEKİMLİĞİNDE “GÖZ VE DİŞ KURTLARI” TEDAVİSİNDE KULLANIMI

NAZIM TANRIKULU47

KARTAL SUYU (SAVAŞTEPE-BALIKESİR) ANLATILARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

TAYYİBE NİSA DİZDEMİR.....75

BALIKESİR HALK HEKİMLİĞİNDE BİR KÜLTÜREL MİRAS ÖRNEĞİ: KARA BANOTU (*HYOSCYAMUS NIGER*)

GÜLENDAM KAYIKCI & HASAN ÇANAKCI, HAŞMET YAZICI91

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BALIKESİR YÖRESİNDE TIBBİ AROMATİK BİTKİLER VE KULLANIM ALANLARI

ECE ÖNAY ÖZGÜR & HASAN ÇANAKCI & HAŞMET YAZICI97

KAZ DAĞI (EDREMİT / BALIKESİR) VE ÇEVRESİNDE YETİŞEN TIBBİ BİTKİLERİN GEÇMİŞTEKİ VE GÜNÜMÜZDEKİ ŞIFALI KULLANIMLARI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

FATİH SATIL & SELAMİ SELVİ.....103

BALIKESİR'DE MODERN VE YAYGIN SAĞLIK HİZMETLERİNİN OLMADIĞI DÖNEMLERDEN GÜNÜMÜZE HALK HEKİMLİĞİ

Emine AYHAN AKMAN* & Ali Kemal BAŞOL**

Giriş

Bu çalışmada modern ve yaygın sağlık hizmetlerinin olmadığı dönemlerde Balıkesir'de sağlık ihtiyacının nasıl karşılandığı, halk hekimliği uygulamaları ve kamusal sağlık hizmetinin yaygın verilmeye başlandığı dönemlerden itibaren nasıl şekillendiği ele alınmıştır.

Toplumlarda sağlık arayışı toplumun kültürel, sosyal ve dini yapısından etkilendiği gibi kamusal sağlık hizmetinin nasıl verildiğine bağlı olarak da şekillenmektedir. İnsanların en temel ihtiyaçlarından biri olan sağlık hizmeti, modern tıp uygulamalarının yaygın ve kamusal hizmet olarak verilmediği dönemlerde eski şifa gelenekleri ile sürdürülmekteydi (1).

Balıkesir toprakları tarih boyunca Misyalılar; Truva, Hitit, Frig, Pers (İranlılar), Büyük İskender, Bergama krallıklarının, Roma ve Bizans imparatorluklarının altında uzun yıllar kaldıktan sonra 1079 tarihi itibarı ile Türk hakimiyetine geçmiştir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin (1077-1308) vakıflar aracılığı ile kurulup sosyal yardımla işletilen şifahanelerini Osmanlı Devleti'nin, kurulduğu dönem olan 13. yüzyılın sonlarından 19. yüzyıla kadar geçen 600 yıllık süreç boyunca devam ettirdiğini görmekteyiz. Zaman içinde sayıları artsa da İstanbul, Bursa, Edirne ve Kayseri gibi dönemin önemli şehirlerinde bu şifahaneler faaliyet göstermiştir ve halkın tamamına ulaşamamıştır (2).

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD, dr.emineayhan@gmail.com

** Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD, alikemalbasol@gmail.com

Bu bağlamda Osmanlı döneminin son yüz yılına gelinceye kadar Balıkesir’de kamu sağlık hizmetinin verilmediğini ve kanıta dayalı tıp uygulamalarının olmadığını bilmekteyiz. Bunun sonucu olarak sağlık hizmetleri; insanların kendi sorumluluğunda yerel halk hekimliği uygulamaları ile yürütülmekteydi.

Geleneksel tıp olarak da bilinen halk hekimliği, modern tıbbın mevcut olmadığı dönemlerde bütün dünyada olduğu gibi, Türk kültüründe de önemli bir yere sahipti. Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış Balıkesir’de, yerli Anadolu, İslami ve folklorik geleneklerin unsurlarını harmanlayan zengin bir halk hekimliği öyküsü mevcuttur.

Modern tıp öncesi dönemlerde insanlar, hekimlik eğitimi almamış ancak, nesilden nesile geçtiğine inanılan, belirli sağlık durumlarını iyileştirme yeteneklerine sahip ocaklar olarak bilinen aileler vasıtasıyla hastalıklarına şifa aramışlardır. Her hastalığın ayrı bir ocağı vardı. Bu ocaklarda hastalıklara göre bitkisel ilaç uygulamaları, nazar ve muskalar, kupa terapisi, islami şifa uygulamaları, hamamlar, diyet uygulamaları, iksirler, ve ritüeller gibi çok farklı uygulamalar yapılmaktaydı.

14 Mart 1827 (II. Mahmut dönemi) tarihinde Tıbhane ve Cerrahhane-i Amire’nin açılmasıyla topluma yönelik yaygın modern sağlık uygulamalarının ilk adımı atılmış oldu. Balıkesir’de ilk hastane 1896 yılında “Karesi Gureba Hastanesi” olarak açılmıştır. 1915 yılında Mutasarrıf Doktor Reşit Bey tarafından inşa edilmiş hastane yıllar içinde ek binalarla büyütülmüştür (3).

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte, modern sağlık uygulamalarının hem merkezde hem de kırsalda yaygın uygulanmaya başlamasıyla salgın hastalıkların, anne ve bebek ölümlerinin hızla azaldığını ve yaşam sürelerinin uzadığını görmekteyiz. Şuan en modern teknolojilerle ve uzman sağlık sunucuları ile şehrin tüm yerleşim yerlerinde yaygın sağlık hizmeti verilmektedir.

Ancak günümüzde Balıkesir'in genelinde sarılık ocağı, yarımlik ocağı, kırık çıkıkçı, bezme ocağı, siyahlama ocağı, köstebek ocağı gibi ocaklarda kursun dökme, temre tedavisi, büyü bozma, tuz çatlatma gibi yöntemlerle ocakların varlığını halan sürdürdüğünü görmekteyiz (4).

1. Sağlık Kavramı Ve Tarihsel Boyutu

Tanımlanması oldukça zor olan sağlık kavramına ilişkin en yaygın tanım 1946'da kabul gören Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tüzüğünün ilk ilkesine göre "Sağlık, yalnızca hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak tam bir iyilik durumudur." (5). Fiziksel, ruhsal ve sosyal boyutları olan sağlık, toplumsal gerçeklikle zamansal boyutta şekillenirken, değişen kültürel yapılardan etkilenmektedir (6).

Antik çağlardan günümüze sağlığın tarihçesine baktığımızda, insan vücudunu anlama, hastalıkları önleme ve tedavi etme ile yaşam kalitesini iyileştirmeye yönelik sürekli bir arayış görülmektedir. Sağlık kavramı, tıbbi, bilimsel ve halk sağlığı alanındaki ilerlemeleri sosyal ve kültürel faktörlerle birleştiren, devam eden bir süreçle değişkenlik göstermektedir.

1.1. Prehistorik Dönem (MÖ 2.500.000-3.000)

Yazının keşfinden önceki Paleolitik, Mezolitik, Neolitik, Tunç ve Demir Çağları dönemlerini kapsayan bu süreçte toplumların sağlık anlayışı, büyüsel ve ampirik olmak üzere iki yönde gelişmiştir.

İlk insanlar yaralanma, sakatlanma gibi gözle görülebilir sağlık deneyimlerinin nedenini kavrayabilirken, baş ağrısı, karın ağrısı, epilepsi gibi açıklanmayan hastalık veya semptomlara anlam vermeye çalışmış ve sebeplerini doğaüstü güçlere yormuştur. Tarih öncesi dönemde insanlar hareket eden her şeyin canlı ve bir ruha sahip olduğuna inandılar. Bu ruhların bazıları iyicil bazıları ise kötücül olarak düşünülürdü. Günümüzde "animist" diye tanımladığımız bu inanca göre kötü ruhlardan sakınmak gerekirdi çünkü hastalıkların kötü bir ruhun bedeni ele geçirmesi ya da kendi ruhunun bedenini terk etmesi sonucu olduğunu düşündüler (7).

Bu dönemde insanlar hastalıklar için bitkisel ve mistik tedaviler aramıştır. Şamanlar ya da büyücü doktorlar, deneme yanılma yoluyla elde edilen bitkisel tedavilerin yanı sıra, hastalıkların tedavisinde kötü ruhu teskin edecek veya kovacak işlemler gibi büyüsel ya da dini uygulamalarla da zararı ortadan kaldırmaya çalıştılar. Prehistorik dönemde, bir şey bozmadığı sürece bedenin sağlam ve sağlıklı olduğuna inanılırdı. Zehir, yara, yanık, düşme gibi tabii sebeplerin sağlığı etkileyeceği, bedeni yıkacağı, sakat bırakabileceği, hatta öldürebileceği; soğuk, sıcak, buhar banyosu, masaj, güneşte kalmak, ocak başında ısınmak, sancılı durumlarda bazı ilaçları içmek gibi tabii metotların faydalı olduğu bilinirdi. Mesela, günlük ağrılar, ateş; romatizma, deri bozuklukları, diş ağrısı gibi rahatsızlıklar buhar banyosu, masaj ve bitkilerle tedavi edilmeye çalışılırdı. Organizma üzerindeki fizyolojik etkileri ampirik yolla tespit edilen bazı bitkiler tedavide kullanılırdı. İlkel insanın ecza dolabında, şifalı bitkilerin yanı sıra, ağrıları dindirmek ve küçük ameliyatları kolaylaştırmak için kullanılan afyon, coca, kenevir, kürar gibi uyutucular da bulunurdu. Tarih öncesi çağlarda yaşam beklentisi 25-30 yıldır; muhtemelen yetersiz beslenme ve doğumla ilgili nedenlerden dolayı erkekler kadınlardan daha uzun yaşıyordu (8,9).

1.2. Eski Medeniyetler (MÖ 3000 - MS 500):

Mısır, Mezopotamya, Hindistan ve Çin gibi eski uygarlıklardaki sağlık uygulamaları bitkisel ilaçları, cerrahi prosedürleri ve sanitasyon ve hijyen konusundaki erken anlayışı içeriyordu. Dini ve manevi inançlar genellikle sağlık ve iyileşmede önemli bir rol oynamaktaydı.

Her ne kadar bulunduğu bölgenin inancı ile iç içe geçse de bu dönemde deneysel niteliği ağır basan bilimsel yaklaşımlarla günümüz tıbbının temelleri atılmıştır. Eski Mısır medeniyetinde 3600 yıl önce yazılan ilk tıp kitabı Ebers papirüsü bu yaklaşımın önemli örneklerindendir (10). Ancak eski medeniyetler döneminde dinsel pratikler ve inancın ağır bastığı uygulamaları görmektediriz. Sümer, Babil ve Asur gibi öne çıkan Mezopotamya uygarlıklarında hastalıkların tanı ve

tedavi yöntemlerine baktığımızda suya dökülen zeytinyağın aldığı şeklinin, koyun ya da keçinin mide, böbrek, kalp ve karaciğerinin incelenip yorumlanması, nazar etkisine karşı nazarlık kullanımı, hasta kişinin nefesle ağzından çıktığı inanılan ruhunun geri getirilmesi işlemi uygulanırken, Hititlerde genelde tıbbi uygulamaların sihirle, büyü ile ve salgınların tanrı gazabı olduğu inancının yanı sıra, halk sağlığı açısından içme suyu kaynaklarının temiz tutulması, dinsel törenlerde temizlik ve yıkanmaya özellikle önem vermeleri ve ilaç olarak otların kullandıkları bilgisini yazılı tabletlerden bilmekteyiz (10).

Hitit tabletlerinin Mezopotamya tabletleriyle aynı nitelikte olduğu kanısına varılmıştır. Bu tabletlerde ilaç olarak kullanıldığı belirtilen pek çok bitkiden söz edilmektedir. Bu bitkiler arasında adamotu, üzüm, zeytin, defne, arpa, badem, banotu, buğday, dişotu, hardal, haşhaş, kayısı, köknar, mazı, mersin, meyankökü, safran, sarımsak, sedir, selvi, alıç gibi birçok tıbbi bitki yer almaktadır (11).

Yaklaşık 3000 yıllık geleneksel Çin tıbbına baktığımızda ise hastalıkları insan bedeni (Yin Çi) ve canı/ruhu (Yang Çi) içeriden ve dışarıdan gelen etkenlerle geçici veya uzun uyum bozukluğuna bağlamış ve tanı koyan ve kehanetlerde bulunan yarı-tıbbi uygulama ve dini-büyüsel törenler konusunda uzmanlaşan kahinler kötü ruhları kontrol edip yenmeye çalışmışlardır. Bu dönemde, Shen Nong adında efsanevi bir imparator, bitkilerin tıbbi özelliklerini araştırdığı ve birçok bitki ve bitki karışımının tıbbi kullanımını keşfettiği söylenmektedir (12,13).

1.3. Klasik Antik Çağ (MÖ 500 - MS 500):

Antik çağ, tıp alanında önemli bir dönemdir; çünkü o zamanlarda geliştirilen bilgi ve uygulamalar, modern tıbbın temelini oluşturmuştur. Antik çağ tıbbında kullanılan bazı tedavi yöntemleri, günümüzdeki tıbbi uygulamalardan oldukça farklıydı. Örneğin, dönemin Hipokrat gibi öncü hekimleri hastalıkların temel nedenlerini dört temel vücut sıvısında (kan, balgam, safra ve siyah safra) arardı. Bu anlayış, vücut

sıvılarının dengesizliği nedeniyle ortaya çıkan hastalıkları açıklamak için kullanılırdı. Bu dönemde şifa amaçlı bitkilerin kullanımına ve bazen doğal elementlerin (örneğin, su, hava, ateş) sağlık üzerindeki etkilerine de odaklanmıştır. Bazı durumlarda bu, bugün alternatif tıp olarak nitelendirebileceğimiz uygulamalarla ilişkilendirilebilir. Ayrıca, antik dönemde geliştirilen anatomik ve cerrahi bilgiler, modern cerrahi pratiğinin temelini atmıştır. Bu dönemlerdeki hekimlerin bilimsel gözlem yetenekleri ve mantıklı düşünme becerileri, tıbbın gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Bugün, bilimsel ve teknolojik ilerlemelerle desteklenen modern tıp, antik tıbbın temel prensiplerine dayanır. Örneğin, hasta ve doktor arasındaki etik ilişki, hastalıkların temel nedenlerinin anlaşılması ve tedavi edilmesi gibi konular, antik çağdaki tıp anlayışının izlerini taşımaktadır (7,14).

Bu dönemde tıp konusunda Yunan, Roma, Mısır tıbbının öne çıktığını, Çin ve Hint tıbbı anlayışının Eski medeniyetler dönemindeki deneyimlerini arttırarak gelişimini sürdürdüğünü görmekteyiz.

Antik çağda çok önemli bir yere sahip olan Yunan tıbbı, modern tıp biliminin temellerini atmış olan Hipokrat'ın öğretileri ile öne çıkmaktadır. Hipokrat, antik tıbbın en önemli figürlerinden biridir. Hipokrat'ın etik ilke ve uygulamaları, günümüzdeki tıbbi etik kurallarının temelini oluşturur (9).

Hipokrat döneminde tıp, gözleme ve tanı koyma süreçlerini içermektedir. Bu dönemdeki tıp pratiği, hastanın semptomlarını dikkatle inceleme ve hastalığın doğal seyrini anlama amacı güdüyordu. Antik Yunan tıbbı, hastalıkların tanı ve tedavisinde mantıklı bir yaklaşım sunmuş ve tıbbi bilginin sistematik bir şekilde toplanmasına önem vermiştir. Çalışmalarını deneysel yöntem, gözlem ve araştırma prensipleri üzerine oturtmuş, tıbbi bilim ve sanat haline getirmiştir. Hastalıkları vücudun vital sıvılarındaki bozukluklara bağlamış ve hastalıkları akut, kronik, epidemik ve endemik olarak sınıflandırmıştır. Hipokrat tıp ahlakı ve

meslek uygulamalarının kurallarını ilk kez ortaya koymuş ve bu alanlarda ilk tıp okulunun kurucusu olmuştur (15,16).

Yunan tıp geleneğinin etkisi altında gelişmiş Roma tıp pratiğinde ise Galen önemli bir yere sahiptir. Galen, bedenin dört temel sıvısının (kan, safra, siyah safra ve mukus) dengeli olması gerektiğini savunmuş ve bu dengenin sağlık durumunu etkilediğini düşünmüştür. Galen, tedavi yöntemlerinde kanama, kusturma ve ilaç kullanımına sıkça başvurmuştur. Bu dönem ayrıca Romalı mühendislerin su kemerleri ve kanalizasyon sistemleri geliştirerek halk sağlığını iyileştirdiği bir dönemdir (17).

Antik Mısır tıbbı, dönemine göre oldukça gelişmiş bir tıp sistemi içermekteydi. Özellikle cerrahi müdahalelerde ileri düzeydeydi ve mumyalama işlemi insan anatomisi bilgisinin gelişmesine katkı sunmuştur. Mısır tıbbında dini inançlar, tıbbi uygulamaların bir parçasıydı. Mısırlılar, birçok hastalığın ruhsal nedenlere dayandığına inanırlardı ve tanrıların yardımına başvurulardı. Bununla birlikte, Mısır hekimleri aynı zamanda pratik tıp bilgisine sahiptiler ve yara bakımı, ameliyatlar ve diğer tedaviler konusunda ileri düzey bilgilere sahiptiler (18).

M.Ö.2600 yıllarda "Huangdi Neijing" ya da "Sarı İmparator'un İçgörüsü" adı verilen bir metin ile temelleri atılan Çin tıbbının bu dönemde gelişerek akupunktur, bitki tıbbı, masaj, diyet ve yaşam tarzıyla ilgili prensipleri geliştirmiştir (19).

Eski Hint tıbbi daha eski dönemlere dayansa da asıl felsefesinin yerleştiği zaman bu dönem olmuştur. Hint geleneksel tıbbı ağırlıklı olarak bitkisel ilaçlara dayanır ve kullanılan şifalı otların çoğu, tıbbi özellikleri açısından tanımlanmıştır ve hala küresel olarak kullanılmaktadır. Eski metinlerde ilaçların çeşitli doğal kaynaklardan hazırlanışı Ayurveda farmakolojisi olarak adlandırılmaktadır. Eski bir Hint metni olan Sushruta Samhita, plastik cerrahi, kataraktın alınması ve daha fazlası dahil olmak üzere cerrahi prosedürler hakkında ayrıntılı bilgi içerir. Çoğunlukla manevi uygulamalarla ilişkilendirilse de yoga ve meditasyon,

geleneksel Hint tıbbının ayrılmaz parçalarıdır. Fiziksel ve zihinsel sağlık için kullanılırlar (20).

1.4. Ortaçağ ve Rönesans (MS 500 - MS 1600):

Ortaçağ her ne kadar karanlık çağ olarak anılsa da bilimdeki ilerlemelerin temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur. Orta çağda tıp alanındaki gelişmeleri incelerken, Avrupa ve İslam tıbbı olarak ayrı ele almak gerekmektedir. Çünkü bu çağı başlatan 5. Yüzyıldaki Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ve 7. Yüzyıldaki İslamiyet'in doğuşu her iki coğrafyayı çok farklı boyutlarda etkilemiştir (21).

1.4.1. Orta Çağ Avrupası'nda Tıp:

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ve Viking ve diğer barbar istilaları sonrasında, iktidardaki boşluktan faydalanan halihazırda etkisi fazla olan kilise her alanda etkisini daha da artırmıştır. Güçlenen kilisenin bilime olan karşıtlığı ve eski çağlardan kalan bilimin temel taşlarını oluşturan bilgileri içeren eserlerin olduğu İskenderiye kütüphanesinin yıkılması ile Avrupa olumsuz etkilenmiştir (22,23). Bu dönemde pagan ve Hristiyan kültürlerinin etkisiyle hastalıklar günahların bir cezası olarak görülmüştür. Hastalığı önlemeye çalışmak Tanrı'nın iradesine karşı çıkmakla eş tutulmuştur. Konu günah olunca da kilise hastalıkların çaresinin kendilerinde olduğunu söyleyerek büyük ticaret yolları üzerine hasta ve bakıma muhtaçlara yönelik manastırlar yapmıştır. Bu manastırlardaki hastalara müdahale eden hekimleri de keşişler oluşturmaktaydı. Manastırlarda hastaların acılarını dindirmeye ve bakımlarını yapmaya yönelik hizmetler verilmekteydi. Orta Çağ'da, kısmen Roma halk sağlığı sisteminin çöküşü nedeniyle halk sağlığında bir düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde çevre ve yaşam şartlarındaki kötülük, iyi besin ve temiz suya ulaşımда güçlükler sebebiyle birçok salgın hastalık görülmüştür. Orta çağın tıp alanındaki öğretileri genel olarak Galen'in öğretilerine dayanmaktaydı. Haçlı seferleri ile İslam tıbbından elde edilen bilgiler Avrupa'ya taşınarak tıp alanında ilerlemeler sağlanmıştır (24). Bu

ilerlemeler neticesinde birçok merkezde önemli tıp okulları kuruldu.

Osmanlı'nın 1453'te İstanbul'u fethi birçok Yunan düşünürün batıya doğru hareketiyle sonuçlandı ve Yüz Yıl Savaşları'nın sona ermesi kuzeybatı Avrupa'ya istikrar getirdi. Avrupa'da ticaret ve sanayileşmeyle birlikte şehirlerin büyümesi ve kırsal kesimdeki yoksulların kitlesel akını, halk sağlığı ihtiyaçlarının odağını belediye yönetimlerinin kapısına getirdi. 1546'da Fracastorus ve daha sonra Alman-İsviçreli doktor Paracelsus (Phillipus von Hohenheim, 1493-1541) tarafından tanımlanan ve enfeksiyon ve dezenfeksiyon terimlerini de içeren hastalığın bulaşma teorisi, Galen'in o zamana kadar kutsal olan miasma öğretilerine aykırıydı.

Ticaret, sanayi ve yeni pazarlar aramak için yapılan keşif yolculukları, paralı bir orta sınıfın ve varlıklı şehirlerin gelişmesine yol açtı. Bu dönemde madenler, dökümhaneler ve endüstriyel tesisler gelişerek yeni mallar ve zenginlik yarattı. Kısmen üretilen ticaretin ve artan mal ve insan hareketinin bir sonucu olarak, büyük frengi, tifüs, çiçek hastalığı, kızamık ve veba salgınları Avrupa'ya yayılmaya devam etti. Sıtma hâlâ Avrupa çapında yaygındı. Özellikle denizciler arasında raşitizm, kızıl ve iskorbüt yaygındı. Endüstriyel bölgelerdeki kirlilik ve kalabalık, özellikle kentli işçi sınıfı arasında yüzyıllarca süren çevre hastalıkları salgınlarına yol açtı.

1.4.2. Orta Çağda İslam Tıbbı:

Avrupa'nın aksine İslam coğrafyasında bilim ve tıp orta çağ döneminde büyük gelişmeler yaşamıştır. Bunun sebeplerine baktığımızda dönemin İslam devletlerinin her alanda hakimiyet kurmak istemeleri sebebiyle bilimde de döneminin en iyi bilim insanlarını kendi hizmetlerine dahil etmeye çalışmış olmalarından kaynaklandığını görmekteyiz (25). Avrupa'nın içinde bulunduğu baskıcı ve dogmatik ortam Avrupa'daki bilim insanlarının İslam coğrafyasına yönelmesine sebep olmuştur. İslam medeniyetindeki Müslüman hekimler arasında Galen'in görüşlerinin hakim olduğu fakat bu görüşleri yeterli bulmayarak kendi araştırmalarıyla

harmanlayıp orta çağ tıbbını ileriye taşıdığını görmekteyiz. Kokuşma (putrifikasyon) düşüncesini ilk kez ortaçağ İslam hekimliğinde Türk İslam kökenli El Razi'de (Rhazes, El Razi M.S 850-932) görmekteyiz. Bağdat'ta yapılacak hastanenin yeri için fikri sorulduğunda şehrin değişik yerlerine etler astırarak putrifikasyona en az yol açan yeri saptadı. Bu dönemde yetişmiş ve sonrasında çok uzun süreler yazmış olduğu kitapları Avrupa'da ders kitapları olarak okutulacak olan İbn-i Sina İslam tıbbının çok önemli bilim insanlarından. Anadolu Selçuklu döneminde bilimin her alanına olduğu gibi tıba da büyük önem verilmiştir (26). Abbasiler döneminde Bağdat şehri adeta bir tıp şehrine dönüştü. Birçok hastane ve döneminin önemli bilim insanları bu şehirde hizmet verdi (27). Her şehirde darüşşifa adıyla yapılan ve hasta, kimsesiz ve yabancıların ücretsiz şekilde barınma ve şifa bulma amacıyla faydalandığı, tıp tarihinde de çok önemli yeri olan hastaneler bulunmaktadır. Bu hastanelerden biri de Kayseri'de bulunan Gevher Nesibe Hatun Tıp Medresesi ve Darüşşifası'dır. Bu hastaneyi bu denli önemli yapan özelliği, Anadolu'nun İslam dönemine ait ilk hastanesi olması ve içinde barındırdığı medresenin de dünyadaki ilk tıp medresesi olması sebebiyledir. Anadolu Selçuklu döneminde tüm bu bilimsel tıp gelişmelerinin yanında bilimden uzak halk hekimliği uygulamalarının da devam ettiğini görmekteyiz (26). İslam tıbbındaki bu büyük ilerlemeler batıdan Haçlı Seferleri, doğudan da Moğol istilaları sebebiyle geriledi. Döneminin bilim merkezi olan Bağdat şehrinin Moğol istilasası sonrası kütüphanelerinin tahrip edilmesi bilim dünyasındaki gelişmeleri uzunca bir süre geciktirdi (25). Haçlı Seferleri sonucu İslam tıbbındaki bilgiler Avrupa'ya taşındı ve Rönesans döneminde Avrupa'nın bilim ve tıp alanında parlamasına ön ayak oldu (28).

1.5. Erken Modern Tıp (17. - 18. Yüzyıl):

Toplumsal, ekonomik ve siyasal düşüncenin dinamik bir dönemi olan Aydınlanma, siyasal ve toplumsal özgürleşmeye ve bilimde, tarımda, teknolojiye ve endüstriyel güçte hızlı ilerlemelere büyük bir ivme kazandırdı. Yaşamın pek çok

alanındaki değişimlere örnek olarak Amerikan ve Fransız Devrimleri ve Adam Smith'in bireyin siyasi ve ekonomik haklarını geliştiren ekonomik teorisi gösterilebilir.

Feodalizmin çöküşü, manastırların gerilemesi ve arazilerin çitlerle çevrilmesi kırsal kesimdeki yoksulları mülksüzleştirdi. Belediye ve gönüllü kuruluşlar, daha önce manastır tarikatları tarafından yönetilen hastanelerin yerine giderek daha fazla hastane geliştirdi. 1601'de İngiliz Elizabeth Dönemi Yoksulluk Yasaları, yerel kilise hükümetini yoksulların sağlığından ve sosyal refahından sorumlu olarak tanımladı; bu sistem daha sonra İngiliz sömürgeciler tarafından Yeni Dünya'ya getirildi.

Bu etkili ve dikkate değer çağda ileri fikirler ve yeni düşünme biçimleri hayata geçirilebilir pratik, somut nesnelere dönüştürülebilir olduğu açıkça ortaya çıktı. Bunun en güzel örneği 1676'da icat edilen mikroskopinin gelişimi, bir araç olarak mikroorganizmaların incelenmesi için bir yöntem olarak ortaya koyulmasıdır.

On yedinci yüzyılda büyük tıp merkezleri Leyden, Paris ve Montpellier'de bulunuyordu. Bernardino Ramazzini, 52 ana meslekte çalışanların karşılaştığı çeşitli hastalık etkenlerinin anlatıldığı meslek hastalıkları üzerine ilk modern kapsamlı incelemeyi 1700 yılında yayınladı. 1724 yılında V. N. Tatischev, Rus imparatorluğunun tüm bölgelerinde salgın hastalıklar ve tedavi yöntemleri konusunda anket yoluyla bir araştırma yaptı.

1750'lerden itibaren Britanya, Amerika ve Avrasya'nın büyük kent merkezlerinde gönüllü hastaneler kuruldu. John Howard'ın (Hapishanelerin Durumu Üzerine, 1777'de yayınlandı) önderliğinde Britanya'daki hastaneleri, hapishaneleri ve lazarettoları (cüzam hastaneleri) içeren tıbbi-sosyal reform, bu kurumlarda önemli iyileştirmeler sağladı. Fransız Devrimi'nin ardından Philippe Pinel (1745-1826), psikiyatri hastalarının gözetimi ve bakımına yönelik daha insani bir psikolojik yaklaşımın geliştirilmesinde etkili oldu.

On sekizinci yüzyılın sonları, kimya, fizik, fizyoloji ve anatomi bilimlerinin yanı sıra klinik tıp, cerrahi ve terapötiklerin de büyüme ve gelişme dönemi idi.

Tarımdaki gelişmeler daha fazla üretkenlik ve daha iyi beslenme yarattı. Bunlar daha yüksek doğum oranları ve düşen ölüm oranlarıyla ilişkilendirildi ve bu da hızlı nüfus artışına yol açtı. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda makineleşme sonucu daha az emekle daha büyük arazilerin işlenmesiyle tarım devrimi meydana gelmiş ve bunun sonucunda kırsal nüfus azalmaya başlamıştır. Sanayi devriminin diğer bir sonucu olarak fabrikalarda, madenlerde, gemilerde, ev inşaatlarında ve mağazalarda çalışacak daha fazla işçi istihdam edilmeye başlandı. Sanayileşmiş kent merkezleri hızla büyüdü. Kalabalık şehirler, büyüyen işçi sınıfına barınma ve hizmet sağlama konusunda yeterli donanımına sahip değildi. Kentsel alanlar kalabalıklıktan, kötü barınmalardan, sanitasyondan, yetersiz beslenmeden ve zorlu çalışma koşullarından muzdaripti ve bunların hepsi birlikte korkunç sağlık koşulları yarattı. İnsanlar binlerce yıldır süren gelen sağlık pratiklerinin ötesinde farklı yaklaşımlar ve sistemler gerektiren sağlık sorunları ile yüzleşmeye başladı. On sekizinci yüzyılın sonunda hastane tıbbı ve toplum tabanlı sağlık hizmeti yaklaşımı gelişmeye başlamıştır (29).

1.6. 19. Yüzyıl ve Modern Tıbbın Yükselişi:

19. yüzyılla beraber pozitivistliğin öne çıkması ile bilimsel bilgi nicelik ve nitelik olarak 'patlama' tarzında artmıştır. Sorgulayıcı ve deneye dayalı gelişen tıp ve teknoloji ile birlikte insan vücudu hakkında daha önce olmadığı kadar bilgiye erişilmiştir. Edinilen bilgiler vücut ve hastalıkları çok daha iyi açıklamış ve müdahale imkanı sağlamıştır. Modern tıp bu gelişmelerle sağlığın, hastalığın ve tedavinin niteliğinin belirleyicisi olmuştur. Bunun yanı sıra, sağlık hizmetlerinin etkin olması için koruyucu, geliştirici, tedavi edici ve esenlendirici boyutlarıyla sunulması gerektiği ortaya koyulmuştur. Ayrıca sağlığın sadece erişilebilen sağlık hizmetlerinden öte, beslenme ve barınma durumlarına, çevre

koşullarına, çalışma hayatına, eğitim gibi pek çok belirleyiciye bağlı olduğu dikkate alınarak, birey ve toplum sağlığına bütüncül yaklaşmak gerektiği anlaşılmıştır (30).

Bu dönemde tıp pratiğinde çok büyük gelişmeler olmuştur. Hekimler hastalarını değerlendirirken sistematik yöntem izlemeye ve güçlü tanı yöntemleri kullanmaya başlamıştır. Geliştirilen yeni teknikler arasında anestezi ve antiseptik yöntemler cerrahinin dönüşümünü ve gelişiminin önünü açmıştır. Her ne kadar yaygın bulaşıcı hastalıklara etkili tedavi yöntemleri bulunsa da en ölümcül hastalıkların çoğundaki düşüş klinik hekimliğindeki gelişmelerden ziyade halk sağlığı alınındaki gelişmelerle olmuştur (20).

Sağlık planlamasında ve hastalıkların önlenmesinde doğru istatistiksel bilginin olağanüstü öneminin farkına varan Edwin Chadwick halk sağlığı açısından köklü değişikliklerin öncülüğünü yapmıştır. Örneğin William Farr tarafından kayıtlar aracılığı ile yapılan, Liverpool'daki ölüm oranlarına ilişkin analiz, bu ülkede doğanların ancak yarısının altıncı yaş günlerine kadar yaşadığını, oysa İngiltere'de genel ortalama ölüm yaşının 45 olduğunu gösterdi. Sonuç olarak Parlamento, 1846 tarihli Liverpool Sağlık Yasası'nı kabul ederek yaygın yerel sağlık sistemlerinin temelleri atmıştır. 1842'de Boston, Massachusetts'te Lemuel Shattuck, hayati istatistiklerin eyalet çapında kaydedilmesini başlattı ve bu daha sonra ABD'nin başka yerlerinde bir model haline geldi. Raporu, halk sağlığı yönetimi ve planlamasının bir dönüm noktası oldu. Yaşa, cinsiyete, ırka ve mesleğe göre toplanan verilerin ayrıntılı bir açıklamasını ve hastalık ve ölüm nedenlerine ilişkin tek tip isimlendirmeyi sağlanarak, veri ve bilgi alışverişinde rutin bir sistemin temelleri atıldı. Çiçek hastalığıyla ilgili çalışmalar, Birleşik Krallık'ta zorunlu aşılamayı belirleyen 1853 Aşılama Yasası'nın kabul edilmesine yol açtı.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Florence Nightingale, hastane taburcu bilgi sisteminin değerini vurgulamıştır. Hastanelerde tedavi gören hastaların kayıtlarından elde edilebilecek istatistiklerin toplanmasını ve kullanılmasını

teşvik etmiştir. Çalışmaları hastanelerin yönetimi ve tasarımı, askeri tıpta ve hemşirelik mesleğinde belirgin gelişmelere yol açmıştır (29,31).

2. İlkel İnançlardan Tıbbi Uygulamalara Geçiş

Prehistorik dönemden günümüze sağlık inançlarını değerlendirirken tıbbın dönüşen 5 evresini ele alarak özetleyecek olursak;

1. İçgüdüsel Evre: Yırtıcı hayvanlardan zarar görme, kesici bir cisimle yaralanma veya yağmur, soğuk gibi doğa olaylarına karşı içgüdüsel olarak kişinin kendini korumaya aldığı ilk dönemlerdir.

2. Ampirik Evre: Deneme-yanılma yolu ile zamanla edinilen tecrübelerle zehirli yiyecekler tüketmekten uzak durma, yaşadıklarından kendine pay çıkararak kişinin hayatını planladığı dönemdir. Bu dönem zamanla Şamanizm etkisinde kalarak Şaman evliyaların ortaya çıkmasıyla bu inançlar geniş coğrafyalara yayılmıştır.

3. Büyüsel Evre: Simgesel ve mistik üslup halk içinde daha gizemli ve cezbedici olmaya başladıktan sonra bir takım kişilerce hastalıklar okuyup üfleme, muska yazma yoluyla iyileştirilmeye çalışılmıştır. Bu durum ocaklı diye tabir edilen kişiler ve onlardan el alanlarca hala günümüzde de devam etmektedir.

4. Felsefi Tıp Evresi: Hastalıkların dört sıvı; kan, balgam, kara ve sarı safra arasında oluşan dengesizlik nedeniyle oluştuğuna, bu sıvıların her birinin artan ya da azalan oranlarının kendine özgü hastalıklara neden olduğuna inanılmakta ve bunlar arasındaki denge sağlanarak hastalıklar tedavi edilmektedir.

5. Bilimsel Tıp Evresi: Artan tıbbi bilgi ve teknolojik gelişmelerle birlikte hastalıkların tedavisi hak ettiği noktalara gelirken önceki dönemlerde oluşturulmuş olan inanışların etkisi altında kalmaya da devam etmekte, azımsanmayacak

derecede de alternatif tıp adı altında eski inançlar uygulanmaktadır (9,32).

3. Halk Hekimliği Kavramı

Hayatta kalmanın önemli bir parçası olan sağlık arayışı her kültürde inanış, deneyim ve uygulamalar bütünü de beraberinde getirmiştir ve bu uygulamaların araştırılması günümüzde “halk hekimliği”, “tıbbi folklor”, “tıbbi ve mistik folklor”, “geleneksel tıp”, “sağlık folkloru” adları ile yapılmaktadır (33).

Halk hekimliği konusunda en sık kullanılan ve yaygın olan tanım P. Naili Boratav tarafından yapılmıştır. P. N. Boratav'a göre halk hekimliği; Halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemediğinde, hastalıklarını tanılama ve tedavi etmek amacı ile benimsediği yöntem ve süreçlerin bütünü olarak ifade etmiştir. Boratav “hastalık” kavramını sadece fiziki sağlık durumundaki bozukluklar olarak tanımlamamıştır, ayrıca nazar gibi başka insanlardan gelebilecek olumsuz etkileri, kısırlık gibi rahatsızlıkları, cin veya peri gibi tabiatüstü varlıkların sebep olduğu ruhsal hastalıkları da kastettiğini belirtmiştir (34,35,36).

Halk hekimliği kimi yaklaşımlarda doğaya karşı ilk tepkilerle ortaya çıkmış, hastalığın tedavisinde çeşitli bitkilerin, metalik ve hayvansal maddelerin kullanılmasını içeren “tıbbi halk hekimliği” olarak tanımlanmıştır. Uygulamaların içinde dini veya büyü varsa “mistik halk hekimliği” olarak adlandırılmıştır (37).

Tarih boyunca insanlar tarafından kullanılan halk hekimliği yöntemleri ortaya çıktığı coğrafyadaki toplumların yaşam koşullarından, inançlarından ve alışkanlıklarından beslenerek kültürel ilişkilerle harmanlanmıştır. Toplumun dini yapısı ile bireyin aile veya akrabalıklar gibi toplumun her katmanındaki ilişkisi, hastalık ve bozuklukların tanı ve tedavisinde belirleyici olmuştur.

Yüzyıllar boyunca insanlar, sağlık ve refah ihtiyaçlarını karşılamak için geleneksel şıfacılara, ev ilaçlarına ve eski tıbbi bilgilere başvurdu. DSÖ Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Küresel Raporuna (2019) göre, dünya çapında kullanılan çeşitli geleneksel tıp sistemleri arasında akupunktur, bitkisel ilaçlar, yerli geleneksel tıp, homeopati, geleneksel Çin tıbbı, naturopati, kayropratik, osteopati, ayurveda ve Unani yer almaktadır (38).

Halk hekimliğinde tedaviyi uygulayacak kişiye güven ve inanç tam olmalıdır. Hastada halk hekimliği uygulamalarına güven duygusunun oluşmasının temelinde, halk hekimliğinin halk kültürü ile bütünleşmiş olması ve kişinin tedaviye inancının tam olmazsa başarısız olacağı düşüncesi yatar. Tedavi edilmeye çalışılan hasta iyi olur veya ölür. Eğer iyileşirse etkili tedavi yapıldığı düşünülerek güven kazanılmış olur. Ölüm olması durumunda ise tedavinin etkisizliğinden öte, tedavinin kişiye aktarılamaması söz konusu olduğu düşünülür. Bu nedenle halk arasında tedavi yöntemleriyle ilgili olumsuz deneyimler dile getirilmez (39). Halk hekimliğinin pratik ve uygulamalarının temelinde olağanüstülük vardır. Geleneksel dünya görüşüne bakıldığında birey yaşadığı doğanın bir parçasıdır ve kendisi gibi doğadaki her bir unsurun da bir ruhu vardır. Bu ruhları kstrmek, kendisine ait olmayan bir mekna girmiş olmak, yanlış zamanda bir yerden geçmiş olmak, başkasının kötü bakışından ya da sözünden etkilenmek hastalıkların kaynağını oluşturabilir (40). Modern tıp bu konuyla ilgili yaklaşımını “psikosomatik tıp”, “plasebo etkisi”, “kuantum iyileşme kuramı” kavramlarıyla açıklamaktadır. Psikosomatik tıp, insanın beden ve ruh sağlığını bir bütün olarak görür ve pek çok fizyolojik hastalığın kaynağında psikolojik süreçlerin olduğunu ileri sürer (33,39).

Geleneksel tıp bazen bilim öncesi olarak görülüyor; uygulamaları ve tedavilerinin yerini modern, daha iyi, daha verimli bilime dayalı tıp alıyor. Ancak daha az bilinen şey, modern bilime ve tıbbı katkısı ve geleneksel ürün ve uygulamaların sağlık sorunlarına yönelik etkili tedavilere

dönüştürülmesinin uzun geçmişidir. Günümüzde farmasötik ürünlerin yaklaşık %40'ı doğadan ve aspirin, artemisinin ve çocukluk çağı kanser tedavileri gibi çığır açıcı ilaçlar da dahil olmak üzere geleneksel bilgilerden yararlanmaktadır. Bu ilaçlara daha yakından bakıldığında, bunların arkasındaki bilim insanların, çığır açan keşiflerine ulaşmak için geleneksel bilgilerden yararlandıkları ortaya çıkıyor.

Modern tıbbi ilerletmek için doğadan ve yerel bilgiden faydalandığı birçok örnek mevcuttur. Klorokine dirençli sıtmanın tedavisinde Çinli bilim adamı Tu Youyou, sıtmaya karşı kullanılan 240.000'den fazla bileşigi - başarısızlıkla - test ettikten sonra başvurduğu geleneksel Çin tıp literatüründe aralıklı ateşleri tedavi etmek için tatlı pelin otunun kullanıldığına dair bir referans buldu. 1971'de Tu Youyou'nun ekibi, tatlı pelin ağacında bulunan ve özellikle sıtmanın tedavisinde etkili olan aktif bir bileşik olan artemisinin izole etti. Artemisinin artık Dünya Sağlık Örgütü tarafından sıtma tedavisinde birinci ve ikinci basamak olarak önerilmektedir. Tu Youyou, milyonlarca insanın hayatını kurtaran sıtmayla ilgili çalışmaları nedeniyle 2015 yılında Nobel Fizyoloji veya Tıp Ödülü'ne layık görüldü. Başka bir örnekte, sarılığı olan bebekleri zamansız bir Ayurveda uygulaması olan güneş ışığına maruz bırakmanın, modern tıbbi fototerapi tedavisine karşılık geldiğini ve bilirubini konjuge olmayan ve atılabilen bir forma dönüştürdüğü bilgisine sahibiz. Ancak geleneksel tıp, mekanizmasını ortaya koyamasa da işe yaradığını yüzlerce yıl öncesinde anlamıştı.

Modern tıp, doğanın sunduğu şeyler üzerine inşa edilmiş ve bu şifalı bitkilerin, şifalı otların, köklerin ve kabukların medeniyetler boyunca hastalıkları tedavi etmek için nasıl kullanıldığına dair geleneksel bilgi sistemlerinden yararlanmıştır. Dünya çapında insanlar tarafından giderek daha fazla kullanılmaya başlanan geleneksel tıp ürünleri ve uygulamalarına ilişkin neyin işe yarayıp neyin yaramadığını belirlemek için daha fazla araştırma ve daha fazla kanıt gerekmektedir (41).

Hastalık ve sağlık kavramlarına yüklenen anlamlar kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Hastalığın giderilmesi, onu ortaya çıkaran nedenle ilişkiliyen bu nedenleri biçimleyen de kültürel yapıdır. Her toplumda hastalıkların tanımlanmasında ve sağaltımında, sözel yolla aktarılarak geçmişten devralınan, geleneksel bilgiye ve tecrübeye dayalı uygulamalar mevcuttur (39).

4. Türk Kltnde Halk Hekimliği

İslamiyet ncesi dönemde Gök Tanrı inancına sahip olan Türk'ler kutsal kabul ettikleri atalar kültü ve yer-su kültlerine tapınmamışlardır ancak sağlık davranışını bu kutsallar, sakınma ve inanışlarla etkilemiştir. Bu inanışları temsil eden kişiler şamanlar olarak kabul edilirdi. Seçilmiş kişi olarak görülen şamanların yer altına ve gökyüzüne gidebilme özelliklerine sahip olduğuna ve deli ve cinli insanları kötü ruhların elinden kurtardığına, düzelmeyen hastalıkları tedavi ettiğine, ölenleri dirilttiğine inanılırdı.

Binlerce yıllık Türk kltr mirasının önemli bir parçası olan halk hekimliği karşılığı olarak Divan Lgat'te Türk'te iki kelime grlmektedir. Birincisi ilaç anlamına gelen "em", ikincisi ise eczacı anlamına gelen "emi'dir" (42).

4.1. Ocak Kavramı:

Türk halk hekimliğinin temel kurumu ocaklardır. Halk hekimliği bağlamında ocak, soydan gelen belirli bir hastalığı iyi ettiğine veya bir önceki kuşaktan "el verme" suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak belirli bir şikyeti veya hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile anlamlarına gelmektedir. Toplum tarafından Halk hekimi olan kişilerin tecrübe ve yaşantılarla geleneksel bilgiyi uygulamak için seçilmiş kişiler olduğuna, inanılır. Bu nedenle halk hekimine ve ocağa saygı duyulur. Türk toplumlarında özel ve gizemli bir kudreti olduğu düşünülen, Türk dillerinde kam, ham, baksı, bahşi, ozan ya da oyun gibi isimler de verilen şamanlar, sahip oldukları güç sayesinde hastaların vücutlarındaki kötü ruhları ve bunların zararlı etkilerini kovabildiklerine inanılır. Ocaklık uygulamaları

İslamiyet öncesi Orta Asya Türk toplumlarındaki Şamanizm uygulamaları ile süre gelirken, İslamiyet sonrası şamanlar değişen inanış ve yaşayış şartları çerçevesinde sahip olduğu yönlerinden biri olan hekimlik becerilerini de ocak ve ocaklılara devretmişlerdir. Ocaklarda halk hekimliği uygulamalarını gerçekleştiren kişilere ocaklı denir; ocaklı olma ise, bir ocak ailesine mensup olma durumunu belirtmektedir. “Türk halkının hakiki doktoru olan ocaklılar, Orta Asya şamanının bugüne ulaşmış şeklidir”. Türklerin Müslümanlığı kabul etmesiyle kamların dini yönünü din adamları devralmış, tıbbi işlevleri ise ocaklılar tarafından yürütülmeye devam etmiştir (34,43). Ocaklılar çoğu zaman, hastalardan para almazlar ve büyük çoğunluğu kadındır. Ocaklı olma, nesilden nesile geçen bir özelliktir ve el verme ya da nefes verme yoluyla genelde çocuklara, torunlara ya da yeğenlere geçer. Bazı yörelerde ocaklı sülalesinin devamının sağlanması için erkek bir başka erkeğe, kadın da kızına el verir. Burada el verme ocaklının iznine tabidir ve temel koşul, ocaklının eline güvendiği ve kendisinden sonra bu işi sürdürebileceğine inandığı bir kişi olmasıdır. Ocaklıların usta-çırak yöntemiyle öğrendikleri uygulamalar arasında tanıya yönelik işlemler, tedaviye yönelik işlemler ve koruyucu önlemler bulunmaktadır (43,44).

Eski Türk dini içerisinde yer alan şamanlar değişen inanış ve yaşayış şartları çerçevesinde sahip olduğu yönlerinden biri olan hekimlik becerilerini de ocak ve ocaklılara devretmişlerdir (33).

Türk halk hekimliğinde 6 sağaltma türü bulunmuştur:

1) İrvasa (irasa, urasa, uğrasa, oğrasa) yoluyla sağaltım: Doğrudan bedenle ilgili olmayan, psişik yöntemlerle hastayı etkileme amacı güden sağaltmalardır.

2) Parpılama (parpilma, parpilma, darpılama, parpullama, parpulma) yoluyla sağaltım: Hastaların bedenlerine çizik atma, delme, dağlama, keserek ya da vücutlarına değnekle vurarak yapılan sağaltmalardır.

3) Dinsel yolla sağaltım: Dini yöntemle ilişkili araç ve madde kullanılarak yapılan sağaltmalardır.

4) Bitki kökenli em'lerle sağaltım: Bitkinin kökü, gövdesi, kabuğu, yaprağı, meyvesi, çiçeği ya da tohumunu olduğu gibi ya da bazı işlemlerden geçirilerek hastalara em olarak verilmesi ile yapılan sağaltmalardır.

5) Hayvan kökenli em'lerle sağaltım: Öd, eş, göbek bağı, kurt tüyü, koyun tüyü, iç yağı, bal, deve eti, köpek eti, yarasa kanı, tavus kuşu tüyü gibi çeşitli hayvansal ürünler, oldukları gibi ya da bir takım işlemlerden geçirildikten sonra, em olarak kullanılması ile yapılan sağaltmalardır.

6) Maden kökenli em'lerle sağaltım: Cıva, gümüş, altın, bakır, su, maden suyu, taş gibi madenin işlemlerden geçirildikten sonra, ya da geçirilmeden hastalara em olarak kullanılması ile yapılan sağaltmalardır (4).

5. Balıkesir Yöresi Tarihi Ve Sağlık Hizmetlerinde Dönüşüm

Günümüzde topraklarının bir kısmı Güney Marmara Bölümü'nde, bir kısmı ise Ege Bölgesi'nde yer alan Balıkesir, tarihte Misya ve Karesi adlarıyla bilinmekte olup bu yörede yapılan tarihi araştırmalar, insanların bu bölgeye MÖ. 8000-M.Ö. 3000 yılları arasından beri yerleştini göstermektedir (45).

Prehistorik dönemde sağlık uygulamalarına dair Balıkesir yöresinde yeterince bilgi sahibi olabileceğimiz bulgu yoktur ancak bu dönemde şamanların hükmünde büyü ile tedavi, avcı, toplayıcı veya yağmacı toplumlarda cerrahi tedavi, tarımla uğraşan toplumlarda şifalı otlarla tedavi gibi Anadolu genel uygulamalar vardı (14,46,47).

Antik çağ boyunca pek çok uygarlığın egemenliği altına giren Misya bölgesinde MÖ. 2000 yılından itibaren Yunan kavimlerinin etkisi olsa da önce Hitit sonrasında Firig, Truva ve Lidya, Pers, Suriye, Bergama, Roma ve Türk hakimiyetine kadar Bizans imparatorluğu altında yaşamıştır.

Antik çağda Balıkesir yöresinin de yer aldığı Ege yarımadasında Antik Yunan döneminde sağlık tanrısı Asklepios adına kurulan sağlık mabedi Asklepionlar açılmıştı. Bu sağlık mabetleri çevresinde yaşayan hastalara hizmet veriyordu. Bu dönemde bugünkü Balıkesir civarında da öncelikle etkisini gösteren Hipokrat, Galen, Dioskorides tıbbi da hem tüm tıp geleneklerine hem de Türkiye tıbbına etki edecektir. Hipokrat, M.Ö.V-IV. yüzyıllarda yaptığı çalışmalarla, ortaya koyduğu teknik ve tedavi yöntemleri ve tespitleri ile antik tıbbın seyrini değiştirmiştir. Hipokrat ve Galenos, tıbbın daha çok deneysel ve gözlemlere dayalı şeklinden yararlanıyorlardı. Bu anlayışın aksine Asklepios'u tıbbın tanrısı kabul eden hekim ve rahiplerin hastaları tedavi yöntemi deneysel, gözlemsel ya da tamamen ruhani yöntemlerle dayanmaktaydı (48).

Balıkesir bölgesi bir dönem Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir. Roma tıbbı da bu bölgede daha önceki hakim medeniyetlere benzer şekilde hastalıkların sebebini doğa üstü güçlere ve tanrının gazabına bağlamıştır. Farklı olarak Roma'da kaplıca ve hamam gibi yapılarla sağlık alanında büyük adımlar atılmıştır (14). Buna örnek olarak ilimiz sınırları içerisindeki Bigadiç ilçesinde bulunan Hisarköy Kaplıcaları'nı gösterebiliriz. Hisarköy'de bulunan kaplıcalar Roma döneminden izler taşımaktadır (49).

5.1. 13. Y.Y-19. Y.Y Arasında Balıkesir Yöresinde Sağlık Hizmetleri Ve Uygulamaları

Modern tanı ve tedavi yöntemlerinin bulunmadığı bir dönemde hastalıktan uzak kalmak oldukça büyük bir önem arz ediyordu. Bu durum Osmanlı'da tıba olan bakışta koruyucu hekimlik uygulamasının ön plana çıkmasını sağladı. Dengeli beslenme ve ılımlı bir yaşam sürmek yaşamın idamesi için önemli hale geldi. Bir hastalık durumunda bitki karışımları ve basit cerrahi işlemler eldeki kısıtlı tedavi yöntemleriydi. Osmanlı'da tıp alanındaki personel nüfusa oranla yetersiz kalıyordu. Bu yetersizlik kırsal alanda şehirlere oranla daha çok göze çarpıyordu. Kırsal alanda yaşayan halk

personel eksikliği ve ekonomik yetersizlikler sebebiyle tıbbi ihtiyaçlarını tıp eğitimi almamış, bilgisi yetersiz olan berberlerden, kırıkçı-çıkıkçılardan, aktarlardan temin etmekteydi. Avrupa'da da örneklerini gördüğümüz küçük cerrahi işlemleri berberler yapmaktaydı. Tıbbi bilgisi olmayan bu kişilerin yaptığı uygulamalar sonrası istenmeyen kötü sonuçlar ortaya çıkabilmekte ve kişilerin sağlıkları daha da bozulabilmekteydi. Halk doğru olmayan bilgilere ve hurafelere de inanmakta ve tedavi için bunları kullanmaktaydı. Müslüman halk muska ve tılsımlarla, Hristiyan halk da gümüş haçla hastalıklardan korunabileceğine inanmaktaydı. Modern tıbbın doğru kabul ettiği bilgilerle hatalı inanışların birleştirildiği tedavi şekilleri de mevcuttu. Kocakarı ilaçları dediğimiz günümüze dek gelmiş olan, bitkilerin doğal tedavi edici özellikleri ile folklorik tedavilerin birleştirildiği karışımlar bunlara örnek verilebilir. Avrupa'da ve dünyada eski tıbbı olan bakışın değişmesi, anatomideki gelişmelere ve mikroskobun keşfi sonrası hastalıkların nedenleri ve yol açtığı durumların daha iyi anlaşılmasına bağlıdır. Avrupa'da ortaya çıkan büyük salgınlar sonrası salgınlarla mücadelede izlenen yollar tıbbın modernleşmesine katkı sağlamış olup, Osmanlı bu izlenen yolları maalesef geç hayata geçirmiştir. Bu da tıpta modernleşmeyi ve sağlıkta örgütlemeyi geciktirdi (50).

5.2. Modern Sağlık Uygulamalarına Geçiş Ve Cumhuriyet Döneminde Balıkesir'de Sağlık Hizmetleri

5.2.1. Osmanlı Dönemi Sağlık Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren birçok büyük şehirde hastaneler barındırdığı bilinmektedir. Selçuklu döneminden kalan bu hastanelerde sağlık hizmetleri verilmektedir. Söz konusu bu sağlık hizmetleri de vakıflar aracılığıyla verilmekte olup vakıfların kontrolü de devlettedir (3). Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki hastanelere baktığımızda Darüşşifaları görmekteyiz. Darüşşifalarda yatarak tedavi yanında bazı günlerde poliklinik hizmeti de verilmektedir. Hizmeti alacak kişinin dinine, milliyetine, cinsiyetine, ekonomik durumuna bakılmaksızın bu hizmetlerin

verildiğini görmekteyiz. Ayrıca konaklayacak yeri olmayan yabancılar veya hastalar darüşşifalarda istediği kadar konaklayabilmektedir. Darüşşifaların mimari yapılarına baktığımızda ortasında avlu bulunan yapılar olduğunu, büyük merkezlerde bu yapıların içinde cami, hamam, medrese gibi yapıları barındıran Külliye denilen kompleks yerleşkeler içinde yapıldığını görmekteyiz. Kimi darüşşifalarda içinde barındırdığı medreselerde bir bakıma dönemimizdeki tıp fakültelerinde olduğu gibi usta-çırak ilişkisi içerisinde tıp eğitimi verildiği de bilinmektedir (2). Külliyeler, içinde barındırdıkları bu çoklu hizmetler ile halkın tüm sosyal ihtiyaçlarını karşılayabileceği, şehrin bir bakıma sosyal merkezi haline gelmişlerdir. Tüm hizmetlerin finansmanı vakıf ve hayır sahipleri tarafından karşılanmakta olup burada çalışan personelin de ücretleri vakıf tarafından verilmekteydi (51).

Bugünkü Balıkesir il sınırları içerisinde darüşşifa olduğuna dair bir kayıt bulunamamıştır. Balıkesir Şer'iyye Sicilleri kayıtlarında Karaoğlan mahallesindeki Karaoğlan Mescidi'nin bir bölümünün bu amaçla kullanıldığından bahsedilmektedir. Fakat bu dönemde hekim sayısındaki yetersizlik sebebiyle halkın tamamı hekime ulaşamamakta ve halk hekimliği yöntemleriyle hastalıklarına şifa aramaktaydı. Bahsi geçen Balıkesir Şer'iyye Sicilleri kayıtlarında bu uygulamalar sonrası hayatını kaybeden insanlardan da bahsedilmektedir (52).

Osmanlı tıbbının klasik İslam tıbbını benimsediği ve batıdaki gelişmeler sonucu oluşmaya başlayan modern tıp anlayışını benimsemesinde gecikmeler yaşadığı bilinmektedir. Osmanlı'da sağlık sorunlarına gerekli önemin verilmesi ve sağlık teşkilatlanmasına gidilmesi Tanzimat sonrası dönemde hız kazanmıştır. Tanzimat ile birlikte devlet yapılanmasında yenileşme ve modernleşme çalışmaları hayata geçirilmeye başlanmış olup sağlık alanındaki yapılanmalara da sağlıkta teşkilatlanma çalışmaları ile gidildiğini görmekteyiz (3).

Osmanlı'da 19. Yüzyıla kadar sağlıktan hekimbaşı denilen kişiler sorumluydu. Sağlıkla ilgili konulardaki (hastane açma kapama, personel atamaları, salgınlara müdahaleler, hekimlik

sınavları vb.) tüm kararları hekimbaşılık kurumu almaktaydı. Hekimbaşılık kurumunun bu yetkilerine baktığımız zaman günümüzün Sağlık Bakanlığı kurumuyla benzer konumda olduğunu anlayabilmekteyiz. 19. Yüzyıla gelindiğinde yenileşme hareketi sonucu tıp alanındaki değişimlerden hekimbaşılık kurumu da etkilendi ve yetkileri sınırlandırılarak sadece sarayın sağlık sorunlarından sorumlu olacak şekilde düzenlendi (53). 18. yüzyıl sonları ve 19. Yüzyıl başlarındaki dönemin Osmanlı hükümdarları sağlık alanında eksiklikler hissetmeye başladı ve bu konuda bazı çalışmalar yaptılar. 18. Yüzyılda meslekten yetişen doktor sayısının az ve buna karşılık meslekten olmayan doktorların sayısının fazla olduğu tespit edildi, buna istinaden devlet belli sınavlardan geçmemiş kişilerin doktorluk yapmasını yasakladı (54).

Bu amaçla 1861 yılında "Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname" adlı yasa çıkarıldı ve sağlık çalışanları yasa çerçevesinde denetim altına alınmaya çalışıldı. Yasanın içeriğinde ayrıca taşra teşkilatlarına hekim görevlendirilmesinden de bahsedilmektedir. Hekim sayısının azlığı ve ülkenin ücra kısımlarında yaşayan fakir halkın hekime ve modern tıp uygulamalarına ulaşımındaki yetersizliği bu tür bir madde eklenmesi ihtiyacını doğurmuştur.

Dönemin hekimlerini 14 Mart 1827’de (II. Mahmut dönemi) Tıbhane ve Cerrahhane-i Amire adıyla kurulan ve daha sonra Mektebi Tıbbiye-i Şahane adını alan Tıp okulundan mezun olan ordu mensubu hekimler oluşturmakta olup bu hekimlerin sayıları tüm halka hizmet edecek büyüklükte değildi. Buna istinaden yeni bir sivil tıp okulu açılmaya karar verildi ve 1866’da Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye kuruldu. Buradan mezun olan hekimler “Memleket Tabibi” adı ile taşralarda belediyeye bağlı olarak çalışmak üzere görevlendirildi. Böylece ülkemizde sağlık teşkilatlanmasına yönelik ilk adım da atılmış oldu. Memleket tabipleri taşradaki halkın sadece hastalıklarını tedavi etmek için değil aynı zamanda koruyucu hekimlik uygulamaları ile koruyucu sağlık hizmetleri vermek üzere görevlendirildiler.

Yaklaşık 40 yıl kadar memleket tabipliği uygulamaları devam etti ve 1913 yılında Vilayeti İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi yürürlüğe sokularak “Hükümet Tabipliği” uygulamasına geçildi. Hükümet tabibi de aynı memleket tabibi gibi hem tedavi edici hizmetleri hem de koruyucu sağlık hizmetlerini uygulamakla yükümlüdür. Memleket tabipliğinden farklı olarak il merkezlerine sağlık müdürlükleri kurulmuş olup Hükümet Tabibi il merkezlerindeki Sağlık Müdürü’ne bağlandı (3).

5.2.2. Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri

Cumhuriyet’in ilanı sonrasında Türkiye’nin içinde bulunduğu durum ve dönemin şartları sağlık politikalarını şekillendirmiştir. Savaştan çıkmış bir milletin sağlığının korunması, güçlü nesiller yetiştirilmesi ve sağlık hizmetlerinin ülkenin her köşesine ulaştırılması öncelikler arasındadır. Atatürk’ün güçlü nesillerin yetiştirilmesi adına sağlığın ülkenin her yanına ulaştırılması konusundaki kararlılığını şu sözleriyle anlamaktayız; “Genel sağlık için esaslı olarak uygulanan önlemler kesintisiz tamamlanmalı ve genişletilmelidir. Cömert ve üretken olan Türk ulusu, sağlıkta sürekli teknolojik ilerlemelere erişince Türk yurdunu hızla dolduracak ve şenlendirecek güçte olduğuna kimsenin kuşkusu yoktur.” (55). Buna istinaden savaş sonrası görülen bulaşıcı hastalıklara yönelik bulaşıcı hastalıklarla mücadele programları yürütüldü, sağlık alanındaki insan gücünü artırmaya yönelik ebe, hekim, hemşire ve sağlık memuru yetiştirildi, anne ve bebek ölümlerini azaltmaya yönelik doğum ve çocuk bakımevleri açıldı.

5.2.2.1. 1923-1937 Dönemi

1923-1937 yılları arasında savaş sonrası görülen bulaşıcı hastalıklardaki artış sebebiyle tedavi edici sağlık hizmetlerinin yerel yönetimlerin, koruyucu sağlık hizmetlerinin merkezi yönetimlerin kontrolüne bırakılarak sağlık konusunda hızlı kararlar alınması ve bu kararların hızlı bir şekilde uygulanması planlandı. Nüfusun çok olduğu yerlerden başlayarak ilçelere muayene ve tedavi evleri, illere de numune

hastaneleri açıldı (56). Ayrıca 1925 yılında başlayarak hızlı bir şekilde Balıkesir'in de içinde bulunduğu 8 ilde doğum ve çocuk bakım evleri açıldı (57). Sağlık Bakanlığı koruyucu sağlık hizmetlerinin hekimler tarafından etkin bir şekilde uygulanması için koruyucu sağlık hizmeti veren hekimlere normal devlet memuru maaşının çok üzerinde maaşlar vermiştir. Az sayıdaki hekimleri yurdun her bir ucuna dağıtabilmek amacıyla bu dönemde iki yıl mecburi hizmet zorunluluğu getirildi. Tıp öğrencisi sayısında yetersizlik mevcuttu. Bununla birlikte öğrencilere tıp eğitimi özendirmek ve fakir aile çocuklarına okuma fırsatı vermek amacıyla 1924 yılında İstanbul Yatılı Tıp Öğrenci Yurdu açıldı (58). 1929 Dünya Buhranı sonucu yaşanan ekonomik krizin yol açtığı zorluklar salgınla mücadeleyi sekteye uğrattı. 1930 yılında çıkan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile sıtma; yetkili birimlere bildirim zorunlu olan bir hastalık olarak kabul edildi. Aynı kanun ile frengi, bel soğukluğu, yumuşak şankır gibi zührevi hastalıklar da tedavi olmadan evlenilemeyen hastalıklar kategorisine alındı. Yine bu kanunun “Çocuk Hıfzıssıhha” alt başlığı içerisinde kürtaj, doğum ve anne sağlığı ile ilgili maddeler de bulunmaktadır. Bu kanuna göre; erken bebek-çocuk ölümlerinin önüne geçmek için tedbirlerin alınması planlanmış ve düşük için kullanılan aletlerin ithal ve satışı yasaklanmıştır (58).

Bu dönemde salgınlarla mücadele büyük bir yer tutmakta olup Balıkesir'in de bu mücadelelerde önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz. Balıkesir'in bu dönem içerisindeki sağlıkla ilgili uygulamalarından birkaçı şu şekildedir;

- 1923 yılında Balıkesir Veremle Mücadele cemiyeti kuruldu.

- 1917-1925 yılları arası Balıkesir'deki sıtmalılı hasta oranı %82'ydi. Bu sebeple 1936-1937 dönemi Balıkesir Sıtma ile Mücadele Merkezi kuruldu (59). Sıtma ile mücadele öncesinde halk, “sıtma ocağı” diye adlandırılan sağaltıcı ocaklara giderek “okunmuş iplik” denilen bilimsellikten uzak yöntemlerle hastalığına şifa bulmaya çalışıyordu (60).

- Balıkesir’de özel idareye bağı teşkilatlar aracılığıyla tüm ülkeyle eş zamanlı olarak frengi ile mücadele edilmekteydi (61).

- Bu dönem içerisinde görülen bir diğ r salgın hastalık da kıızıldı. Kızıl hastalığı halk hekimliği uygulamalarında, deri hastalıkları için başvurulan bezeme ocaklarında yapılan değişik yöntemlerle tedavi edilmeye çalışıldı (62). Fakat bu yöntemlerin hiçbir bilimsel dayanağı ve ge erliliğı olmaması sebebiyle tedavide etkili olamamıştır. Mikrobiyolojideki gelişmeler sonucu kızıl hastalığının tedavisi için aşı bulundu ve 1928 yılında ilk kez Konya’da uygulandı. 1929 yılında Ankara’da yapılan tıp kongresinde aşının etkinliğı kabul edildi ve aralarında Balıkesir’in de bulunduğı birçok ilde kızıl açısı 100 binden fazla çocuğı uygulandı (61).

5.2.2.2. 1937-1960 Dönemi

Bu dönem içerisinde 2. Dünya Savaşı’nın etkileri görülmekle birlikte Türkiye savaşa girmemesine rağmen birçok sağlık sorunuyla karşılaşmış ve sıtma, tifüs,  i ek gibi hastalıklar büyük salgınlara sebep olmuştur. Öyle ki sıtma hastalığı için 1946 yılında “Sıtma Savaşı Kanunu”  ıkarılmıştır. Dr. Behçet Uz tarafından Milli Sağlık Planı hazırlanmış olup bu plan çerçevesinde o güne kadar yerel yönetimlerin denetiminde olan yataklı birimler merkezden yönetilmeye başlanmıştır. Ayrıca bu dönemde iç sağlığı, meslek hastalıkları gibi alanlarda belirli düzenlemeler yapılmıştır. Büyük şehir merkezlerinde bulunan hastanelere ek olarak il ve ilçelere de hastaneler açılmış, bu sayede hastane hizmetleri tüm ülke geneline yayılmıştır. Bu durum koruyucu sağlık hizmetlerine verilen önceliğin bir önceki döneme göre biraz da olsa azalmaya başladığını göstermektedir (58).  ocuk  l mleri ve enfeksiyona bağlı ölümlerin fazla olması sebebiyle nüfus artırıcı politikalar uygulanmış, sağlık merkezleri, doğumevleri ve enfeksiyon hastalıklarına yönelik sağlık tesisi sayısı artırılmıştır (56).

5.2.2.3. 1960-1980 Dönemi

Sağlıkta sosyalleşme kapsamında Dr. Nusret Fişek'in katkılarıyla "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun" hazırlanmış ve belirli bir nüfus grubuna düşecek şekilde sağlık ocakları açılmaya başlanmıştır. Bu kanunla sağlık hizmetlerinin herkese eşit ve ücretsiz bir şekilde ulaştırılması planlanmıştır. İkinci dünya savaşından sonra nüfusta ciddi bir yükselme olmuş, bu sebeple nüfusu kontrol altına almak amacıyla nüfus artırıcı politikadan nüfus artış hızını sınırlayıcı politikaya geçilmiştir. Bu amaçla gebeliği önleyici araç ve ilaçların ithali serbest bırakılmıştır.

5.2.2.4. 1980-2000 Dönemi

Bir önceki dönemden farklı olarak sağlık hizmetlerini kamunun yanında özel sağlık kurum ve kuruluşlarının da verebileceği anayasa ile belirtilmiştir. Bu sebeple ülke genelinde özel sağlık kuruluşlarında ciddi bir artış görülmüştür. Kürtajın yasal olmaması, kadınları sağlığa uygun olmayan ortamlarda düşük yaptırmak zorunda bırakmış ve bu da kadın sağlığını tehdit ederek ölümlere sebep olmuştur. Kadın sağlığını korumak amacıyla 1983 yılında çıkarılan "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun" ile gebeliğin ilk 10 haftasında isteğe bağlı kürtaj yasal hale getirilmiştir. 1990'lı yıllarda Genel Sağlık Sigortası'nın kurulması, birinci basamak sağlık hizmetlerinin aile hekimliği çerçevesinde geliştirilmesi gibi önemli teorik çalışmaların yapıldığı fakat uygulamaya geçirilemediği görülmektedir.

5.2.2.5. 2000 ve Sonrası

2004 yılında çıkarılan "Aile Hekimliği Uygulaması Hakkında Kanun" ile aile hekimliği uygulamasına geçilmiş ve bu uygulama 2011 yılında tüm ülkeye yayılmıştır. Bir önceki dönemde teorik çalışmaları yapılan genel sağlık sigortası, 2006 yılında çıkarılan "Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu" ile sosyal güvenlik kurumlarının tek bir çatı altında toplanmasıyla hayata geçirilmiştir. Sağlık Bakanlığı idari ve fonksiyonel

olarak yapılandırılmış, sağlık alanında e-dönüşüm projesi hayata geçirilmiştir (58).

6. Balıkesir’de Sağlık Hizmetleri

Görüldüğü üzere yaşanan dönemin şartları ve ihtiyaçlarına göre sağlık politikaları da değişmektedir. Bu değişim ve gelişime tüm ülkede olduğu gibi Balıkesir ilimiz de katılmıştır.

Balıkesir ilimizde ilk hastane 1896 yılında “Karesi Gureba Hastanesi” adıyla kurulmuştur. Dönemin Mutasarrıfı Dr. Reşit Bey Balıkesir’in yeni bir hastane ihtiyacı olduğunu görerek Akbayır mevkiine hastane yapılması için çalışmalar başlatmış ve 1913 yılında Millet Hastanesi’nin inşası tamamlanmıştır. Sağlık personeli eksikliği ve Çanakkale Savaşı sebebiyle hastane kullanıma açılamamıştır. 1918 yılında hizmete açılan hastane 1951 yılındaki kaza sonucu çıkan yangına kadar kurulduğu yerde hizmet vermiş, daha sonrasında şu anki Balıkesir Devlet Hastanesi’nin olduğu alana taşınmıştır. Yangın sonrası onarılan hastane Göğüs Hastalıkları Hastanesi olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Ayrıca Devlet Salnameleri’ne baktığımız zaman cumhuriyet dönemi salnamelerinde Balıkesir ilimizin sağlık durumuyla ilgili fikir sahibi olabilmekteyiz. Lozan Antlaşması sonrası Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonucu Yunanistan’dan gelen göçmenlerin bir kısmının Balıkesir’e yerleştirildiğini görmekteyiz. Savaş sonrası dönem ve göç hareketleri nedeniyle bulaşıcı hastalıkların tüm illerde olduğu gibi Balıkesir’de de yayıldığını salnamelerden öğrenmekteyiz. 1926-1927 Devlet Salnamesi’nde sıtma hastalığının il genelinde en fazla görülen hastalık olduğu ifade edilmektedir. Merkezde 50 yataklı Karesi Memleket Hastanesi bulunduğu da bahsedilmektedir. 1927-1928 Devlet Salnamesi’nde ilimizde en sık görülen hastalıklar içerisinde verem, tifo, kızıl, kızamık, kabakulak, grip ve astımın olduğunu görmekteyiz (63).

İlimiz genelindeki sağlık teşkilatlanması, günümüzün gerektirdiği tüm teknolojik gelişimlere ayak uydurarak modern hastane, sağlık kurumları ve sağlık çalışanlarıyla Balıkesir

halkına hizmet etmeye ve sağlıklarını korumaya devam etmektedir.

Modern tıp öncesi dönemde tedavi edici sağlık hizmetlerinin eksikliği ve bu hizmetlere ulaşımdaki zorluklar koruyucu sağlık hizmetlerinin önemini artırdı. Hastalığı tedavi etmekten çok hastalığa yakalanmamak daha önemliydi (50). Yıllar içerisinde tıptaki gelişmeler ile tedavi edici sağlık hizmetleri daha etkili bir konuma geldi. Fakat bu gelişim süreci içerisinde hiçbir dönemde koruyucu sağlık hizmetleri geri plana atılmadı. Günümüzde de koruyucu sağlık hizmetleri toplum sağlığını koruma konusunda en önemli hizmet kolu olarak öne çıkmaktadır. Bu amaçla 2017 yılı sonlarında başlayarak Sağlıklı Hayat Merkezleri (SHM) ülke genelinde aktif hale getirilmiştir (64). İlimiz genelinde merkezde 2 adet, Bigadiç, Burhaniye ve Edremit ilçelerimizde birer adet olmak üzere toplam 5 adet Sağlıklı Hayat Merkezi bulunmaktadır. Koruyucu sağlık hizmetlerinden bir diğeri olan kanser erken teşhis, tarama ve eğitim merkezi (KETEM) danışmanlığı ilimizde aktif bir şekilde yapılmaktadır. Sağlıklı hayat merkezleri bünyesinde danışmanlık hizmeti verilmekle birlikte bu amaçla kurulmuş il genelimizde merkez Karesi ilçesi, Bandırma ve Edremit ilçelerimizde olmak üzere toplam 3 adet KETEM bulunmaktadır.

İlimiz genelinde merkezde 1 adet şehir hastanesi (Balıkesir Atatürk Şehir Hastanesi) ve 1 adet üniversite hastanesi (Balıkesir Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesi) ve hem merkez hem de çevre illerde çok sayıda devlet hastanesi ve entegre devlet hastanesi bulunmakta olup, Balıkesir halkına modern yöntemler ve deneyimli sağlık çalışanlarıyla hizmet vermektedir.

7. Günümüzde Balıkesir’de Halk Hekimliği

Günümüzde modern tıp uygulamaları Balıkesir’de yaygın ve etkin bir şekilde hizmet veriyor olsa da yüzlerce yıldan beri bu yörede bilinen halk hekimliği uygulamalarına halan başvurulduğu görölmektedir. Balıkesir’de halk hekimliği yöntemleri çoğunlukla aileler tarafından özellikle daha çok

kadınlar tarafından ocaklarda yürütüldüğü bilinmektedir. Ocaklı olmayan ya da el almayan fakat yaşadıkları olaylar sonucu, tesadüf sonucu ya da kişisel ilgisi sayesinde öğrendikleri tedavileri uygulayan kaynak kişiler tarafından da uygulamalar yapıldığı bildirilmiştir (33).

Balıkesir ocaklarında hastalık sağaltımında başlıca ırvasa, parpılama, dinsel büyüsel yöntem, üfürme, tükürme, sıvazlama, bitkisel hayvansal ve madensel maddelerin kullanımı mevcuttur. Sağlatıcı uygulamalar yapılırken hastalardan bazı kurallara uyulması beklenmektedir. Tedavi öncesi uyulması gereken kurallar arasında abdestli olmak, kibleye dönmek, Fatma ana adı ile başlamak gibi dini öğeler bazen de batıl inanca göre bunlardan kaçınmak var iken, hastalık sonrasında uyulması gereken genelde perhiz niteliğinde kurallarda eski Türk inanışında da kaçınılması gereken tavşan, keçi, balık gibi hayvanların etleridir (33,44,62,65).

Yapılan bir yüksek lisans tez çalışmasında Balıkesir ocaklarında toplam 25, Halk hekimliği kapsamında 3 hastalık tespit edilmiştir. Bu hastalıklardan 17 tanesi hastalık adına göre adlandırılan ocaklardır: bezeme ocağı, çalma ocağı, gece yanığı, gelincik ocağı, göbek düşmesi, göbek fıtığı, incileme ocağı, kekemelik ocağı, kırık çıkık ocağı ve bere ocağı, köstebek ocağı, nazar ocağı, sarılık ocağı, siğil ocağı, temre ocağı, yara tedavisi, yarımlik ocağı, yılcık ocağı. Halk hekimliği kapsamında ise kırık çıkık, göbek düşüğü ve soğuklama tedavisi mevcuttur. 10 tanesi ise tedavi yöntemine göre adlandırılmıştır: aydaş ocağı, bel sarma, büyü bozma, çevirme, dalak kesme, kurşun dökme, mercimek püskürtmesi, ovama, siyahlama, tuz çatlatmadır. Bunun yanında ocaklı olmayıp görerek, öğrenerek çeşitli tedavi yapan halk hekimleri daha fiziksel durumlarla uğraşmaktadırlar, bunlar kırık çıkık, göbek düşmesi ve soğuklamadır (62).

Tarihi süreç içerisinde değişen ve dönüşen ocaklar ve halk hekimliği, günümüz tıbbına rağmen eskisi kadar tercih edilmese de varlığını devam ettirmektedir. Yapılan

çalışmalarda ocaklıların da halk hekimlerinin de evlerinin boş kalmadığı, insanların uğrak yerlerinden biri olduğu hatta uzak illerden bile ziyaretçilerin geldiği gözlemiştir (33,62).

İslamiyet öncesi Türk gelenekleri içinde yer alan sağaltma unsurlarının hala aktif şekilde kullanıldığı, dua gibi İslami unsurlar eklenen inanç ve uygulamaların devam ettiği ocaklıklar eski kadar kullanılmıyor olsa da varlığını devam ettirmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, Balıkesir yöresinde sağlık uygulamalarına etki eden tarihsel süreç, halk hekimliği kavramı ve Balıkesir’de günümüzde yürütölegelen halk hekimliği uygulamaları ele alınmıştır. Modern tıp uygulamaları ile tüm dünyada olduğu gibi Balıkesir yöresinde de, yaygın sağlık hizmetlerinin halkın her kesimine bütöncöl olarak verilmesi sonucu, sağlık göstergelerinin iyileşmiştir. Modern tıbbın kanıta dayalı olması ve sorgulanabilir yapısıyla sürekli kendini geliştirmesi sebebiyle hastalıkların tedavisinde ve koruyucu sağlık uygulamaları konusunda geçmişteki halk hekimliği uygulamalarına göre ne derece üstün olduğunu, salgın kontrollerindeki başarılarla ve anne-bebek ölümlerindeki azalmalara bakarak çok net bir şekilde görebilmekteyiz.

Ancak halk hekimliği uygulamalarının sağlık alanındaki gelişmelere rağmen varlığını devam ettirdiği bilinmekte olup, pek çok uygarlığın geçiş noktası olan Balıkesir’de Yunan tıbbı ve eski Türk inanç sistemleri ile yoğrulan Selçuklu-Osmanlı tıbbının izlerinin halk hekimliği uygulamalarında yaşadığı gözlenmektedir. Bu bağlamda baktığımızda halk hekimliği uygulamalarının kuşaktan kuşağa aktarılıp, kimi zaman dinsel ve büyüsel işlemlerle yoğrulup günümüze kadar gelerek modern tıp karşısında bile halen uygulama alanı bulması, bir költür birikimine dönüştüğünü göstermektedir.

Halk hekimliği bu açıdan költürümüzün birçok parçasını barındıran ve geçmişimizin izlerini görebileceğimiz Türk Halk Folklorü’nün çok önemli bir alanıdır. Költürümüzü ve

tarihimizi daha iyi anlayabilmek için halk hekimliği uygulamaları alanında daha fazla araştırma yapmak faydalı olacaktır.

Kaynakça

1. Cirhinlioğlu, Z. (2003). POST-MODERN ÇÖZÜLÜŞ VE SAğLIK.
2. Songur, H., & SAYGIN, T. (2014). Şifahaneden hastaneye: Sağlık kuruluşlarının değişimine genel bir bakış. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (19), 199-212.
3. Aydın, E. (2004). 19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 15(15), 185-207.
4. Acıpayamlı, O. (1989). Türkiye folklorunda halk hekimliğinin morfolojik ve fonksiyonel yönden incelenmesi. Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, 23(25), 1-8.
5. WHO Constitution, 2023
<https://www.who.int/about/governance/constitution>
6. TURANCI, E., & Eşiyok, E. (2021). Sağlık ve Kültür İlişkisi Bağlamında Popüler Sağlık Dergilerinde Sağlığın Sunumu. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 2021(54), 96-114.
7. Webb Jr, J. (2020). Historical epidemiology and global health history. História, Ciências, Saúde-Manguinhos, 27, 13-28.
8. Perdiguero, E., Bernabeu, J., Huertas, R., & Rodríguez-Ocaña, E. (2001). History of health, a valuable tool in public health. Journal of Epidemiology & Community Health, 55(9), 667-673.
9. MAZICIOğLU, M. M. (2015). Antik ya da Eski Sağlık İnançlarının Günlük Yaşam Üzerindeki Etkileri. Türkiye Klinikleri J Med Ethics, 23(1), 22-7.
10. Yoket, Ü. (2003). Eski çağda tıp. SSK Bozyaka Dahiliye Kliniği, 12(2 S 76).
11. ALTINTAŞ, A. (2022). ANADOLU TIBBİ NEDİR-NEDEN ÖNEMLİDİR?. Anadolu Tıbbı Dergisi, 1(1), 1-10.8
12. SCHIFFELER, J. W., & ALTIN, K. Y. (2015). ÇİN HALK TIBBINİN KÖKENİ. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, (6), 114-125.
13. Ekmekci, P. E. (2018). 3.000 Yıl öncesinden günümüze geleneksel çin tıbbı; tarihi, bugünü ve geleceği. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi.

14. Yalçın, B. M., Pirdal, H., Ünal, M., & Selçuk, Y. (2016). Anadolu Tıp tarihi-bölüm I. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20(1), 33-44.
15. NH, F. (1983). Halk sağlığına giriş. *Ankara, Hacettepe Üniversitesi-Dünya Sağlık Örgütü Araştırma ve Araştırmacı Yetiştirme Merkezi yayını*, (2), 155-67.
16. Arihan, S. K. (2003). *Antik dönemde tıp ve bitkisel tedavi* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü)
17. Akarsu, S., Akarsu, B. M., & TIRPAN, A. A. (2011). Roma Dönemi'nden Ortaçağ'a Tıp Aletleri. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 1(3), 13-17.
18. Dönmez, O. O. (2019). Eski Mısır uygarlığında tıp uygulamaları (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)
19. Kaisermann, J. Geleneksel Çin Tıbbından Ortaçağ İslami Zamanlarına (Vol. 2). Cambridge Stanford Books.
20. Pawlowski, M., Mendel, Y., & Kaisermann, J. *Tıp Tarihi*. Cambridge Stanford Books.
21. Başaran, V. ORTA ÇAĞ'IN BİLİM TARİHİNE MİRASI.
22. Karaimamoğlu, T. (2017). Ortaçağ Avrupası'nda tıp kültürü ve gelişmeleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(2), 44-63.
23. ÇIVGIN, İ. (2008). Orta Çağ Tarihi. *Maga Akademi*, Ankara, 776s.
24. Tulchinsky, T. H., & Varavikova, E. A. (2014). A history of public health. *The New Public Health*, 1.
25. ABDULHALİK BAKIR-Muhammed BERBEROĞLU - Çağrı BAKIR.(2019).ORTAÇAĞ TÜRK-İSLAM DÜNYASININ DURGUNLUK ÇAĞINDA TIP VE TABABET.Cappadocia Journal of History and Social Sciences
26. Özkul, Ö. G. K. (2020). ANADOLU'DA İLK TIP MEDRESESİ "GEVHER NESİBE HATUN DARÜŞŞİFASI". SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER KONGRESİ, 19.
27. Bakır, A. (2016). ORTAÇAĞ İSLAM DÜNYASININ OLGUNLUK ÇAĞINDA TIP KÜLTÜRÜ VE ÇALIŞMALARI. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 31(1).
28. BÖLÜKBAŞI, M. (2021). ORTA ÇAĞ'DA ARAP-İSLAM DÜNYASINDA ÇEVİRİ FAALİYETLERİ. *Fikriyat*, 1(1), 18-26.
29. Rosen, G. (2015). *A history of public health*. Jhu Press.
30. Bulut, F., & Civaner, M. M. (2016). Modern tıp insancıl özünü yitiriyor: Artık "Hasta yok, Hastalık var!".

31. Ülman, Y. I., & Reformlar, O. D. N. (2007). Türkiye’de 19. ve 20 yüzyıllarda Tıp Tarihinin Anahatları. *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, 175, 186.
32. Gürel, E., & Alaçam-Akşit, A. C. (2018). A REVIEW ON THE UNDERSTANDING OF MEDICINE IN THE ANCIENT ERA: ASCLEPIUS, THE GOD OF MEDICINE/ANTİK DÖNEM TIP ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR İNCELEME: SAĞLIK TANRISI ASKLEPİOS. *CONTEMPORARY DEBATES IN*, 103.
33. Berna, A. Y. A. Z. (2021). Manyas-Gönen ve Erdek’ten tespit edilen halk hekimliği uygulamaları üzerine bir değerlendirme. *Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 69-80.
34. Acipayamli, O. (1982). Acipayam’da halk hekimliği. *Antropoloji*, (11).
35. Selma, S. O. L. (2007). Edirne’de halk hekimliği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 175-191.
36. Sinoğlu, S. (2017). *Rize ilinde geleneksel halk hekimliği uygulamaları* (Master's thesis, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı).
37. Avcı, C. (2018). Gaziantep Barak Türkmenleri Halk Hekimliği Uygulamaları Örnekleri Üzerine Bir İnceleme. *Asia Minor Studies*, (11), 169-182.
38. World Health Organization. (2019). WHO global report on traditional and complementary medicine 2019. World Health Organization.
39. SALTİK ÖZKAN, T. (2012). GELENEKSEL TIPTA İYİLEŞMENİN İNANÇ BOYUTU ÜZERİNE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR: PSİKOSOMATİK TIP, PLASEBO ETKİSİ VE KUANTUM İYİLEŞME. *Milli Folklor*, 24(95).
40. Çeribaş, M. (2014). Şaman/Bakşı Tipolojisi Bağlamında Kırgızlarda Halk Hekimliği Geleneği ve Halk Hekimleri-I. *Religious Sciences*, 2, 65-83.
41. WHO Traditional Medicine, 2023 <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/traditional-medicine-has-a-long-history-of-contributing-to-conventional-medicine-and-continues-to-hold-promise>
42. Saygı, E. (2018). İnebolu halk kültüründe halk hekimliği (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
43. Sever, M. (2015). Folk medicine, folk healing. *Gazi Akademik Bakış*, 9(17), 181-192.

44. Acar, H. V. (2017). Türk Halk Hekimliğindeki Ocak Çeşitleri. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 7(2), 54-72.
45. T.C. Balıkesir Valiliği, Antik kentler <http://www.balikesir.gov.tr/antik-kentler>
46. UZUN, A., & GÜL, M. F. (2019). TARİHİ COĞRAFYA PERSPEKTİFİNDEN" BALIKESİR VİLAYETİ COĞRAFYASI". Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute, 22(42).
47. Özşen, H. (2008). Balıkesir'in sosyo-ekonomik yapısı (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey)
48. Ayda, M. C. T. (2015). BERGAMA ASKLEPİON'UNDA BİR SAĞALTIM YÖNTEMİ OLARAK MÜZİK. Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Dergisi, (7), 63-73.
49. KESKİN, H., ÇORMAN, G., & AYMANKUY, Y. (2017). BALIKESİR İLİ BİGADİÇ İLÇESİNİN KIRSAL TURİZM POTANSİYELİNİN SWOT ANALİZİ YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(Special Issue 1), 32-38.
50. Akpınar, D. İ. (2021). Osmanlı Tıbbının Seyri ve Osmanlı Toplumunun Tıbbi Bakışı.
51. Ertem, A. (1999). Osmanlı'dan günümüze vakıflar. *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (6).
52. Öntuğ, M. M. (2003). XVII. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir şehrinin fiziki, demografik ve sosyo-ekonomik yapısı.
53. Öztürk, M. (1999). Cumhuriyet Dönemi'nde sağlık hizmetleri. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 6(1).
54. Kahya, E. (1985). Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Eğitimi ve Kalburüstü Hekimlerimiz. *Erdem*, 1(3), 685-710.
55. Atatürk, K. (1989). *Atatürk'un soylev ve demeçleri*. Turk Tarih Kurumu Basımevi.
56. Sağlık Bakanlığı Tarihçe, 2023
57. METİNTAŞ, M. Y., & ŞAYLIGİL, Ö., (2007). Cumhuriyetin İlk Onbeş Yılında Sağlık Hizmetleri (1923-1938). *Osmangazi Tıp Dergisi* , vol.29, no.3, 162-170.
58. Kökçü, A. T. (2014). Türkiye'de Cumhuriyet dönemi sağlık politikaları. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 22(3), 98-105.
59. Tuğluoğlu, F. (2008). Türkiye'de sıtma mücadelesi (1924-1950). *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32(4), 351-359.

60. Örnek, S. V. (1966). Sivas ve çevresinde hayatın çeşitli safhalarıyla ilgili bâtil inançların ve büyüsel işlemlerin etnolojik tetkiki. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
61. Tekir, S. (2019). Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930) . Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi , 0 (65) , 407-430 . DOI: 10.14222/Turkiyat4095
62. Koç, H. (2019). Balıkesir’de sağaltıcı ocaklar ve halk hekimliği uygulamaları (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
63. Kayalan, F. (2022). TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET SALNAMELERİNE GÖRE BALIKESİR (1925-1927) . Asya Studies , 6 (22) , 193-216 . DOI: 10.31455/asya.1171616
64. ÖZTÜRK, Y. E., & SÖYLER, S. (2021). Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Yeni Bir Uygulama: Sağlıklı Hayat Merkezlerinde Hizmet Sunumu, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 7(2), 403-418.
65. Acar, H. V. (2016). Türk Halk Hekimliğinde Akupunktur ve Bağlantılı Teknikler. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 6(1), 10-18.

BANOTU (*HYOSCYAMUS NIGER*) BİTKİSİNİN BALIKESİR HALK HEKİMLİĞİNDE “GÖZ VE DİŞ KURTLARI” TEDAVİSİNDE KULLANIMI

Nazım Tanrıkulu*

Giriş

Banotu (*Hyoscyamus niger* L.) Solanaceae familyasından, 80 cm'e kadar boylanabilen, yumuşak tüylü tek yıllık otsu bir bitkidir. Bengildek, batbatotu, gavur haşhaşı, gözotu isimleriyle bilinir. İçerdiği alkaloitler (scopolamin, atropine, hyoscyamin vb.) nedeniyle zehirli bir bitkidir. Sinir sistemi üzerinde yatıştırıcı, ağrı ve sancı azaltıcı ve verem hastalarında gece terlemelerini giderici etkisiyle farklı ülkelerin farmakopelerine kayıtlı yaprakları drog olarak kullanılan bir tıbbi bitkidir. Ülkemizde halk hekimliğinde farklı maksatlarla kullanılan bir bitkidir. Diş hastalıklarında diş çürükleri, göz hastalıklarında gözlerde kaşıntı, kulak hastalıklarında da kulak ağrısı gibi rahatsızlıklar için tohumları kullanılmaktadır. Bu çalışmada da Balıkesir halk hekimliğinde banotu bitkisinin tohumlarının “göz kurtları” ve “diş kurtları” diye tabir edilen hastalık yapıcı etmenlerin tedavisinde kullanım yöntemi kaynak kişilerden derlenerek aktarılmış, diğer bölgeler ve yazma eserlerle karşılaştırılmıştır. Ayrıca bu çalışmada kaynak kişilerin aktardığı bilgiler ilgili tıbbi uzmanlık alanlarında karşılığı olup olmadığı da incelenerek bulgulara yer verilmiştir. Halk hekimleri ya da yerel şifacılar tarafından banotu tohumları yakılıp göz, diş veya kulak bölgesi bu tohumun dumanına maruz bırakılır. Bu esnada yere dumana maruz bırakılan uzuvdan görüntü itibariyle kurtçuk benzeri unsurlar düşmektedir. Bu çalışmada yerel bilginin kayıt altına alınması için Balıkesir Burhaniye ilçesi Yaylacık ve Sübeylidere kırsal mahallelerinde göz kurtları ve diş kurtları tedavisi yapan halk

* Balıkesir Büyükşehir Belediyesi BAÇEM, nazimtanrikuluna@gmail.com

hekimlerinden derlediğimiz uygulama yöntemleri aktarılmış ve ülkemizden benzer çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Kurtçuk benzeri unsurların ne olduğu konusunda da BAÇEM Balıkesir (Çiftçi Eğitim Merkezi) laboratuvarlarında çalışmalar yürütülmüştür. Çalışma sonuçları da bu makalede paylaşılmıştır.

Diş kurtlarının tedavisi için kullanılan geleneksel yöntemler, modern tıp tarafından desteklenmemektedir. Ancak, bu yöntemler, Anadolu'nun kadim bitki bilgeliğini yansıtmaları açısından oldukça önem taşımaktadır.

Halk hekimlerinin aktardığı metodlar Anadolu insanının doğayla olan ilişkisini göstermektedir. Anadolu'nun kadim bitki bilgeliği, günümüzde de önemini korumaktadır. Bu bilginin kaybolmaması için çaba gösterilmesi gerekmektedir. Hem derleme hem de derlemenin dönüştürülmesi çok önemlidir.

Anadolu'nun kadim bitki bilgeliğinin kaydedilmesi ve sonraki kuşaklara aktarılabilmesi, çevremizden, büyüklerimizden bu kıymetli bilgileri derlemekten geçiyor.

1. Diş kurtlarına dair bilgiler:

Diş, göz ve kulaklarda oluşan marazların sebebi olarak görülen bir çeşit parazit olduğuna inanılır ve bazı kültürlerde şeytanla ilişkilendirilir. (2)

Diş çürüklerine, çene köklerinde varolan ve dişin kanını emerek beslenen kurtların sebep olduğu inancına , tahmini 7000 yıllık Sümer tabletlerinde, Mısır, Çin, Hind, Fin, Britanya kültürlerinde rastlanmaktadır. Maryland Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesinden Ru Ching Hsia'nın yaptığı araştırma, parçalanmış azı dişinden alınan mikro görüntüler, diş çürümelerine sebep olan “kurtçuk” benzeri unsurlara dikkat çekiyor. (2)

Antik Babil rahiplerinin güneş tanrısı Ra'ya diş kurtlarını kendileri için çağırması için çağrıda bulundukları, böylece onu bir lanetle kovabilecekleri ve ortaçağ Avrupalılarının

banotu (zehirli) dumanını alarak solucanları tütüleyerek dışarı çıkarmaya çalıştıkları iddia edilir. (2)

Diş kurtları 1890 Willoughby D. Miller'in dişlerin yüzeyinde yaşayan bakterilerin ve bunların asidik atık ürünlerinin diş minesini aşındırabileceğini keşfetmesine kadar kabul gören ana sebepti. (2)

M.Ö. 1000 yıllarında Sami lehçesi olan Aramca yazılan şu dua da diş kurtlarının önemine vurgu yapıyor:

"Evren, Anu (Gök Tanrı) tarafından Yeryüzü, evren tarafından Akarsular, yeryüzü tarafından Dereler, akarsular tarafından Bataklıklar, dere tarafından Ve küçük kurt, bataklıklar tarafından Yaratıldıktan sonra Küçük kurt, ağlaya sızlaya Tanrı Şamaş'ın huzuruna vardı Yaşlı gözlerle dedi ki: "Bana vereceğin besin ne ola?" "İncirli kayısı senin ola." "Bunlar ne ki benim için? İncirli kayısı ha! Bırak ta hiç olmazsa Dişle diş etinin arasına sokulayım Azı dişlerinin içine yerleşeyim." "Madem ki böyle dedin ey küçük kurt, Kahretsin seni Toprak Ana O kudretli eliyle... Tanrı Ea (Büyük Toprak Ana) var gücüyle seni dövsün..." (3)

Bu dua, diş kurtlarının azı dişlerinde yaşadığını ve diş çürüğüne neden olduğunu anlatmaktadır.(1)

1.1. Diş kurtlarına dair yazma eserlerdeki bilgilerden bazıları:

"Dişlerde kurt varsa çıkarmanın yöntemi şöyledir: Ban tohumu mum ile yoğurularak fitil hazırlanır ve fitil yakılır, bir çanağa da su konulur, hasta çanağı önüne alır ve çanağa doğru ağzını açar, yanan fitilin alevi ve dumanı hastanın ağzına girer ve kurtlara ulaşır. Kurtlar da çanakdaki suya dökülürler ve görülürler. Meğer ki o kimsenin dişinde kurt olmasın; varsa elbette çıkar." (4)

"Dişler kurtlanıp ilâcı budur **kim bezr-i benc [ve] bezr-i küras her birinden dörder dirhem, soğan tohumu** iki buçuk dirhem cümleyi döğüp keçi yağıyla yoğurular, hab edeler ve

her bir hab birer dirhem ola. Ot üzerine koyup tütü edeler. Tütü olunduğunda başını örteler kim buğu yabana gitmeye ve bir büyük havanı alıp üçünü kurdu olan dişin üzerine rastlayıp altında tütün gelip yalnız ol dişe dokuna.” (5)

1.2. Derleme çalışmamızda kaydedilen göz ve diş kurtları tedavisinde banotu bitkisinin kullanım bilgisi:

Balıkesir Burhaniye Yaylacık mahallesinden ve Burhaniye Sübeylidere mahallesinde banotu bitkisi tohumu diş kurtları için aşağıdaki gibi kullanılmaktadır:

İki mahallede de ocak diye tabir edilen kaynak kişilerden bu bilgiler derlenmiştir.

Önce diş kurtları için dişlerde çürük ve ağrı olup olmaması; göz kurtları için de gözde kaşıntı ve kızarıklık olup olmadığı sorulur.

Daha sonra banotu tohumu küçükbaş hayvanların kuyruk yağıyla sıvanır. Bir nal parçası kor ateşte kızdırılır. Siyah renkli bir yer örtüsünün üzerinde bir tabakta su ve tabağın ortasına bir taş konulur. Kişinin üzeri tülbentle örtülür. Kızdırılan nal üzerine yağa bulanmış banotu tohumları konulur, duman tütmeye başlar. Göz kurdu için göze; diş kurdu için de ağza duman inhale edilir. Bu esnada şifacı kişinin ensesine, başının arka kısmına hafifçe süpürgeyle veya elle vurur dökülsün kurtlar diyerek.

İşlem sonrasında kurtçuk benzeri unsurlar kişiye gösterilir. Şifa dileyerek uğurlanır.

1.3. BAÇEM’de yöntemin araştırılması

BAÇEM’de banotu tohumlarının yakılmasıyla düşen nesnelerin ne olduğunu anlamak üzere tarif edilen yöntemi herhangi bir uzva temas ettirmeden tohumu yakarak dumanı takip ettik. Düşen tohumun embriyosunun olabileceğini gözlemledik.

Sonuç

Göz, diş, kulak kurtları diye bir konuyu aktaran ve uygulayan şifacılar ülkemizde ve dünyada farklı yerlerde var halen. Soğan (*Allium cepa*), banotu (*Hyoscyamus niger*) ve güveyfeneri (*Physalis alkekengi*) türleri yaygınlıkla bu yöntem için kullanılıyor. Her şeyin çağ atladığını düşündüğümüz bir zamanda sanki paralel evrenlerde yaşıyor gibi bu insanlar. Ülkemizin ve dünyanın dört bir yanında, birbirlerinden haberleri olmayan şifacılar ama aynı bitkiyi aynı yöntemle şifaya vesile ediyorlar. Birbirlerinden haberleri yok. Hem de milattan önce 1800'lü yıllara kadar uzanan bir geleneği hiç değiştirmeden sürdürüyorlar. Banotu, soğan, pırasa tohumları ile tütsüleme ile yapılıyor uygulama. Düşen solucan benzeri görüntü muhtemelen tohumun yanmış embriyosu olabilir diye düşünüp biz de denedik. Düşen kurt mu yine de tam emin olamasam da gözünde yanma, kaşınma ve kanlanma; dişinde çürük; kulakta ağrı olanlar iyileşiyor.. Yazılı kaynaklarda yazılanla teyzelerin aktarımı birebir aynı ise ve aradan asırlar geçmesine rağmen halen sürüyorsa oraya bakmak lazım ciddiyetle. Bitkinin dumanının tütsüleme ile ilgili uzuvlardaki marazlar için kullanılabilirliği konusunda ilgili bilim insanlarının klinik testlerle incelemesinde fayda olacaktır diyebiliriz.

Kaynakça

1. Tanrıkulu, N. Tıbbi Bitkileri Doğru Kullanma Rehberi (2010), İstanbul
2. Dentistry through art. Part 4. *Br Dent J* **216**, 269 (2014). <https://doi.org/10.1038/sj.bdj.2014.214>
3. Aktuğ, Y. 11 22, 2023 tarihinde [www.suryaniler.com: http://www.suryaniler.com/konuk-yazarlar.asp?id=329](http://www.suryaniler.com/konuk-yazarlar.asp?id=329) adresinden alındı
4. Kemâliyye: Erken Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Bir Tıp Risalesi. Hazırlayan: Ali Haydar Bayat. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2007, s. 83.
5. İzgöer, Ahmet Zeki., 16. yüzyıl Osmanlı tabibi Musa Bin Hamon ve Diş Tababetine Katkısı. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2012.

6. Ulu, O., Uzel, İ., Mutlu, S. Folklorik Diş Hekimliğinde "Diş Kurtları İnancı ve Protezler". VIII. Lokman Hekim Tıp Tarihi Günleri, 2013
7. Baytop T. Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün). İlaveli 2. Baskı, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul,1999.

KAZ DAĞI (EDREMIT / BALIKESİR) VE ÇEVRESİNDE YETİŞEN TIBBİ BİTKİLERİN GEÇMİŞTEKİ VE GÜNÜMÜZDEKİ ŞIFALI KULLANIMLARI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

Fatih SATIL*, Selami SELVİ**

Giriş

Ege Bölgesi'nin kuzey kesiminde yer alan Edremit, Biga yarımadasının güneyinde konumlanmış önemli turizm merkezlerini ve Kazdağını içeren Balıkesir ilinin önemli bir ilçesidir (Mutluer 1995; Kara ve ark. 2013). Kazdağı aynı zamanda çok çeşitli kavimlerin yaşadığı ve efsanelere konu olmuş bir geçmişe sahiptir. Yunan mitolojisine göre adı İda olan Kaz Dağı, bilhassa ilk güzellik yarışmasının yapıldığı yer olarak tanınmakta, mitolojiyi göre aşk tanrıçası Afrodit, rakiplerini yenerek güzellik kraliçesi seçildiği, ayrıca Zeus'un zaman zaman gelip konakladığı ve burada çobanlık eden Ganymedes'i kaçırdığı da rivayet edilmektedir (Duymaz 2001). Mitolojik geçmişi yanında, Kaz Dağı tarihsel, sosyal, kültürel ve biyolojik çeşitlilik açısından ülkemizin önemli alanlarından biridir. Bu biyolojik zenginlik; Kaz Dağı ve çevresini, antik dönemlerden günümüze değin şifalı bitkilerin kullanıldığı bir bölge haline getirmiştir. Kaz Dağı ve çevresi, şifalı bitkilerin tarih boyunca önemli bir rol oynadığı ve bu bitkilerin hem geçmişte hem de günümüzde tıbbi, kültürel ve ekonomik açıdan büyük bir öneme sahip olduğu bir bölge olarak dikkat çekmektedir (Duymaz, 2001; Satıl ve ark. 2011; Ahiskalı ve ark. 2012; Satıl ve ark., 2021). Antik Yunan ve Roma dönemlerinde, bu dağlar ve çevresinde yetişen kekik, nane, adaçayı, kantaron gibi bitkilerin tıbbi tedavilerde ve ritüellerde yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir (Baytop, 1999; Zohary ve Hopf 2000; Kayıran, 2019).

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, fsatil@balikesir.edu.tr

** Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi, Altınoluk Meslek Yüksekokulu, Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü, sselvi@balikesir.edu.tr

Bu derleme çalışmasında geçmişte yazılı kaynaklarda yer alan tıbbi bitkilerin kullanım şekilleri ile günümüzdeki kullanım şekilleri karşılaştırılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, günümüzde şifa amaçlı kullanılan bitkilerin çoğunluğunun halen antik çağlardaki gibi benzer hastalıkların ve semptomların tedavisinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, kullanımları tespit edilen bu bitkilerin ortak ve farklı kullanım şekilleri de tablo ile karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

1. Geçmiş Çağlardan Günümüze Değın Tıbbi Bitkilerin Kullanımına İlişkin Tarihsel İnceleme

Bitkilerin tedavideki kullanımına ilişkin bilinen en eski yazılı kaynakları, Nagpur'da ele geçirilen ve yaklaşık 5.000 yıllık olan Sümer tabletleri oluşturmaktadır. Bu tabletlerde, haşhaş, banotu, adamotu gibi alkaloidleri de içeren 250 farklı tür bitki ile birlikte bu bitkilerden elde edilen 12 farklı reçete ve tedavide kullanılan ilaçlar belirtilmiştir (Thompson, 1949; Petrovska, 2012).

M.Ö.3000'li yıllara ait olan Ninova tabletleri, Sümer, Akad ve Asur uygarlıklarının yaşadığı Mezopotamya Bölgesinde keşfedilmiştir. Mezopotamya'da kurulan çeşitli medeniyetlerde bitkisel ve hayvansal ilaçlarla tedavilerin mevcut olduğunu kanıtlayan ilk çivi yazılı belgedir. Bu döneme ait tabletlerdeki reçetelerde Adamotu, Banotu, Çöpleme, Eğir kökü, Haşhaş, Hardal, Kekik, Kitve, Meşe Mazısı, Nane, Nar kabuğu, Rezene, Safran, Terementi gibi, bugün dahi tababette kullanılan, droglara sık sık rastlanmaktadır (Akbel ve Karabağ, 2012).

M.Ö. 2500 civarında Çin İmparatoru Shen Nung tarafından kökler ve otlar üzerine Pen T'Sao" adlı yazılı bir eser ortaya konulmuştur. Bu eserde, günümüzde bile kullanılan birçok bitkisel ilacın ele alındığı görülmektedir. Bu ilaçlardan bazılarını; Rheum, kamfor, Theae folium, Podophyllum, büyük sarı centiyane, ginseng, cimri ot (jimson weed), tarçın kabuğu ve Ephedra gibi tıbbi bitkiler oluşturmaktadır.

M.Ö. 2000' li yıllarda, Hindistan'ın kutsal kitapları olan Vedalar (Rigveda), ülkede bolca bulunan bitkilerle yapılan tedavilerden bahsetmiştir. Günümüzde hala baharat olarak kullanılan hindistancevizi, biber, karanfil vb. birçok baharat bitkisi de Hindistan'a özgü kullanımları içermektedir (Tucakov, 1971; Petrovska, 2012).

M.Ö. 1550' li yıllara gelindiğinde; bu dönemlerde yazılmış Ebers Papirusu dikkati çekmektedir. Bu eser, 700 bitki türü ve ilaçla ilgili 800 tarif içeren bir derlemedir. Bu tarifler arasında Acımarul, Adasoğanı, Aloe, Ardiç meyvası, Banotu, Çiğdem, Hardal, Hintyağı, İncir, Centiyane, Kantaron, Keten tohumu, Kişniş, Mürver, Nar kabuğu, Pelinotu, Safran, Sakız, Sarısabır, Sinameki, Sarımsak, Soğan, Söğüt, Tarçın, Terementi, üzüm vb. gibi günümüzde de sıklıkla kullanılan bitkiler bulunmaktadır (Glasinger, 1954; Tucakov, 1971; Petrovska, 2012).

M.Ö. 800 civarında ortaya çıkan Homeros'un destanları İlyada ve Odyssea'da, Minoan, Mycenaean ve Mısır Asur farmakoterapisine ait 63 bitki türünden bahsedilmiştir. Bu bitkilerden bazıları, bu destanlardaki mitolojik karakterlerin adlarına ithafen isimlendirilmiştir; örneğin, Elecampane (*Inula helenium* L.), Truva Savaşı'nın merkezinde yer alan Helena'nın onuruna adlandırılmıştır. *Artemisia* cinsine ait bitkilerle ilgili olarak, bunların gücü yeniden kazandığına inanılan ve sağlığı koruduğuna inanılan bitkiler olduğu için adlarını Yunanca "artemis" kelimesinden almışlardır.

M.Ö. 500'de Herodot, hindistancevizi bitkisine, Orpheus güzel kokulu ellabora ve sarımsağa, Pythagoras ise deniz soğanı (*Scilla maritima*), hardal ve lahana gibi bitkilere değinmiştir. Hipokrat'ın (M.Ö. 459-370) eserleri, fizyolojik etkilerine göre sınıflandırılmış 300 tıbbi bitki içermektedir: Pelin ve yabani centiyane (*Centaureum umbellatum*) ateşe karşı kullanılmıştır; sarımsak bağırsak parazitlerine karşı; afyon, belene, ölümsüz gece gözlüğü ve mandalina uyuşturucu olarak kullanılmıştır; güzel kokulu ellabora ve haselwort kusma olarak; deniz soğanı, tere, maydanoz, kuşkonmaz ve sarımsak

ise idrar söktürücü olarak; meşe ve nar ise kanama durdurucu (astringent) olarak kullanılmıştır (Bojadzievski, 1992; Gorunovic ve Lukic 2001; Toplak Galle 2005; . Petrovska, 2012).

Midilli adasında doğmuş ve oradan Atina'ya geçerek çalışmalarını burada yürütmüş olan Theophrastus (M.Ö. 371-287), "De Causis Plantarum" (Bitkilerin Nedenleri) ve "De Historia Plantarum" (Bitkilerin Tarihi) adlı eserlerle botanik bilimini kurmuş ve botaniğin babası ünvanıyla anılmıştır. Bu kitaplarda, o dönemde bilinen 500'den fazla tıbbi bitkinin bir sınıflandırmasını oluşturmuştur. Theophrastus' un eserlerinde; tarçın, iris yumru kökü, yanıltıcı ellabora, nane, nar, kardamom, helleborus ve haşhaş gibi tıbbi bitkilere yer verilmiştir. Bitki zehir etkisinin açıklamasında, Theophrastus, insanların bunlara alışması için dozların kademeli olarak arttırılmasının önemli olduğunu vurgulamıştır (Bazala, 1943; Nikolovski, 1995; Petrovska, 2012).

Ünlü tıp yazarı Celsus (M.Ö. 25 - M.S. 50), "De Medicina" adlı eserinde yaklaşık 250 tıbbi bitkiyi alıntılamıştır. Bu bitkiler arasında Aloe, Yalancı Helleborin, Ketan, Haşhaş, Biber, Tarçın, Centiyane, Kakule, Helleborus vb. gibi tıbbi bitkiler yer almaktadır (Tucakov, 1971; Petrovska, 2012).

Antik tarihte, bitki ilaçları konusundaki en önde gelen yazar Dioscorides, "farmakognozi babası" olarak bilinir ve Nero'nun ordusunun askeri doktoru ve farmakognozisti olarak, Roma Ordusu ile seyahat ettiği her yerde tıbbi bitkileri inceledi. M.S. 77 civarında, "De Materia Medica" adlı eseri yazdı. Bu antik tarih başyapıtı, birçok kez çevrilen, Geç Orta Çağ ve Rönesans'a kadar temel tıbbi malzemeyi oluşturan tıbbi bitkiler hakkında bol miktarda veri sunar. Toplam 944 ilaçtan, 657'si bitki kökenlidir ve bunlar, dış görünüşleri, bulundukları yer, toplama yöntemi, tıbbi hazırlıkların yapımı ve tedavi edici etkileriyle ilgili açıklamalar içerir. Bitki açıklamalarının yanı sıra, bitkilerin bulunduğu veya yetiştirildiği diğer dillerdeki isimleri ve yerel bilgiler de sağlanmıştır. Hafif etki gösteren bitkiler baskındır, ancak güçlü etkiye sahip olan (güzel kokulu

ellabora, yanıltıcı ellabora, haşhaş, yaban lalesi, cimri ot, belene, ölümsüz gece gözlüğü) alkaloid veya diğer etkili maddeler içerenlere de atıflar yapılmıştır.

Dioskorides ile benzer çağlarda yaşamış olan Gaius Plinius Secundus'un (Pliny) *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) adlı 10 ciltlik eseri de M.S. 77 yılında Dioskoridesle aynı dönemlerde yayımlanmıştır. M.S. 23-79 yılları arasında yaşayan Dioscorides'in çağdaşı olan Pliny, Almanya ve İspanya'yı gezerek yaklaşık 1000 tıbbi bitki hakkında "*Historia Naturalis*" adlı kitabında yazmıştır. Pliny ve Dioscorides'in eserleri, o dönemdeki tıbbi bitkilerle ilgili bilgilerin tamamını içermiştir (Toplak Galle 2005).

Bergama doğumlu ve Antik Roma'nın en önemli hekimlerinden ve aynı zamanda eczacı olan Galen (M.S. 131-200), benzer veya aynı etkiye sahip olan ilk ilaç listesini derlemiş, 500 kadar bitkisel, hayvansal ve mineral drogun tarifini yapmış ve etkilerini belirtmiştir. Galen ayrıca Dioscorides'in tarif etmediği birkaç yeni bitkisel ilacın da tıbbi kullanımlarına değinmiştir (Petrovska, 2012).

Charles the Great (742-814), ünlü Salerno tıp okulunun kurucusu, "*Capitularies*" adlı belgesinde devlete ait arazilerde hangi tıbbi bitkilerin yetiştirileceğini emretmiştir. Yaklaşık 100 farklı bitki belirtilmiştir ki bunlar arasında adaçayı, deniz soğanı, iris, nane, yabani centiyane, haşhaş, ebegümeci vb. günümüze kadar kullanılmıştır. Büyük imparator özellikle adaçayını (*Salvia officinalis* L.) takdir etmiştir. Adaçayının Latin adı, eski Latince konuşanlarından gelir ve ona "kurtaran bitki" (*salvare* anlamına gelen "kurtar, iyileştir") derlerdi. Günümüzde adaçayı hala tüm Katolik manastırlarında zorunlu bir bitkidir. Uygur Türkleri'ne ait olduğuna inanılan tıbbi eserlerde (M.S. 745-840), çeşitli hastalıklar için bitkisel ve hayvansal maddelerin kullanıldığı ve reçetelerin bulunduğu belirtilmiştir. Orta Çağ boyunca, Avrupalı doktorlar Arap eserlerini kullanmışlardır. İslam medeniyetinde önde gelen bir uzman olarak bilinen İbn-i Sina (Avicenna) tarafından kaleme alınan "*El-Kanun Fi't-tıbb*" adlı eserde, yaklaşık 800 hayvansal

ve bitkisel drog ayrı ayrı incelenmiştir (Tanrıkulu, 2021). Batı dillerinde adı Alberuni veya Aliboron olarak geçen Ebu Reyhan El-Birûnî (M.S. 973-1048); "Kitab-üs Saydana Fi't-Tıb" adlı eserinde 20 kadar tıbbi bitkiden bahsetmiştir (Tanrıkulu, 2021).

Marco Polo'nun (1254-1324) Asya'nın tropikal bölgeleri, Çin ve Pers'teki seyahatleri, Amerika'nın keşfi (1492) ve Vasco De Gama'nın Hindistan'a yaptığı seyahatler (1498), birçok tıbbi bitkinin Avrupa'ya getirilmesine imkan sağlarken; Paracelsus (1493-1541), kimyasal olarak hazırlanan ilaçların bitki ve mineral maddelerden elde edilmesini savunmuştur. Linneaus; 18. yüzyılda, Species Plantarum (1753) adlı eserinde, o ana kadar tanımlanan türlerin ilk defa kısa bir açıklamasını ve sınıflandırmasını sağlamıştır. Linnaeus, isimlendirme sistemini ikili bir sistem haline (İkili adlandırma) getirmiştir (Jancic, 2002; Petrovska, 2012). 20. Yüzyıla geldiğimizde de günümüzde, tıbbi bitkilere bakış açısı karmaşık bir gelişim gösterdiği gözlenmektedir. İlk olarak, geleneksel tıp uygulamaları ve yerel bilgiler temelinde binlerce yıl kullanılan tıbbi bitkilerin önemi anlaşılmış ve birçok kültürde ve özellikle az gelişmiş ülkelerde hala kullanılmaya devam etmektedir. Ancak, modern tıp ve farmakoloji alanındaki ilerlemelerle birlikte, sentetik ilaçların geliştirilmesi ve standartlaştırılması gibi nedenlerle, tıbbi bitkilerin kullanımı değer görmemeye başlamış; birçok ülkede, resmi farmakope kitaplarında tıbbi bitkilerin yer alması azalmış, kimyasal ilaçlar daha yaygın hale gelmiştir. Ancak son yıllarda bitkisel ilaçlar, takviyeler ve alternatif tıp uygulamalarına olan ilgi artmıştır. Sonuç olarak, günümüzde, tıbbi bitkiler hem geleneksel tıpta hem de tamamlayıcı tıp uygulamalarında kullanıldığı, ayrıca, bitkilerin biyolojik etkilerini anlamak ve potansiyel ilaçların keşfinde kullanmak amacıyla yapılan bilimsel araştırmaların da devam ettiği görülmektedir.

2. Kazdağı'nın konumu ve Kazdağı florasında bulunan tıbbi bitkiler

Kazdağı; büyük ölçüde Biga Yarımadası'nda uzanmaktadır. Edremit Körfezi'nin kuzeyini takiben, kuzeydoğu-güneybatı yönünde 60-70 km uzunluğunda olan Kazdağı, batıda Dede Dağı, ortada Kaz Dağı, doğuda Eybek Dağı, kuzeydoğuda Gürgen, Kocakatran, Küçükkatran ve Susuz (Sakar dağı), Ağı Dağı, Balaban-Kirazlı ve Dumanlı gibi dağ ve orman ekosistemlerini de içermektedir (Arı ve Soykan, 2006). Şekil 1' de Kazdağının konumu gösterilmiştir.

Şekil 1. Kazdağının harita üzerinde konumu.

Kazdağı üzerinde yapılmış çok sayıda floristik ve etnobotanik çalışmalara rastlanmaktadır (Satıl ve ark. 2006; Dirmenci ve ark. 2007; Satıl, 2009; Satıl ve ark. 2011; Ahiskalı ve ark. 2012; Selvi ve ark. 2013; Deniz ve Selvi, 2021). Bu çalışmalar ile geçmiş çağlarda kullanımı tespit edilen bitki taksonları ile Kazdağı ve çevresinde olan bitki taksonları karşılaştırılmış ve elde edilen bitki taksonları Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 1. Geçmişten günümüze kullanımı tespit edilen potansiyel türler

No	Familya	Tür	Türkçe İsim
1	Adoxaceae	<i>Sambucus ebulus</i> L.	mürverotu
2	Adoxaceae*	<i>Sambucus nigra</i> L.	ağaç mürver

No	Familya	Tür	Türkçe İsim
3	Amaranthaceae	<i>Chenopodium ambrosioides</i> L.	sirken
4	Amaranthaceae	<i>Chenopodium botrys</i> L.	kızılback
5	Amaryllidaceae*	<i>Allium ampeloprasum</i> L.	pırasa
6	Amaryllidaceae*	<i>Allium cepa</i> L.	soğan
7	Amaryllidaceae*	<i>Allium sativum</i> L.	sarmısak
8	Amaryllidaceae*	<i>Allium scorodoprasum</i> L.	it soğanı
9	Anacardiaceae*	<i>Pistacia lentiscus</i> L.	sakızağacı
10	Anacardiaceae*	<i>Pistacia terebinthus</i> L.	menengiç
11	Anacardiaceae*	<i>Rhus coriaria</i> L.	sumak
12	Apiaceae	<i>Ammi majus</i> L.	kürdanotu
13	Apiaceae*	<i>Ammi visnaga</i> (L.) Lam.	hıltan
14	Apiaceae*	<i>Anethum graveolens</i> L.	dereotu
15	Apiaceae*	<i>Apium graveolens</i> L.	kereviz
16	Apiaceae	<i>Caucalis platycarpus</i> L.	kavkal
17	Apiaceae	<i>Conium maculatum</i> L.	baldıran
18	Apiaceae*	<i>Coriandrum sativum</i> L.	kişniş
19	Apiaceae*	<i>Daucus carota</i> L.	yabani havuç
20	Apiaceae	<i>Eryngium campestre</i> L.	kırsenet
21	Apiaceae*	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill.	rezene
22	Apiaceae	<i>Lagoecia cuminoides</i> L.	pülüskün

No	Familya	Tür	Türkçe İsim
23	Apiaceae*	<i>Petroselinum crispum</i> A.W.Hill	maydanoz
24	Apiaceae	<i>Smyrnum olusatrum</i> L.	delikereviz
25	Apiaceae	<i>Smyrnum perfoliatum</i> L.	sarıkörek
26	Araceae*	<i>Dracunculus vulgaris</i> Schott	yılanbıçağı
27	Araliaceae	<i>Hedera helix</i> L.	duvarsarmaşığı
28	Asparagaceae*	<i>Asparagus acutifolius</i> L.	tilkişen
29	Asparagaceae	<i>Muscari comosum</i> (L.) Mill.	morbaş
30	Asparagaceae	<i>Ornithogalum umbellatum</i> L.	sunbala
31	Asparagaceae	<i>Polygonatum multiflorum</i> All.	mührüsüleyman
32	Asparagaceae	<i>Ruscus aculeatus</i> L.	tavşanmemesi
33	Asparagaceae	<i>Ruscus hypoglossum</i> L.	atdili
34	Asparagaceae	<i>Scilla bifolia</i> L.	ormansümbülü
35	Aspleniaceae	<i>Asplenium adiantum-nigrum</i> L.	kara saçakotu
36	Aspleniaceae*	<i>Asplenium trichomanes</i> L.	saçakotu
37	Asteraceae*	<i>Achillea millefolium</i> L.	civanperçemi
38	Asteraceae*	<i>Anthemis cotula</i> L.	hozançiçeği
39	Asteraceae	<i>Arctium minus</i> (Hill) Bernh.	löşlek
40	Asteraceae	<i>Artemisia absinthium</i> L.	acı pelin
41	Asteraceae	<i>Cardopatum corymbosum</i> Pers.	kurtludiken

No	Familiya	Tür	Türkçe İsim
42	Asteraceae	<i>Carlina vulgaris</i> L.	deli domuzdikeni
43	Asteraceae	<i>Carthamus lanatus</i> L.	sarıdiken
44	Asteraceae	<i>Carthamus tinctorius</i> L.	aspir
45	Asteraceae*	<i>Chondrilla juncea</i> L.	karakavuk
46	Asteraceae	<i>Cichorium endivia</i> L.	bostan hindibası
47	Asteraceae	<i>Cichorium intybus</i> L.	hindiba
48	Asteraceae	<i>Cnicus benedictus</i> L.	topdiken
49	Asteraceae	<i>Conyza canadensis</i> Cronquist	selviotu
50	Asteraceae	<i>Cota tinctoria</i> (L.) J.Gay	boyacıpapatyası
51	Asteraceae	<i>Cyanus segetum</i> Hill	gelintacı
52	Asteraceae	<i>Eupatorium cannabinum</i> L.	koyuntırpağı
53	Asteraceae	<i>Glebionis segetum</i> (L.) Fourr.	kasımçiçeği
54	Asteraceae*	<i>Helichrysum stoechas</i> Moench.	kudama
55	Asteraceae	<i>Pulicaria dysenterica</i> (L.) Bernh.	yaraotu
56	Asteraceae*	<i>Matricaria chamomilla</i> L.	almanpapatyası
57	Asteraceae*	<i>Scolymus hispanicus</i> L.	şevketibostan
58	Asteraceae	<i>Senecio vulgaris</i> L.	taşakcilotu
59	Asteraceae*	<i>Silybum marianum</i> (L.) Gaertn.	devedikeni

No	Familiya	Tür	Türkçe İsim
60	Asteraceae	<i>Sonchus asper</i> (L.) Hill	eşekgevreği
61	Asteraceae	<i>Sonchus oleraceus</i> L.	zoko
62	Asteraceae	<i>Tragopogon porrifolius</i> L.	yemlik
63	Asteraceae*	<i>Tussilago farfara</i> L.	öksürükotu
64	Berberidaceae	<i>Leontice leontopetalum</i> L.	kırbaş
65	Betulaceae	<i>Corylus avellana</i> L.	fındık
66	Boraginaceae	<i>Anchusa azurea</i> Mill.	sığırdili
67	Boraginaceae	<i>Buglossoides arvensis</i> (L.) Johnst.	tarlataşkeseni
68	Boraginaceae	<i>Echium plantagineum</i> L.	kırkbatıran
69	Boraginaceae	<i>Heliotropium europaeum</i> L.	akrepotu
70	Boraginaceae	<i>Myosotis arvensis</i> (L.) Hill	kardeşboncuğu
71	Boraginaceae	<i>Onosma taurica</i> Willd.	emzikotu
72	Brassicaceae	<i>Brassica nigra</i> (L.) W.D.J.Koch	karahardal
73	Brassicaceae	<i>Brassica oleracea</i> L.	lahana
74	Brassicaceae	<i>Brassica rapa</i> L.	şalgam
75	Brassicaceae	<i>Bunias erucago</i> L.	deliturp
76	Brassicaceae	<i>Draba verna</i> L.	çirçirotu
77	Brassicaceae	<i>Eruca vesicaria</i> (L.) Cav.	roka
78	Brassicaceae	<i>Hesperis matronalis</i> L.	akşam yıldızı

No	Familiya	Tür	Türkçe İsim
79	Brassicaceae*	<i>Sinapis alba</i> L.	mamanık
80	Brassicaceae	<i>Lepidium campestre</i> (L.) Aiton	horozcuk
81	Brassicaceae	<i>Lepidium latifolium</i> L.	nujdar
82	Brassicaceae	<i>Nasturtium officinale</i> R.Br.	suteresi
83	Brassicaceae	<i>Sinapis arvensis</i> L.	hardal
84	Brassicaceae	<i>Thlaspi arvense</i> L.	ekindağarcığı
85	Campanulaceae	<i>Campanula rapunculus</i> L.	firenksalatası
86	Capparaceae*	<i>Capparis spinosa</i> L.	kebere
87	Caprifoliaceae	<i>Lonicera periclymenum</i> L.	çobanasması
88	Caprifoliaceae*	<i>Valeriana dioscoridis</i> Sm.	çobanzurnası
89	Caprifoliaceae*	<i>Valeriana officinalis</i> L.	kediotu
90	Caryophyllaceae	<i>Agrostemma githago</i> L.	buğdaykaramuğu
91	Caryophyllaceae*	<i>Saponaria officinalis</i> L.	sabunotu
92	Caryophyllaceae	<i>Stellaria media</i> (L.) Vill.	kuşotu
93	Cistaceae*	<i>Cistus creticus</i> L.	laden
94	Convolvulaceae	<i>Calystegia sepium</i> (L.) R.Br.	çitsarmaşığı
95	Convolvulaceae	<i>Convolvulus arvensis</i> L.	tarlasarmaşığı
96	Convolvulaceae	<i>Cuscuta epithymum</i> Murray	cinsaçı
97	Cornaceae	<i>Cornus mas</i> L.	kızılcık
98	Crassulaceae	<i>Umbilicus luteus</i> Webb	sarı göbekotu

No	Familiya	Tür	Türkçe İsim
99	Cucurbitaceae*	<i>Ecballium elaterium</i> (L.) A.Rich.	eşekhiyarı
100	Cupressaceae*	<i>Cupressus sempervirens</i> L.	servi
101	Cupressaceae*	<i>Juniperus communis</i> L.	ardıç
102	Cytinaceae	<i>Cytinus hypocistis</i> (L.) L.	inekmemesi
103	Datisceaceae*	<i>Datisca cannabina</i> L.	renkotu
104	Dennstaedtiaceae	<i>Pteridium aquilinum</i> (L.) Kuhn	eğrelti
105	Equisetaceae*	<i>Equisetum arvense</i> L.	atkuyruğu
106	Ericaceae	<i>Arbutus andrachne</i> L.	sandalağacı
107	Ericaceae	<i>Arbutus unedo</i> L.	kocayemiş
108	Euphorbiaceae	<i>Euphorbia helioscopia</i> L.	feribanotu
109	Euphorbiaceae	<i>Euphorbia myrsinites</i> L.	deli sütleğen
110	Euphorbiaceae	<i>Euphorbia peplus</i> L.	bahçe sütleğeni
111	Euphorbiaceae	<i>Mercurialis annua</i> L.	parşen
112	Fabaceae	<i>Anagyris foetida</i> L.	zivircik
113	Fabaceae	<i>Anthyllis vulneraria</i> L.	çobangülü
114	Fabaceae*	<i>Ceratonia siliqua</i> L.	keçiboynuzu
115	Fabaceae	<i>Cicer arietinum</i> L.	nohut
116	Fabaceae	<i>Galega officinalis</i> L.	keçisedefi
117	Fabaceae	<i>Lathyrus aphaca</i> L.	sarıburçak

No	Familiya	Tür	Türkçe İsim
118	Fabaceae	<i>Lathyrus sativus</i> L.	mürdümük
119	Fabaceae	<i>Lens culinaris</i> Medik.	mercimek
120	Fabaceae	<i>Lupinus angustifolius</i> L.	acıbakla
121	Fabaceae	<i>Medicago sativa</i> L.	karayonca
122	Fabaceae	<i>Melilotus officinalis</i> (L.) Desr.	kokuluyonca
123	Fabaceae	<i>Spartium junceum</i> L.	katırtırnağı
124	Fabaceae	<i>Trifolium arvense</i> L.	tavşanayağı
125	Fabaceae	<i>Trifolium pratense</i> L.	çayır üçgülü
126	Fagaceae	<i>Castanea sativa</i> Mill.	kestane
127	Fagaceae*	<i>Quercus cerris</i> L.	saçlı meşe
128	Fagaceae	<i>Quercus coccifera</i> L.	kermes meşesi
129	Fagaceae	<i>Quercus ilex</i> L.	pırnal meşesi
130	Fagaceae*	<i>Quercus infectoria</i> Oliv.	mazı meşesi
131	Fagaceae*	<i>Quercus robur</i> L.	saplı meşe
132	Gentianaceae*	<i>Centaurium erythraea</i> Rafn.	kırmızıkantaron
133	Geraniaceae	<i>Geranium robertianum</i> L.	dağ ıtırı
134	Hypericaceae*	<i>Hypericum perforatum</i> L.	kantaron
135	Iridaceae	<i>Gladiolus illyricus</i> W.D.J.Koch	osmançiçeği
136	Lamiaceae	<i>Ajuga chamaepitys</i> (L.) Schreb.	acıgıcı

No	Familya	Tür	Türkçe İsim
137	Lamiaceae	<i>Ballota nigra</i> L.	yalancısırgan
138	Lamiaceae*	<i>Clinopodium nepeta</i> (L.) Kuntze	kedifesleşeni
139	Lamiaceae*	<i>Clinopodium vulgare</i> L.	yabanifesleşen
140	Lamiaceae*	<i>Vitex agnus-castus</i> L.	hayıt
141	Lamiaceae*	<i>Lavandula stoechas</i> L.	karabaş
142	Lamiaceae*	<i>Marrubium vulgare</i> L.	kara derme
143	Lamiaceae*	<i>Melissa officinalis</i> L.	oğulotu
144	Lamiaceae*	<i>Mentha aquatica</i> L.	su nanesi
145	Lamiaceae*	<i>Mentha pulegium</i> L.	yarpuz
146	Lamiaceae*	<i>Mentha x piperita</i> L.	nane
147	Lamiaceae*	<i>Ocimum basilicum</i> L.	fesleşen
148	Lamiaceae*	<i>Origanum majorana</i> L.	mercanköşk
149	Lamiaceae*	<i>Origanum onites</i> L.	bilyalıkekik
150	Lamiaceae*	<i>Origanum vulgare</i> L.	karakınık
151	Lamiaceae*	<i>Rosmarinus officinalis</i> L.	biberiye
152	Lamiaceae**	<i>Salvia aethiopis</i> L.	habeş adaçayı
153	Lamiaceae	<i>Salvia sclarea</i> L.	paskulak
154	Lamiaceae*	<i>Satureja thymbra</i> L.	halilibrahimzahter
155	Lamiaceae*	<i>Teucrium chamaedrys</i> L.	kısamahmut
156	Lamiaceae*	<i>Teucrium flavum</i> L.	sarıyavşan

No	Familiya	Tür	Türkçe İsim
157	Lamiaceae*	<i>Teucrium scordium</i> L.	susarmısağı
158	Lamiaceae*	<i>Thymus longicaulis</i> C.Presl	dağkekiği
159	Lauraceae*	<i>Laurus nobilis</i> L.	defne
160	Lythraceae*	<i>Punica granatum</i> L.	nar
161	Malvaceae	<i>Abelmoschus esculentus</i> Moench	bamya
162	Malvaceae*	<i>Althaea officinalis</i> L.	delihatmi
163	Malvaceae*	<i>Malva sylvestris</i> L.	ebegümeci
164	Moraceae*	<i>Ficus carica</i> L.	incir
165	Myrtaceae*	<i>Myrtus communis</i> L.	mersin
166	Nitrariaceae	<i>Peganum harmala</i> L.	üzerlik
167	Oleaceae*	<i>Olea europaea</i> L.	zeytin
168	Oleaceae	<i>Phillyrea latifolia</i> L.	akçakesme
169	Orchidaceae	<i>Epipactis helleborine</i> (L.) Crantz	bindallıçiçeği
170	Orchidaceae	<i>Ophrys apifera</i> Huds.	arısalebi
171	Orchidaceae	<i>Orchis morio</i> L.	gelincik salebi
172	Orobanchaceae	<i>Orobanche minor</i> Sm.	göveotu
173	Orobanchaceae	<i>Orobanche caryophyllacea</i> Sm.	kokulusüpürgeot
174	Papaveraceae	<i>Papaver argemone</i> L.	kumhaşhaşı
175	Papaveraceae	<i>Papaver hybridum</i> L.	melez gelincik

No	Familiya	Tür	Türkçe İsim
176	Papaveraceae*	<i>Papaver rhoeas</i> L.	gelincik
177	Pedaliaceae	<i>Sesamum indicum</i> L.	susam
178	Pinaceae*	<i>Pinus nigra</i> J.F.Arnold	kara çam
179	Pinaceae*	<i>Pinus pinea</i> L.	fıstık çamı
180	Plantaginaceae*	<i>Plantago major</i> L.	sinirotu
181	Plantaginaceae	<i>Plantago coronopus</i> L.	boğao tu
182	Plantaginaceae	<i>Veronica chamaedrys</i> L.	cancan
183	Platanaceae	<i>Platanus orientalis</i> L.	çınar
184	Poaceae	<i>Arundo donax</i> L.	kargı
185	Poaceae	<i>Bromus arvensis</i> L.	tarla bromu
186	Poaceae	<i>Phragmites australis</i> Steud.	kamış
187	Poaceae	<i>Triticum monococcum</i> L.	siyez
188	Polygonaceae	<i>Polygonum aviculare</i> L.	köyotu
189	Polypodiaceae	<i>Polypodium vulgare</i> L.	benlieğrelti
190	Portulacaceae	<i>Portulaca oleracea</i> L.	semizotu
191	Primulaceae	<i>Anagallis arvensis</i> L.	farekulağı
192	Primulaceae	<i>Anagallis foemina</i> Mill.	bağırsakotu
193	Pteridaceae	<i>Adiantum capillus-veneris</i> L.	baldırıkara
194	Ranunculaceae	<i>Clematis cirrhosa</i> L.	baharsarmaşığı
195	Ranunculaceae	<i>Clematis vitalba</i> L.	akasma

No	Familiya	Tür	Türkçe İsim
196	Ranunculaceae	<i>Consolida regalis</i> Gray	çatal mahmuzotu
197	Ranunculaceae	<i>Staphisagria macrosperma</i> Spach	bitotu
198	Ranunculaceae	<i>Ranunculus arvensis</i> L.	mustafaçiçeği
199	Ranunculaceae	<i>Ranunculus ficaria</i> L.	arpacıksalebi
200	Ranunculaceae	<i>Ranunculus repens</i> L.	tiktakdana
201	Rhamnaceae	<i>Paliurus spina-christi</i> P. Mill.	karaçalı
202	Rosaceae	<i>Agrimonia eupatoria</i> L.	fıtıkotu
203	Rosaceae	<i>Armeniaca vulgaris</i> Lam.	kayısı
204	Rosaceae	<i>Cerasus avium</i> (L.) Moench	kiraz
205	Rosaceae*	<i>Crataegus monogyna</i> Jacq.	yemişen
206	Rosaceae*	<i>Cydonia oblonga</i> Mill.	ayva
207	Rosaceae	<i>Filipendula vulgaris</i> Moench	çayırmelikesi
208	Rosaceae	<i>Malus sylvestris</i> (L.) Mill.	yaban elması
209	Rosaceae	<i>Mespilus germanica</i> L.	muşmula
210	Rosaceae*	<i>Prunus spinosa</i> L.	çakal eriği
211	Rosaceae*	<i>Pyrus communis</i> L.	armut
212	Rosaceae*	<i>Rosa canina</i> L.	kuşburnu
213	Rosaceae	<i>Rubus idaeus</i> L.	ahududu
214	Rosaceae	<i>Sanguisorba minor</i> L.	çayırdüğmesi
215	Rosaceae	<i>Cormus domestica</i> (L.)	üvez

No	Familiya	Tür	Türkçe İsim
		Spach	
216	Rubiaceae*	<i>Galium aparine</i> L.	çobansüzgeci
217	Rubiaceae	<i>Galium verum</i> L.	boyalık
218	Rubiaceae	<i>Rubia peregrina</i> L.	yabanikökboya
219	Rubiaceae	<i>Rubia tinctorum</i> L.	kökboyası
220	Santalaceae	<i>Osyris alba</i> L.	morcak
221	Santalaceae*	<i>Viscum album</i> L.	ökseotu
222	Sapindaceae	<i>Acer campestre</i> L.	ovaakçaağacı
223	Smilacaceae	<i>Smilax aspera</i> L.	gıcırdiken
224	Solanaecae*	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	banotu
225	Solanaecae	<i>Solanum americanum</i> Mill.	itüzümü
226	Styracaceae*	<i>Styrax officinalis</i> L.	ayıfındığı
227	Taxaceae*	<i>Taxus baccata</i> L.	porsuk
228	Typhaceae	<i>Sparganium erectum</i> L.	kındıra
229	Typhaceae	<i>Typha angustifolia</i> L.	saz
230	Typhaceae	<i>Typha latifolia</i> L.	cil
231	Urticaceae*	<i>Urtica dioica</i> L.	ısırgan
232	Urticaceae*	<i>Urtica pilulifera</i> L.	dalağan
233	Urticaceae*	<i>Urtica urens</i> L.	cılağan
234	Violaceae	<i>Viola odorata</i> L.	kokulu menekşe
235	Vitaceae*	<i>Vitis vinifera</i> L.	asma

No	Familiya	Tür	Türkçe İsim
236	Xanthorrhoeaceae	<i>Asphodelus aestivus</i> Brot.	kirgiçkökü
237	Zygophyllaceae*	<i>Tribulus terrestris</i> L.	çobançökerten

*Kazdağı ve çevresinde kullanımı tespit edilen türler

Sonuç

Geçmişten günümüze, bitkilerin kullanımı, geleneksel tıp pratiğinden modern farmakolojik araştırmalara kadar geniş bir yelpazede evrim geçirdiği ve günümüzde hala önemli bir sağlık kaynağı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu kapsamda Kazdağı ve çevresinde yürütülmüş bilimsel çalışmalardan elde edilen veriler ışığında; 73 familyaya ait 237 bitki taksonunun Kazdağı ve çevresinde yayılış gösterdiği ve bu bitkilerin geçmiş çağlarda tıbbi amaçlar için kullanıldığı görülmüştür (Tablo 1). Kazdağında tespit edilen bu bitkilerin hepsinin halk arasında kullanımı bulunmadığı tespit edilmiştir. Tablo 1’ de sunulan bu 237 bitki taksonundan 90’ ı Kazdağ ve çevresindeki yerel insanlar tarafından tıbbi amaçlarla kullanıldığı belirlenmiştir. Bu türler asteriks (*) ile gösterilmiştir.

Kazdağı ve çevresinde yaşayan yerel halkın bu bitkileri daha çok diüretik (idrar söktürücü) olarak kullandığı görülmüştür. ÜS YE (Soğuk algınlığı, farenjit, rinit, ve larenjit), gaz söktürücü, midevi, öksürük ve balgam söktürücü astım, bronşit, böbrek ve safra rahatsızlıkları kadın hastalıkları, tansiyon ve diyabette diğer yaygın gözlenen kullanımlar olarak belirlenmiştir. Yine literatür verilerindeki bilgilere göre yerel halkın bu bitkileri, dahilen olarak en çok infuzyon (demleme) yöntemiyle kullandığı; onu dekoksiyon (kaynatma, haşlama) yönteminin takip ettiği görülmüştür. Haricen kullanımlarda ise en çok tıbbi yağ, merhem, krem ve lapa olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Kaynakça

- Arı, Y., Soykan, A. (2006). Kazdağı Milli Parkı'nda kültürel ekoloji ve doğa koruma. *Türk Coğrafya Dergisi*, 44, 11-32.
- Baytop T (1999). *Therapy with medicinal plants in Turkey Past and Present*, 2nd ed. Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul.
- Ahiskalı, M., Arı, Ç.S., Selvi, S. (2012). Edible wild plants and their consumption during winter in a rural village on Mount İda (Kazdağı). *Boccone*, 195-198.
- Akbel, E., Karabağ, F. (2012). Saponinler ve Reprodüktif Etkileri. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 5 (1): 25-29.
- Bazala V. (1943). The historical development of medicine in the Croatian lands. Zagreb: Croatia publishing bibliographic institute; 1943. p. 9-20.
- Bojadzievski P. The health services in Bitola through the centuries. Bitola: Society of science and art; 1992. p. 15-27.
- Deniz, D. & Selvi, S. (2021). Kazdağı Milli Parkı'nın (Edremit/Balıkesir) Çalı ve Ağaç Florası . *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Ve Mühendislik Bilimleri Dergisi* , 21 (5) , 1005-1015 . DOI: 10.35414/akufemubid.891097
- Dirmenci, T., Satıl, F. and Tümen G. (2007). Kazdağı Milli Parkı çiçekli bitkileri. *Zeytinli Belediyesi Yayınları*, 182- 185.
- Duymaz, A. (2001). Kazdağı ve Sarıkız Efsaneleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5:88-102.
- Glesinger L. (1954). *Medicine through centuries*. Zagreb: Zora; 1954. p. 21-38.
- Gorunovic M, Lukic P. (2001). *Pharmacognosy*. Beograd: Gorunovic M. p. 1-5.
- Jancic R. (2002). *Botanika farmaceutika*. Beograd: Public company Sl. List SRJ. p. 83-6.
- Kara, S. S. A. D. S. , Selvi, S. , Dağdelen, A. & Kara, S. (2013). Kazdağlarından (Balıkesir-Edremit) Toplanan ve Çay Olarak Tüketilen Tıbbi ve Aromatik Bitkiler . *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi* , 10 (2) , 26-33 .
- Kayıran SD (2019). A research on the present uses of the medicinal plants in De Materia Medica written by Dioscorides in Eastern Mediterranean Region. *Lokman Hekim Journal* 9 (2):189-202

- Mutluer, M. (1995). Edremit Yöresinde Kırsal Yerleşmelerin Coğrafi Dağılışı ve Nüfus Büyüklüğünü Etkileyen Faktörler, Ege Coğrafya Dergisi, 8:207-224.
- Nikolovski B. (1995). Essays on the history of health culture in Macedonia. Skopje: Macedonian pharmaceutical association; 1995. p. 17-27
- Petrovska BB. (2012). Historical review of medicinal plants' usage. Pharmacogn Rev. 6(11):1-5. doi: 10.4103/0973-7847.95849.
- Satıl, F., Tümen, G., Dirmenci, T., Çelik, A. Arı, Y. And Malyer, H. 2006. Kazdağı Milli Parkı ve çevresinde (Balıkesir) etnobotanik envanter çalışması. TUBA Kültür Envanteri Dergisi, 5, 171-203.
- Satıl, F., Selvi, S., Polat, R. (2011). Ethnic uses of pine resin production from Pinus brutia by native people on the Kazdağ Mountain (Mt. Ida) in Western Turkey. Journal of Food, Agriculture & Environment , 9(3&4):1059-1063.
- Satıl, F. (2009). Threatening Factors on plant diversity of Kazdağı (Ida Mountain) national park in Turkey and suggestions for conservation. Biotechnology and Biotechnological Equipment, 23(2), 208-211.
- Thompson, R. C. (1949). A Dictionary of Assyrian Botany, The British Academy, London.
- Toplak Galle K. (2005). Domestic medicinal plants. Zagreb: Mozaic book; p. 60-1.
- Tucakov J. (1971). Healing with plants – phytotherapy. Beograd: Culture; p. 180-90.
- Satıl, F., Tümen, G., Selvi, S. (2021). Kazdağları' nın şifalı bitkileri. Balıkesir Büyükşehir Belediyesi /Kent Arşivi Yayınları No:25, Basım sayısı:1, Sayfa sayısı:304, ISBN:978-605-70379-4-7.
- Tanrıkulu, N. (2021). Ege Yöresinde Yetişen Bazı Önemli Tıbbi Bitkilerin Kadim Tıpta, Halk Tıbbında ve Bugünkü Araştırmalardaki Yerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, TIP Tarihi ve Etik Anabilimdalı, İstanbul.
- Zohary D, Hopf M. (2000). Domestication of plants in the old World (3rd ed.), New York, Oxford University Press.

KARTAL SUYU (SAVAŞTEPE-BALIKESİR) ANLATILARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Tayyibe Nisa DİZDEMİR*

Giriş

Su, yaratılışın ilk anından itibaren hatta kimi inanışlara göre ise yaratılıştan da önce var olan bir unsurdur. Su, insanların yaşamları boyunca muhtaç oldukları bir maddedir. Bu yüzden insanlar, yaşamlarını suya göre şekillendirir ve onun çevresinde kendilerine bir hayat kurarlar. Bu durum insanların kültürlerine, inanışlarına ve yaşam biçimlerine etki etmiştir. Bu etkiyi günümüze kadar ulaşan birer kültür taşıyıcısı olan anlatılarda açıkça görebilmekteyiz. Suyun; bu sonsuz var olma ve insanlığın ona muhtaç olma durumu, insanlara suyun tanrıyla bağlantılı olabileceğini düşündürmüş ve kutsallık yüklemelerine sebep olmuştur. Eliade'nin de dediği gibi "Kutsal güç demek hem gerçek, hem de ebediyet ve etkinlik demektir." (Eliade, 1991, s. XI) Bu gerçeklik, ebediyet ve etkinliği suyun yaratma, üretme, temizleme, iyileştirme, yok etme ve öldürme gibi özelliklerinde gören insanlar bu düşünceyi çok daha fazla kuvvetlendirerek bir inanış haline getirmişlerdir. Bu inanış çerçevesinde ise çok geniş bir unsur olan suyun, kutsallığını bazı özel şartlar¹ dahilinde küçülterek belli noktalara veyahut olaylara indirgemişlerdir. Bu yazıda ise belli noktalara indirgenerek kutsallığın tezahür ettiği yerlerden biri olan Balıkesir'in Savaştepe ilçesi sınırları içerisinde yer alan Kartal Suyu hakkındaki anlatılar ele alınmıştır.

İncelenen anlatılar olağanüstü bir özellik taşıyan su kaynağının ortaya çıkışını anlattığı için efsane başlığı altında ele alınmaktadır. Efsaneler; "Şahıs, yer ve hadiseler hakkında

* Balıkesir Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ "Kutsal kendini her zaman, 'doğal' gerçeklerden tamamen farklı bir gerçek olarak göstermektedir." Mircea Eliade, Kutsal ve Dindışı, Ankara: Gece Yayınları, 1991. s.VIII.

anlatılırlar. Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır. Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa konuşma diline yer veren bir anlatımadır.” (Sakaoğlu, 1980, s. 6) Efsaneler; insanların anlayamadığı olaylara, şekli olan taş veyahut farklı nesnelere, olağandışı bir yerin oluşumuna, bir hayvanın bir bitkinin ortaya çıkışı veya isimlerinin geliş yerlerini açıklama istediği sonucunda ortaya çıkan anlatılardır. “Bu açıklama ve izah, toplum içindeki nedeni bilinmeyen birtakım inanış ve uygulamalar konusunda merak edilen soruların cevabı niteliğindedir. Getirdiği açıklama ve izah ise o toplumun kültürel değerlerine, ahlak anlayışına ve yaşam tarzına uyumlu olur.” (Kumartaşlıoğlu, 2016, s. 120) Bildiride incelenen metinler, derlenen şifalı su efsanelerinin nasıl ortaya çıktığını veyahut nasıl bulunduğunu anlatan köken anlatılarıdır.

Doğayla iç içe, atlı-göçebe bir yaşam tarzı süren Türkler; doğayı tanımak, keşfetmek ve anlamak için hayvanlardan yararlanmışlardır. Hayvanlar içgüdüleri sayesinde insanlara yol göstermişlerdir. Bu içgüdü'nün hayvanlara tanrı tarafından verildiğini düşünen insanlar, kutlu olduğunu düşündükleri bu hayvanların kılavuzluk yaparak kendilerini zor durumlardan kurtaracaklarına inanmışlardır. Bu duruma dair pek çok anlatı vardır. Oğuz Kağan Destanı'nda gök tüylü gök yeleli bozkurt Urum üzerine yürüyen Oğuz Kağan'a kılavuzluk yapar. (Sakaoğlu & Duymaz, 2018, s. 214) Altay Türklerinin Altay Buuçay Destanı'nda ise kızıl tilki, Altay Buuçay'ın atı Kamçı Ceeren'e Altay Buuçay'ı diriltmesi için kılavuzluk yapar. (Dilek, 2002, s. 200-228) Battal Gazi Destanı'nda ise Hüseyin Gazi'nin önüne üstünde atlastan çul olan bir geyik çıkar. Onu kutsal emanetlere götürerek kılavuzluk rolü üstlenir. (Köksal, 2003, s. 14) Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinde de kalacağı yeri seçip ona kılavuzluk yapan yine devesi Kasva'dır. (Bozkurt & Küçükaşçı, 2004)

Bu örneklerin yanı sıra kaplıca köken anlatılarında da hayvanların içgüdüsel olarak hareket ederek insanlara yol göstermesi, kılavuzluk etmesi çok sık karşılaşılan bir

durumdur. Saim Sakaoğlu'nun derlediği Yılanlı Hamam anlatısı (Sakaoğlu, 1976, s. 167-168), Kütahya Yonca Kaplıcaları anlatısı (Yakın, 2017, s. 198), Bursa Armutlu Kaplıcası anlatısı (Olgun, 1989, s. 101) ve Kocabaşlar Kaplıcasının anlatısı (Güçlü, 2020, s. 80) bu durum için verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Bu anlatıların genelinde bir hayvanın kendisine şifa olacak suyu içgüdüleri sayesinde bulması ön plana çıkmaktadır. İnsanlar ise hayvanları gözlemleyerek bu olağanüstü özelliklere sahip suya ulaşır şifa bulurlar. Yukarıda verdiğimiz örnekleri Eliade'nin “yerin kutsallığını açığa çıkartan hayvanlardır: demek ki insanlar kutsal yerleşim yerini seçmekte özgür değillerdir, onlar ancak onu arayıp, esrarlı işaretler aracılığıyla keşfedebilmektedirler.” (Eliade, 1991, s. 8) bu görüşü ile açıklamak mümkündür.

Kartal, Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olmakla beraber derlenen anlatılarda ki varlığı mitik özelliğinden oldukça uzaktır. Derlenen anlatılarda asıl vurgulanan bu şifalı suyun bir hayvan aracılığıyla bulunmasıdır. Suyun bulunduğu yerin coğrafi özellikleri açısından ise bu suya ulaşabilecek en uygun hayvan bir kuştur. Bu sebeple derlediğimiz anlatıların ortak unsuru olan kartal hakkında ek bir bilgi verilmeyecektir.

Kartal Suyu resmîyette Yunakdere köyü sınırları içerisinde olsa da halk tarafından Söğütçük köyüyle ilişkilendirilmiştir. Kaynak şahsımız İbrahim Ekinli “O su üç dört köyün ortasında. Bahçedere, Kuyualan, Yunakdere, Söğütçük ve Kalemköy hepimizin ortaklaşa kullandığı bir sudur.” (K5) diye belirtmektedir.

Köken Anlatıları

Yapılan saha çalışması sırasında Kartal Suyu'nun oluşumuna ait altı köken anlatısı derlenmiştir. Köken anlatıları incelendiğinde üçünün tesadüf üzerine bulunduğu tespit edilmiştir.

“Su, Savaştepe'ye giderken bayırda sol tarafta kalıyor. Orada bu kadar (avuç içi) su varmış. Kartal gelmiş onu eşmiş, orayı derinletmiş. Oradan daha çok su çıkmaya başlamış.

Kadın çobanın suratında sivilce varmış, her tarafı yara bere içindeymiş. Belki şifa olur diye her tarafına o suyu sürmüştü. Suyu yıkanırçasına sürmüştü ve bu yaralardan kurtulmuş. (K1)”

“Amcamın anlattığına göre o zaman çeşme falan yokmuş. Bir taşın altında çıkıyormuş bu su. İki taşın arasından geliyormuş. Bir kartal oraya yuva yapmış. Oradaki su Allah tarafından çıkartılmış. Sonra köylü oraya emaneten bir çeşme yaptı. (K3)”

“Kartal Suyu, eskiden kartallar deşinirken meydana çıkıyor. Çıktıktan sonra hayrına biri (çeşme) yaptırmış. (K2)”

İlk anlatı incelendiğinde kartalın eşelemesiyle çoğalan su, kadın çoban tarafından bulunmaktadır. Kadın belki şifa olur diye umarak suyu kullanır ve şifa bulur. İkinci anlatıda ise bir hayvanın yuvasını yaptığı yer insanların ilgisini çekiyor ve oradan su çıktığını fark ediyorlar. Bu suyun ise bir anlamının, şifasının olduğunu düşünüyorlar. Üçüncü anlatının benzerleri başka su kaynakları içinde anlatılmaktadır. Çanakkale’nin Lapseki ilçesinde bulunan Kocabaşlar Kaplıcası’nın bulunuş efsanesi bu örneklerden birisidir. “İlçe daha ortada yokken. Şu an kaplıcanın olduğu yerde ulu bir çınar varmış. Çınarın dibinde de hafif tepe gibiymiş. Ama çınar çok eski büyük bir çınarmış. Koyunlar eşelerken su bulunmuş”. (Güçlü, 2020, s. 80) Bu anlatılarda vurgulanmak istenen hayvanların doğa ile olan ilişkileridir. Hayvanlar içgüdüleri sayesinde hayatta kalırlar. Bu içgüdüleri sayesinde yuva yapacakları korunaklı yerleri, suya ve yiyeceğe ulaşabilecekleri yerleri bulurlar. Bu iki anlatıda bunu gözler önüne sermektedir. Burada önemli olan hangi hayvan olduğu değildir. Önemli olan bir hayvanın kılavuzluğu aracıyla bu suyun bulunmasıdır. Kartal Suyu ve Kocabaşlar Kaplıcası anlatısında çevrelerinde gördükleri, karşılaşma ihtimalleri olan hayvanlar seçilmiştir. Böylelikle anlatıların gerçekliği arttırılmış ve yahut arttırılmak istenmiştir.

Derlenen dördüncü anlatı ise bu üç anlatıdan biraz daha farklıdır. “Bir kartal eşmiş orayı, Allah tarafından oradan su çıkmış. (Kadının) vücudu olduğu gibi yara bere içindeymiş. Biri

rüyasına girmiş. Rüyasında gördüğü kişi, iki derenin arasında su var git orada yıkan demiş. Gitmiş, baştanbaşa gezmiş dolaşmış. Hiçbir yerde su bulamamış, sadece orada ufacık, hani eşer eşersin de su çıkar ya hani o kadar bir su bulmuş. Oraya gelmiş suyu avucuyla almış, yaralarına berelerine her tarafına sürmüş. Allah tarafından yaraları iyileştirilmiş. İşte o da bir inanç. Bu çok eskiden olmuş. Şimdi o suyun başını buldular. Çeşme yaptılar. Şimdi ismi kartal suyu. (K1)” Bu anlatıda öne çıkan unsur rüya motifidir. Rüya motifi Türk halk anlatılarında sıklıkla karşılaştığımız bir motiftir. Buradaki rüyanın türü ise yol gösterici, nasihat verici bir rüyadır. “Kehanet bildiren veya bir teamül koyan kutsal nitelik taşıyan rüyalar. Bu tür rüyalarda açıkça ve doğrudan doğruya bir nasihat veya emir verilmektedir.” (Günay, 1986, s. 107) Rüya motifinde genellikle kişinin, kahramanın, aşığın rüyasında bir pir, evliya girer lakin derlenen metinde böyle bir niteliğe sahip birisine denk gelinmemiştir. Bu anlatıda, darda kalan bir kişinin rüyasına birisi girmiş ve yardım amacıyla telkinde bulunarak şifa bulacağı yeri tarif etmiştir. Yüksel de rüya motifindeki çeşitliliklerden birini “darda kalınca rüyadaki telkinle hareket etme” (Yüksel, 1996, s. 42) olarak açıklamıştır. Böylelikle hem kadın şifa bulmuş hem de şifalı bir kaynak olan o suyun keşfi sağlanmıştır. Bu keşfin rüya aracılığıyla yapılması da bu suyun kutsallığını arttırmıştır.

Beşinci köken anlatısı ise su, ılıca, kaplıcaların bulunuş efsanelerinde sıklıkla karşılaşılan bir anlatı şeklidir. “Kartal suyu buraya dört yüz beş yüz metre uzaklıkta. Şu karşıdaki dağın arka tarafında. Kartal suyu ilk zamanında taşın arasından akan bir suymuş. Orada taşın arasından akarken bir tane kartal yaralanmış. Düşmüş oraya. Kartal gelmiş oradan su içmiş. Önünde de bir gölet oluşmuş. O gölette de yıkanmaya başlamış. Buradan giden çobanlar, köylüler kartalı görmüşler. Hayvanın yaralarının çok olduğunu gören köylüler öleceğini düşünmüşler. Yine de azıcık yesin gelişsin diye yanına yiyecek koymuşlar. Kartalların kendi aralarında savaştığını düşünen köylüler, bu hayvan ölecek ama ölene kadar burada yaşasın demişler. Hayvan orada yıkana yıkana

tedavi olmuş. Ondan sonra uçup gitmiş. Şimdi hayvanını kaybeden vatandaş tarif ederken hani bir kartal yıkaniyordu ya, hayvanımı kartalın orada kaybettim demeye başlıyor.”(K5) Yılanlı Hamam, Yoncalı Kaplıcaları, Sandıklı Hüdai Kaplıcaları, Ayvacık Tuzla Kaplıcası, Armutlu Kaplıcası’nın anlatıları bu anlatının benzerleridir.

Halk arasında Yılanlı Hamam olarak bilinen Yabanabad Kaplıcaları Kastamonu ilinde bulunmaktadır. “Vaktiyle bu kaplıcaların yerinde küçük bir kaynak varmış. Bir gün, ilerideki tepenin altında bulunan yatır mezarlarının yanından uyuz bir kurt gelir. Bu kurdun vücudunda bir tek kıl kalmamış. Kurt kaynağa yaslanır, sağa sola dönmeye başlar. Daha sonra birkaç kurt daha bu işe devam eder. Zamanla kaynağın yerinde bir göl meydana gelir. Diğer taraftan da kurtlar yavaş yavaş iyileşiyor, tüyleri bitmeye başlıyor. Bir gün geliyor ki kurtların ipek gibi tüyleri oluyor. Artık kurtlar buraya gelmez oluyorlar. Bu kurtların buraya geldiklerini Sipahi köyünden kel bir kız görür. Bu kel kız da, kurtlar gibi, günlerce bu suda yuvarlanır, başını yıkar. Onun da ipek gibi saçları çıkar. Bu hadiseler işitilince eski kaynağın yerine bir hamam yaparlar. Çevre köylerin halkı gelip yıkanır, gelenlerden hiç bir ücret alınmaz. Fakat bir zaman sonra burasının paralı olmasını isterler ve bazılarında para alırlar. Bir sabah gelirler ki kapıda büyük bir yılan, kimseyi içeriye almıyor. Derhal para almaktan vazgeçerler, yılan da bir daha gelmez olur. Efsaneyi anlatan yaşlı kadın, kaynağa ilk gelen kurt için «Peygamberlerdendi» demek suretiyle, çevre halkının kurda izafe ettikleri saygıyı belirtmektedir.” (Sakaoglu, 101 Anadolu Efsanesi, 1976, s. 167-168)

Diğer bir anlatı ise Kütahya Yonca Kaplıcaları (Yakın, 2017, s. 198) için anlatılmaktadır. Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat’ın kızı Gülümser Hatun bir cilt hastalığına yakalanır. Yüzü ve vücudu bozulmakta, derileri ve saçları dökülmektedir. Gülümser Hatun insan içine çıkamayacak duruma gelir ve babasından kendisini Kütahya dışına göndermesini ister. Babası bu isteğini yerine getirir ve Yoncalı civarına çadır kurdurtur. Bir gün çadırın içinden dışarıyı

seyreden Gülümser Hatun tüyleri dökülmüş bir tilkinin çamurlu suyun içinde debelendiğini görür. Tilki tam üç hafta boyunca çamurlu suya girer çıkar. Tilkinin iyileştiğini tüylerinin artık parıl parıl olduğunu gören Gülümser Hatun da çamurlu suya girerek çamuru bütün vücuduna sürer. Her geçen gün vücudundaki yaralar iyileşir. Sultan da bunun üzerine Yoncalı'ya hamam ve cami yaptırır.

Bursa'nın Armutlu nahiyesinde bir zamanlar kral ve kızı yaşarmış. Bir gün kralın kızı hastalanmış, vücudunun her tarafı yara olmuş. Durmak bilmeyen kaşıntı hastalığına yakalanmış. Yanından ayırmadığı köpeği de aynı hastalığa yakalanmış. Hiçbir doktor hastalığına çare bulamamış. Kız bu duruma üzülerken köpeği ile birlikte evini terk etmiş. Dağlık bir bölgede dinlenmek için konaklamışlar. Bu arada köpeği, bir su kaynağının içine girip girip çıkmış. Birkaç gün sonra köpeğinin yaralarının iyi olduğunu fark eden kız da o kaynakta yıkanmış. Kısa zaman sonra yaraları iyileşen kız evine dönmüş. Kral suyun olduğu yere hamam yaptırmış. (Olgun, 1989, s. 101)

Bir diğer anlatı ise Afyonkarahisar'da Sandıklı Hüdai Kaplıcaları (Güçlü, 2020, s. 76) için anlatılmaktadır. Bir kralın güzel bir kızı varmış. Kızın vücudunda yaralar çıkmaya başlamış. Kral, acılar içinde kıvranan kızını şehirden uzak yemyeşil sıcak sular akan bir dere kenarına göndermiş. Bir gün kralın kızı ayağı kırılan bir köpeğin derenin yanındaki çamura ayağına soktuğunu görmüş. Köpek hızlıca iyileşmiş. Bunu gören kız aynı çamuru yaralarına sürmüş ve iyileşmiş.

Ayvacık Tuzla Kaplıcası (Güçlü, 2020, s. 79) anlatısında ise eski zamanlarda bir padişahın çok güzel bir kızı varmış. Kız hastalanmış ve hastalığına bir çare bulamamışlar. Kızının gözünün önünde erimesine dayanamayan padişah, kızı gözlerinin önünde ölmesin diye Tuzla köyünde bir mağaraya kapattırmaya karar vermiş. Kız mağarada ölümünü beklemeye başlamış. Kız sonrasında mağaranın içindeki bir su kaynağına uyuz köpeklerin geldiğini görmüş. Köpeklerin iyileştiğini gören kız bu suda banyo yapmak için babasının mağaranın kapısına diktiği bekçiden izin istemiş. Üç gün bu suda yıkanan kız

dördüncü gün iyileşmiş. Padişaha haber vermişler, o da köye cami yaptırmış.

Bu anlatılarının genel çerçevesi; şifalı bir su olması, hasta bir hayvanın bu suya girip çıkarak şifa görmesi, bir insanın bunu görerek bir nevi hayvanı taklit ederek o suya girmesi ve şifa bulması şeklinde ilerler. Burada önemli olan hayvanın cinsi değildir. Derlenen anlatıda bu hayvan kartalken örnek verilen diğer anlatıların birinde bu hayvan tilki, bir diğerinde kurt ve diğer üç tanesinde ise bu hayvan köpektir. Bu altı anlatı da hayvanların ortak noktası hepsinin deri hastalığına sahip olmasıdır. Bu durum genellikle uyuz hastalığına şifa olan ılıca anlatılarında ön plana çıkan bir unsurdur. Bu düşüncenin altında hayvanın derisi, tüyleri, kılı iyileşirse benimde saçım, cildim iyileşir mantığı yatmaktadır. Örnek verilen altı anlatıdaki hayvanlar, anlatının olduğu coğrafyaya uygun seçilmiştir. Çevrelerinde hangi hayvanı görebilme ihtimalleri varsa hayvan ona göre değişiklik göstermiştir. Burada yukarıda da bahsedildiği gibi anlatıyı gerçek bir zemine oturtarak inandırıcılığı arttırmak amaçlanmıştır. Burada önemli olan kuşun türü değildir. Önemli olan kutsal mekânın genellikle ulaşılması zor bir alanda bulunmasıdır. Kartal Suyu da günlük hayatta kolaylıkla yanından geçilebilecek bir alanda değil bir vadinin ortasında yer almaktadır. Bu anlatıların ortaya çıktığı dönemde ise yöre halkı, oraya ancak bir kuşun rahatlıkla ulaşabileceğini tahayyül etmiştir. Kuşun türünün bir önemi olmamakla birlikte yine de herhangi bir kuş yerine kartalın seçilmesi o suyun kutsiyetinin artırılması ve meşru kılması için seçilmiştir.

“Rahmetli dedem anlatırdı. Bir kadın, harp zamanı öleceğini anlayınca çocuğunu saklamış. Yunanlılar bu kadını öldürmüş. Çocuğun çığırışına kartal yetişmiş. Kartal ağzıyla eşinirken oradan kayanın yanından suyu bulmuş. Çocuğun ağzına vermiş. Allah tarafından. Bu su öyle çıkmış. Bu çocuğu kartal yetiştirmiş. (K4)” Altıncı köken anlatısında öne çıkan unsur genellikle anlatılarda mitik bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahaeddin Ögel’in Türk Mitolojisi adlı eserinde

bu anlatıyla benzer özellikler taşıyan iki metin yer almaktadır. “Kun-mo da, o sıralarda çok küçükmüş. Hun Hükümdarı ona kıyamamış. Çöle atılmasını ve ölümü ile kalımının, kendi kaderine bırakılmasını emretmiş. Çocuk çölde emeklerken, üzerinde bir karga dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti, ona yavaşça yaklaşıp vermiş ve uzaklaşmış. Az sonra çocuğun etrafında, bu defa da bir dişi kurt dolaşmağa başlamış. Kurt da çocuğa yanaşarak memesini çocuğun ağzına vermiş ve iyice emzirdikten sonra yine oradan uzaklaşmış.” (Ögel, 2020, s. 16) İkinci metin ise “Bir rivayete göre (Göktürklerin) ilk ataları, Hsi-Hai, yani Batı-Denizi’nin kıyılarında oturuyorlardı. Lin adlı bir memleket tarafından, onların kadınları, erkekleri, (çocukları ile birlikte), büyüklü, küçüklü, hepsi birden yok edilmişlerdi. (Türklerin hepsini öldürdükleri halde), yalnızca bir çocuğa acımışlar ve onu öldürmekten vazgeçmişlerdi. Bununla beraber, onun da kol ve bacaklarını keserek, kendisini “Büyük-Bataklık”ın içindeki otlar arasına atmışlardı. Bu sırada dişi bir kurt peyda olmuş ve ona her gün, et ve yiyecek getirmişti. Çocuk da bunları yemek suretiyle kendine gelmiş ve ölmemişti.” (Ögel, 2020, s. 25) Bu anlatının benzerlerine de denk gelmek mümkündür.(Bkz. Çoruhlu, 2020, s. 217)

Bu anlatılardaki ortak nokta, kendi bakımını gerçekleştiremeyecek bebek veyahut kolları bacakları kesilmiş bir çocuğa yardım eden canlının bir hayvan olmasıdır. Ögel’den alınan iki anlatıda bu kurtken derlenen anlatıda bu hayvan bir kartaldır. Bu hayvanlar Türk düşünce sisteminde kutlu hayvan olarak bilinmektedir. Tanrıyla bağlantılı olduğu ve tanrının yol göstermek, yardımcı olmak istediği kahramanlara bu kutlu hayvanlar aracılığıyla yardım ettiği bilinmektedir. “Bir hayvan tarafından yetiştirilen bir çocuk hakkındaki bir hikâye, muhtemelen mitler ve efsaneler dünyasına indirgenmelidir. Bu mit ve efsanelerde görülen hayvanlar, o halde, ilahi özellikteki doğaüstü varlıklardır. (Jıla, 2013, s. 81)” Bu durum hayvan ata/ana motifi olarak pek çok metinde de karşımıza çıkabilen yaygın motiflerden birisidir.

Ayrıca bu anlatıda altıncı yüzyılda kurulan Göktürkler için anlatılan bir efsanenin kolektif şuuraltıyla günümüze kadar taşındığını ve günümüz şartlarına uyarlanarak kutsal olduğunu düşündükleri bir yerin izahatı için kullandıkları görülmektedir.

Kartal Suyu Hakkındaki İnanışlar

Yöre halkı suyun bir dönem şişelenip satılmaya niyet eden insanların olduğu ve o dönemde suyun kesildiği söylemektedir. Daha sonra bu durumdan vazgeçilince ise Allah tarafından suyun geri getirildiğini ifade etmektedirler. (K3)

Sular hakkındaki genel bir inanış ise suya tükürülmemesi gerektiğidir.(K5) Bu bilgiyi veren kaynak şahıs bu inanışı, suyun bir nimet olduğu ve suya tükürmenin ise nimete hakaret olacağını şeklinde açıklamıştır.

Suyun Şifası ve Tedavi Süreci

Orhan Acıpayamlı, Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi adlı makalesinde 6 sağaltma türü saptamıştır. Su ise maden kökenli emlerle yapılan sağaltmalar başlığı altında incelemiştir. Kutsal, şifalı olduğuna inanılan su kaynağını içmek veya yıkanmak yani onunla temas geçmek iyileşebilmek için şarttır. Bu gerekliliği ise Acıpayamlı temas büyüğü ile açıklamıştır ve şunu eklemiştir: “Halkımızca en az kullanılan emler, madensel olanlardır.” (Acıpayamlı, 1989, s. 6)

Don Yoder ise Halk Tıbbı ve Modern Tıp adlı makalesinde halk tıbbını, tabii halk tıbbı ve dinsel-büyüsel halk tıbbı olarak ikiye ayırmıştır. Madensel kaynakları ise tabii halk tıbbı içerisinde ele almıştır. Tabii halk tıbbının dinsel-büyüsel halk tıbbına göre daha gerçekçi ve bilimsel olmasının yanı sıra “Bütün bu tedavi şekilleri sihirli birtakım kelimeler olmaksızın ve duasız uygulanmıyordu. Alınan sonuçta da ikisi için bir ayırım yapılmıyordu.” (Yoder, 2015, s. 400) Derlenen bilgiler ışığında Kartal Suyu’nu kullanırken edilen bir duaya veyahut söze denk gelinmemekle birlikte suyu kullanırken şifasına

inanmak gerektiği kaynak şahıslar tarafından vurgulanmıştır. Yoder de temasa değinerek “Esasında bütün işlemlerin ardında yatan düşünce, genel anlamda kötülüğün devredilmesiyle bağlantılıdır.” (Yoder, 2015, s. 402) demektedir.

Derlenen bilgilere göre Kartal suyu şeker hastalığına, cilt hastalıklarına (kaşıntıya, yaraya, siğile, çibana) iyi gelmektedir. Cilt hastalıklarında suyla beraber çamuru da kullanılmaktadır. (K2, K3)

Kaynak şahıs Emrah Erdek (K3) “Yemin ederim ben şuna şahit oldum. Benim şu elimin üstünde siğil vardı. Komple şu elimin üstü siğildi. Burada rahmetlik bir hoca vardı. Hoca siğili kesiyor yine aynı şekilde çıkıyor. Biz de kartala gittik. Amcam, çamurdan iki poşet al, içine su kat gel dedi. Ben bu elimi komple çamurlayıp poşetleyip gezdim. Aradan on gün mü ne geçti, Allah’ıma şükür hiç bir tane bir şey kalmadı.” diyerek suyun şifasını gördüğünü dile getirmiştir.

Bu şifalarının yanı sıra suyun kansere özellikle akciğer kanserine iyi geldiğine inanılmakta ve bu konu hakkındaki anlatılan hikayelerle bu inanış desteklenmektedir. (K2, K3, K5)

Derlenen bilgilere göre suyun ve çamurunun düzenli ve uzun kullanımda işe yaradığı tespit edilmiştir.

Aynı zamanda suyun ne kadar içilirse içilsin şişkinlik yapmayacağı da söylenmektedir. (K2, K3)

Sonuç

Olağanüstü özellikler taşıyan suların, kaplıcaların bulunmasında yukarıdaki anlatılarda da gördüğümüz gibi ya çaresiz bir insan ya da içgüdüleriyle davranan bir hayvan kullanılmaktadır. Anlatılarda olağanüstü güdülerine inanılan bir hayvanın insanlara yol göstererek kaplıcayı, şifayı göstermesi çaresiz bir insanın göstermesinden çok daha sık kullanılan bir motiftir. Hayvanların kılavuzluğunun sık bir şekilde kullanılmasının arka planında bu hayvanların kutsal olma düşüncesi vardır. Bu kutsallığın hayvanların içgüdüsel

yetenekleriyle bağlantılı olduğu düşünölmektedir. Çünkü onların bu yeteneği onlara tanrı tarafından verilmiştir. Böylelikle bu yetenekleri sayesinde buldukları yerler de tanrı tarafından işaret edilen yerlerdir. İnsanlar bu noktalarda tanrısallık olduğuna inanarak kutsal kabul etmişler ve bu noktalardan çıkan suların ise onlara şifa olduğunu görmüşlerdir. Böylelikle kutsallığı pekiştirmişlerdir. Bu pekiştirilen kutsiyet ise insanlarda bu şifalı suya bir izahat bulma ihtiyacı hissettirmiştir. Bu ihtiyaç sonrasında ise anlatılar oluşmuştur.

Bildiri de farklı yönleriyle ele alınan Kartal Suyu'nun kutsallığı ise tam gerçekleşmemiş olmakla beraber suyun çevresinde gelişen inanışları ve köken anlatılarını da göz önünde bulundurursak halkın bu suyu kutsallaştırma ihtiyacı açıkça görölmektedir. Suyu kutsallaştırma ihtiyacının sebebi ise tedavinin inanma eksenini etrafında gerçekleşmesidir. Su; kutsallık dönüşümünü tamamlayarak halk belleğinde yerini sağlamlaştırmalıdır ki halk suyun şifasına güvensin ve buldukları şifa sonunca bunun sebebini açıklayabilsinler.

Şifası olduğuna inanılan Kartal Suyu coğrafya olarak Balıkesir'in Savaştepe İlçesi'nin bir köyünde yer alsa da onun hakkında anlatılan anlatılar ve inanışlar çok daha uzak coğrafyalardan çok daha eski tarihlerden gelmektedir. Derlenen anlatıların çok daha farklı coğrafyalarda çok daha farklı tarihlerde benzerlerinin bulunması bize Türk milletin çok kuvvetli bir kolektif şuuraltına sahip olduğunu, bunu günümüze kadar getirebildiğimizi ve hala bu kolektif şuuraltının yansımalarını pek çok yerde görmeye devam ettiğimizi göstermektedir.

Ekler

1. Kalemköy'de Fadime diye birisi var. Üç aylık ömrün var diyorlar kadına. Hanım diyor, gel diyor şu kartala bir gidelim Allah'tan umut kesilmez. Yemeğini çayını hepsini bu sudan yapıyor. Kadın daha yeni öldü. Akciğer kanseri idi. Onu önledi. (K2)
2. Karacalarda bir tane abi var. Adam şu an da görsen hiç hasta demezsin. Bu adam İstanbul'da ameliyat olmuş akciğer kanserinden. Doktor ne yaparsan yap bu adam gider demiş. Aradan bir ay, bir buçuk ay geçiyor adama demişler burada şifalı su var. Adam üç gün mü dört gün mü suya geldi gitti. O suyu bir buçuk sene kullanmış. Bir buçuk sene sonra aynı İstanbul'daki doktora gidiyor. Doktor demiş senin ölmen gerekiyordu. Bu su pek çok şeye dermanı vardır. (K3)
3. Şimdi bizim burada karşı komşu köyde bir gelin akciğer kanserine yakalanmış. Kanser akciğerlerinde su topluyormuş yani. Su toplayınca bunu Ege Üniversitesine hastaneye yatırmışlar. On beş günde bir doktor su alıyormuş. Sonra haftaya düşmüş bu. Haftada bir su alıyorlar. Akciğerlerindeki biriken sudan. Artık ümit kesilmiş. Doktorlarda ümidi kesmişler. Oğlum bu hanımı al götür, evinde yedir içir ölümünü bekle demiş. Böyle açık açıkta söylemiş beyine. Bey geliyor buraya. Hanımı soruyor doktor ne dedi diye. Şimdi sen öleceksin denilir mi hanıma. Demiş Kartal suyundan su getir içir, yedir, onunla banyo yaptır hanımı bununla idare et. On beş günde bir de buraya gel burada da biz suyunu alalım dedi demiş. Adam gidiyor kartal suyuna. Şimdiki gibi yolda yok o zaman. Dağdan gidiyor. Oraya gidiyor üç dört bidon su getiriyor. Onunla banyo yaptırıyor. Onun bütün yemeklerine ondan katıyor. Yalan söylemesine rağmen harfiyen riayet ediyor kurallara. Ve neticede on beş gün olmuş. Artık su toplamıştır diye hastaneye götürüyor hanımını. Bakıyor ki su toplamamış doktor. Sen bu hanımına ne yaptın demiş memlekette. Senin verdiğin

ilaçları kullandık bir şey yapmadım demiş adamda. Bu ilaçlar iyi gelmiş bu kadına demiş. Aynı ilaçlardan gene yazmış bu kadına. Ciğerleri su toplamamış, bu kadın tedaviye cevap vermiş demiş. Sen al götür bunu demiş, hiçbir şey yapmadan geri göndermiş. Yalnız buraya devam et demiş sen. On beş gün sonra bir daha gel demiş. On beş gün sonra bir daha varıyor. Gene aynı suya devam ediyor, varıyor. Fakat bu defa bir Kurban Bayramında, onun bir oğlu vardı Soma madeninde çalışıyordu. Buraya da oğlan tatile gelmiş. Tatilden dönüşten babası diyor ki bizi İzmir'e götür. Biz orada harap oluyoruz. Bizi Soma'ya getir, biz Soma'dan buraya gelelim diyor. Çocukta Soma'ya arabasıyla gidecek, tamam olur diyor. Gene doktora götürüyor. Doktor bakmış toplamamış yine su. Baba demiş sen bu hanımına benim söylediklerimden başka bir ilaç veriyor musun demiş. Yoksa bu kadın mümkün değil böyle iyileşemez. İlla ki su toplaması lazım. Yok demiş hiçbir ilaç vermiyorum. Adam sudan olduğunu bilmiyor. Çocuk, baba demiş neden Kartal suyunu demiyorsun. Doktor ne Kartal suyu demiş bu. Bizim orada doktorum bir Kartal suyu var demiş, o sudan anneme yediriyoruz, içiriyoruz, banyosunu yaptırıyoruz her şeyini oradan kullanıyoruz demiş. Senin verdiği ilaçları da kullanıyoruz. Annem ondan iyileşiyor herhalde demiş. Gelmeyin bir daha diyecekmiş doktor ama bir daha gelin on beş gün sonra demiş. Bir daha gelirken de bana o sudan beş litrelik bidonda getirin demiş. Tamam demiş o da. Gidiyorlar, o sudan da götürüyorlar. Bir tahlil yaptırıyor o suyu, o kansere birebir geliyor.

Kaynakça

Acıpayamlı, O. (1989). Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi. *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Bozkurt, N., & Küçükaşçı, M. S. (2004). *Mescid-i Nebevi*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-nebevi> adresinden alınmıştır
- Çoruhlu, Y. (2020). *Türk Mİtolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı*. Ankara: Gece Yayınları.
- Eliade, M. (2022). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Alfa Basım Yayınları.
- Güçlü, M. S. (2020). *Çanakkale İli Şifalı Sularının Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi*. Kocaeli: Yüksek Lisans Tezi.
- Günay, U. (1986). *Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Jıla, N. (2013). Orta Asya'da Kurt ve Karga Hakkındaki Mitler ve Geleneksel İnanışlar Türk Wu-Sun ve Moğollardan Örnekler. (H. İ. Şahin, Dü.) *AKAD*, 1(2), s. 77-88.
- Köksal, H. (2003). *Battal Gazi Destanları 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2016, Güz). Mucizeden Keramete: "Yerden Su Çıkarma" Motifli Efsaneler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(25), 119-139.
- Olgun, Y. (1989). *Tarihi Bursa Efsaneleri*. Bursa: Doktora Tezi.
- Ögel, B. (2020). *Türk Mitolojisi* (Cilt 1). Ankara: Altınordu Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1976). *101 Anadolu Efsanesi*. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sakaoğlu, S., & Duymaz, A. (2018). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yakın, S. (2017). *Kütahya Efsaneleri*. Çankırı: Yüksek Lisans Tezi.
- Yoder, D. (2015). Halk Tıbbı ve Modern Tıp. M. Oğuz içinde, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3* (s. 397-403). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Yüksel, H. A. (1996). *Türk İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kaynak Kişiler

1. K.1 (Emine Akyol, 1953, Savaştepe/Söğütcük, İlkokul, Ev Hanımı, 18.04.2022)
2. K.2 (Erdoğan Gökmentekin, 1960, Söğütcük/Savaştepe, Çiftçi, İlkokul, 21.06.2022)
3. K.3 (Emrah Erdek, 1979, Söğütcük / Savaştepe, Çiftçi, İlkokul, 21.06.2022) (K3)
4. K.4 (Haşim Ekinli, 1960, Söğütcük / Savaştepe, Kahvehaneci, İlkokul, 21.06.2022)
5. K.5 (İbrahim Karabulut, 1945, Söğütcük /Savaştepe, Emekli Devlet Memuru, Lise, 21.06.2022)

BALIKESİR HALK HEKİMLİĞİNDE BİR KÜLTÜREL MİRAS ÖRNEĞİ: KARA BANOTU (HYOSCYAMUS NİGER)*

Gülendam KAYIKCI, Hasan ÇANAKCI***, Haşmet YAZICI******

Solanaceae familyası üyelerinden olan kara banotu ülkemizde taşlı, kayalık ve kurak bölgelerde yetişmektedir. Balıkesir’de de yetişen bu bitki yerel halk tarafından güz tohumu, banotu, bengildek, benk, gavur haşhaşı ve kara banotu şeklinde isimlendiriyordu. Batı kültüründe ise Hyoscyamus Niger bitkisi henbane ismiyle bilinmektedir (1).

Yıl içerisinde mayıs-eylül ayları arasında çiçekler açan, uzunluğu 30-80 cm bulan, otsu ve özel kokulu bir bitkidir. Gövde kısmı yapışkan tüylerden oluşmaktadır. Yapraklarının rengi donuk yeşildir. Çanak yaprakların üzeri damarlıdır ve tüp seklindedir. Taç yaprakları beş parçadan oluşan koyu sarı renkli ve mor damarlıdır. Meyveleri çanak yapraklar tarafından sarılır. Bu kapsül içerisindeki tohumlar gri esmer renkli olup sayıca oldukça fazladır (1).

Hyoscyamus cinsine ait bitkiler geleneksel ve modern tedavi sistemlerinin çoğunda geniş bir kullanım alanına sahiptir buna karşın aslında zehirli bitkiler sınıflamasında yer alır. Türkiye’de birçok bölgede 6 adet türü yetişmektedir. Bunlar; H. Albus, H. Aureus, H. Leptocalyx Stapf, H. Niger, H. Pusillus, ve H. Reticulatus (2). İsmi Yunanca ’da domuz fasulyesi demektir (3).

Antik Yunanlılar döneminde bu otu tüketenlerin geleceği gördüğüne inanılırdı. Roma döneminde banotu bir ağrı kesici ve uyku ilacı olarak kullanılıyordu. Yapılan antik kazılarda bulunan tabletlerde Roma İmparatoru Claudius'un doktoru

* Bu çalışma 03-05 Kasım 2023 tarihlerinde düzenlenen “Balıkesir’in Kültürel Mirası-II” başlıklı Sempozyum’da sunulan “Balıkesir Halk Hekimliğinde Kullanılan Kara Banotu (Hyoscyamus Niger) Bitkisinin Geçmişten Günümüze Aktarılması” adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi Tıp Fakültesi, Kulak Burun Boğaz Hastalıkları Anabilim Dalı

*** Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Tıp Fakültesi, Kulak Burun Boğaz Hastalıkları Anabilim Dalı

**** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Tıp Fakültesi, Kulak Burun Boğaz Hastalıkları Anabilim Dalı

Largus'un şu ifadeleri kullandığı tespit ediliyor: 'Kömürlerin üzerine serpilmiş banotu tohumlarıyla açık ağız dumanlandırmalı ve hemen ardından ağız ılık suyla çalkalamalısınız; dumanların bıraktığı katranla birlikte ağrı da diniyor.' Orta Çağ döneminde yaşayan cadıların iksirlerinde bu otun kullanıldığı söyleniyordu.

Osmanlı döneminde banotu bitkisi diş ağrılarını, baş ağrılarını önlemek ve göz hastalıklarını tedavi etmek için kullanılıyordu. Tarihi kaynaklara göre Osmanlı döneminde en sık hap olarak veya dumanın içine çekilmesi ile hastalara uygulanıyordu. 1608 yılından bir belgeye göre, banotu tohumları diğer maddelerle karıştırılarak da kullanılıyordu. Bir Osmanlı tandırında toprak fırında 112 adet kömürleşmiş banotu tohumu bulundu, bu da tohumların tıbbi amaçlarla kullanıldığını düşündürmektedir (4).

Hyoscyamus Niger bitkisinin dünyada pek çok ülkede çeşitli kullanımları mevcuttur. Bizim ülkemizdeki kullanılış alanıyla benzer kullanımlar gözlenmiştir. Çin bölgesinde bitkinin tohumları mide ağrıları, psikiyatrik rahatsızlıkların tedavisinde, spazm önleyici, ağrı kesici olarak; Tibet'te ateş düşürücü, parazit enfeksiyonlarını önleyici olarak (5); Hindistan'da böbreklerde oluşan taş tedavisinde (6), İran'da diş ağrılarında (7), kullanıldığına dair literatürler mevcuttur.

Balıkesir Halk Hekimliğinde ise H. Niger tohumları solunum yolu hastalıklarında (8), ağrı tedavisinde (9), uyuşturucu olarak (10), kuyruk yağı ile karıştırıp parazit enfeksiyonlarında kullanılmıştır (11). Yaprakları ise haricen yara tedavisinde (12); kulak ve burun enfeksiyonlarında lapa haline getirilerek kullanılmıştır (13).

Lucilia sericata isimli parazitin larvaları çoğunlukla hayvanlarda olmakla beraber, insanlarda da zaman zaman ağız, burun, göz gibi organlarda miyazise neden olmaktadır (14). Miyazise sebep olan bu larvalar; kaşıntı, kızarıklık, ağrı gibi şikâyetlere sebep olur (15). Larvalar yaygın enfeksiyona sebep olarak bazı hastalarda ölümlere neden olmaktadır (16). Balıkesir Halk Hekimliğinde miyazise sebep olan bu hastalık banotu tohumları kurutulularak göz ve diş bölgelerine uygulanıp tedavi edilmiştir.

Bitkinin içeriği incelendiğinde hiyosiyamin, atropin ve skopolamin içerdiği raporlanmıştır. Bu alkaloidler toksik dozlarda kullanıldığında nöbet, koma, ağız kuruluğu,

konuşma güçlüğü, yutkunma güçlüğü, ateş, kalp atışı hızlanması, kalp ritminde bozulma, ağrı, bulantı, kusma, baş ağrısı, bulanık görme, iştahsızlık, reflekslerde artış, işitsel-görsel-dokunsal sanrı, yönelim bozukluğu ve deliryum gibi yan etkiler gözlenmiştir (17).

H. Niger bitkisinden hazırlanan metanol (MeOH), Gram pozitif bakterilerden *Staphylococcus aureus* ve *Bacillus cereus* ile Gram negatif bakterilerden *Salmonella entrica* ve *Escherichia coli* üzerindeki öldürücü etkileri kanıtlanmıştır (18). H. Niger bitkisinin tohumlarından hazırlanan yine MeOH ekstresinin *C. albicans*, *C. tropicalis*, *C. guilliermondii*, *C. krusei*, *C. glabrata*, *C. parapsilosis*, *C. neoformans* ve *C. laurenti* gibi mantarlar üzerinde öldürücü etkisi kanıtlanmıştır. H. Niger ciddi ve bulaşıcı bir hastalık olan sıtmanın tedavisinde kullanılmıştır. Bu hastalığın etkeni *Plasmodium falsiparum*'un vektörü olan *Anopheles spp* larvalarının yok edilmesinde güçlü etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (19). H. Niger bitkilerinden hazırlanan ekstrelerin antioksidan etkisi (20), anti-enflamatuvar etkisi, antipiretik etkisi (21) yapılan çalışmalar sonucunda kanıtlanmıştır. Ayrıca en önemli kullanım alanlarından biri olan kanser tedavisinde ve onkolojik araştırmalar için bitkiden yeni antikanser ajanlar ve bileşikler elde edilmeye çalışılmaktadır. Günümüzde sinir sistemine etkilerinden dolayı insomnia, duyu durum bozuklukları, epilepsi, ağrı, astım ve romatizma tedavisinde kullanılmaktadır. Dünya üzerinde ilaç öncülü gıda takviyesi olarak H. Niger üretimi yapan firmalara örnekler ve hangi alanda kullanıldıkları Tablo 1'de sunulmuştur:

İLAÇ İSMİ	ENDİKASYON	FİRMA-ÜLKE
Hyoscyamus Niger 6C	İnsomnia	Paramesh Banerji Life Sciences, ABD
SBL Hyoscyamus Niger Dilution 30 CH SBL Hyoscyamus Niger 0/27 LM	Duyu durum bozuklukları	SBL, Hindistan
Bjain Hyoscyamus Niger Dilution 3X	Paranoya	Bjain Pharmaceuticals, Hindistan
Hyoscyamus Niger-henbane granule	Kas kasılmaları ve titreme	Unda SA, ABD

Hyoscyamus Niger 6X	Kas kasılmaları	True Botonica, Hartland, Wisconsin, ABD
Hyoscyamus Niger Mother Tincture Q	Duygu durum bozuklukları	Dr. Reckeweg, Hindistan

Tablo 1: Kara Banotu bitkisinden hazırlanan preparatların ismi, kullanım alanı ve üretim yeri

Sonuç olarak Balıkesir’de halk hekimliğinde kullanılmış olan kara banotu olarak bilinen H. Niger geçmişten günümüze bir kültürel miras örneği olarak halk hekimliğinden modern tıba aktarılmış olup şu an dünyanın dört bir yanında çeşitli firmalarca gıda takviyesi olarak üretiminin yapıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda günümüzde bölgemizde de üretilen H. Niger bitkisinin çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılacak çeşitli preparatların üretilmesi için deneysel ve klinik araştırmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça:

1. Sak M./Hyoscyamus niger l. bitkisinin miyazis üzerine etkisinin farmakognozik açıdan değerlendirilmesi/ Yüksek lisans tezi/ 2019
2. Baytop, A. (1978). Hyoscyamus L. In P.H. Davis (Ed.), Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Edinburgh: University of Edinburgh Press, pp. 453-456
3. Wang, Y., Bai, Z.L., Li, J., Chen, J.P., and Jia, T.Z.(2008). Researches in acute toxicity, anti-inflammatory and analgesic effect of seeds of Hyoscyamus niger. Chin-Med Mag China, 6(2), 5-7.
4. Bursalı A.“Kaman-Kalehöyük’te Uyuşturucu ve Tıbbi Özelliği Olan Ban Otu Bulundu”2015,<https://arkeofili.com/kaman-kalehovukte-uyusturucu-ve-tibbi-ozelligi-olan-banotubulundu/#:~:text=Antik%20Yunanlular%20bu%20otu%20vivy en,ban%20otundan%20sak%C4%B1nmay%C4%B1%20tavsiye%20e diyordu> , (14.12.2023)
5. Zumpt, F. (1965). Myiasis in man and animals in the old world: A textbook for physicians, veterinarians and zoologists. Londra: Butterworths Publishing,38-48.
6. Begum, A.S. (2010). Bioactive non-alkaloidal secondary metabolites of Hyoscyamus niger Linn. seeds: A review. Research Journal of Seed Science, 3, 210-217
7. Kasote, D., Jagtap, S.D., Thapa, D., Khyade, M.S., and Russell, W.R. (2017). Herbal remedies for urinary stones used in India and China: A review. Journal of Ethnopharmacology, 203, 55–68
8. Demirci, B., and Özhatay, N. (2012). An Ethnobotanical study in Kahramanmaraş (Turkey); wild plants used for medicinal purpose in Andırın, Kahramanmaraş.Turkish Journal Of Pharmaceutical Sciences, 9(1), 75-92.

9. Tabata, M., Sezik, E., Honda, G., Yeşilada, E., Fukui, H., Goto, K., and Ikeshiro, Y. (1994). Traditional Medicine in Turkey III. Folk Medicine in East Anatolia, Van and Bitlis Provinces. *International Journal of Pharmacognosy*, 32(1), 3-12.
10. Öz Aydın, S., Dirmenci, T., Tümen, G., ve Başer, K.H.C. (2006). Plants used as analgesic in the folk medicine of Turkey. *Proceedings of the IVth International Congress of Ethnobotany (ICEB 2005)*, 167-171.
11. Özüdoğru, B., Akaydın, G., Erik, S., ve Yeşilada, E. (2011). Inferences from an ethnobotanical field expedition in the selected locations of Sivas and Yozgat provinces (Turkey). *Journal of Ethnopharmacology*, 137(1), 85-98.
12. Polat, R., ve Satıl, F. (2012). An ethnobotanical survey of medicinal plants in Edremit Gulf (Balıkesir – Turkey). *Journal of Ethnopharmacology*, 139, 626- 641
13. Honda, G., Yeşilada, E., Tabata, M., Sezik, E., Fujita, T., Takeda, Y., Takaishi, Y., and Tanaka, T. (1996). Traditional Medicine in Turkey VI. Folk medicine in west Anatolia: Afyon, Kütahya, Denizli, Muğla, Aydın provinces. *Journal of Ethnopharmacology*, 53, 75-87.
14. Kılıç, K., Arslan, M.Ö., ve Kara, M. (2011). Kars'ta bir kadında *Lucilia sericata* (Diptera: Calliphoridae)'nın neden olduğu postoperatif yara myiasisi. *Lucilia sericata* in a women in Kars. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 35, 43-46.
15. Talari, S.A., Sadr, F., Doroodgar, A., Talari, M.R., and Gharabagh, A.S. (2004). Wound myiasis caused by *Lucilia sericata*. *Archives of Iranian Medicine*, 7, 128-129.
16. Ahmadipour, S., Mohsenzadeh, A., Ahmadipour, S., Eftekhari, Z., and Tajeddini, P. (2015). Ethnobotanical identification of medicinal plants effective on toothache in Shiraz, South Iran. *Der Pharmacia Lettre*, 7(12), 419-426.
17. Alizadeh, A., Moshiri, M., Alizadeh, J., and Balali-Mood, M. (2014). Black henbane and its toxicity – A descriptive review. *Avicenna Journal of Phytomedicine*, 4(5), 297-311.
18. Hajipoor, K., and Sani, A.M. (2015). Antibacterial activity of methanol extract and essential oil of *Hyoscyamus niger* against selected pathogenic bacteria. *International Journal of Biology, Pharmacy and Allied Sciences*, 4(6), 4016-4026.
19. Behravan, M., Vaezi-Kakhki, M.R., and Baharshahi, A. (2017). Comparing larvicidal effect of methanol extract of the aerial parts of henbane (*Hyoscyamus niger* L.) and Oleander (*Nerium oleander* L.) plants on *Anopheles* spp larvae (Diptera: Culicidae) in vitro. *Zahedan Journal of Research in Medical Sciences*, 19(3), 8631.
20. Jassbi, A.R., Miri, R., Masroorbabanari, M., Asadollahi, M., Attaroshan, M., and Baldwin, I.T. (2014). HPLC-DAD-ESIMS analyses of *hyoscyamus niger* and *h. reticulatus* for their antioxidant constituents. *Austin Chromatography*, 1(5), 1022.
21. Begum, A.S., Verma, S., Sahai, M., Asai, T., Hara, N., and Fujimoto, Y. (2006). Hyosmin, a new lignan from *Hyoscyamus niger* L. *Journal of Chemical Research*, 8, 675-677

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BALIKESİR YÖRESİNDE TIBBİ AROMATİK BİTKİLER VE KULLANIM ALANLARI*

Ece Önay ÖZGÜR, Hasan ÇANAKCI***, Haşmet YAZICI******

Bitkilerin çeşitli kısımlarından ve bu kısımlardan elde edilen maddelerin dahili veya harici olarak hastalık tedavisinde kullanılmasına yarayan bitkilere tıbbi bitki denmektedir. Dünyada bilinen 750.000 - 1.000.000 arasında bitki türü mevcuttur. Bunlardan 500.000 kadarı tanımlanıp isimlendirilmiştir. Her yıl 2.000 kadar yeni tohumlu bitki türü tanımlanıp isimlendirilmektedir. Tedavi için kullanılan bitkilerin sayısı ve çeşitliliği Antik çağdan beri artış göstermektedir. Mezopotamya Uygarlığında kullanılan bitkisel ilaç miktarı 250 civarı iken, Grekler döneminde 600 kadar tıbbi bitki sayısı tanımlanmıştır. Arap-Fars Uygarlığı dönemine bakıldığında ise bu sayının 4.000'e ulaştığı rapor edilmiştir. 19. Yüzyılın başlarında bilinen tıbbi bitki miktarının 13.000 civarında olduğu belirtilmektedir (1,2).

Yontma taş (Paleolitik) çağından beri (M.Ö. 50.000 - 7.000 yılları) Anadolu'da yaşayan insanlar çevresindeki bitkilerden yararlanmışlar, zamanla bitkilerden ilaç hazırlamayı da öğrenmişlerdir (3,4). İlaç ile tedavide uzun yıllar bu tıbbi bitkilerden yararlanıldığı bilinmektedir.

Tıbbi ve aromatik bitkiler günümüzde; gıda, kozmetik, boya tekstil, ilaç, tarım, ısınma, barınma gibi bir çok alanda kullanılmaktadır (5). Balıkesir zengin florasıyla tıbbi ve aromatik bitkilerin zenginliği açısından iyi bir coğrafi konumda yer almakta olup Kaz Dağları, Madra Dağı ve Ulus Dağı gibi aromatik bitkilerden zengin lokasyonlar Balıkesir'de yer almaktadır.

* Bu çalışma 03-05 Kasım 2023 tarihlerinde düzenlenen "Balıkesir'in Kültürel Mirası-II" başlıklı Sempozyum'da sunulan "Geçmişten Günümüze Balıkesir Yöresinde Tıbbi Aromatik Bitkiler" adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi Tıp Fakültesi, Kulak Burun Boğaz Hastalıkları Anabilim Dalı

*** Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Tıp Fakültesi, Kulak Burun Boğaz Hastalıkları Anabilim Dalı

**** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Tıp Fakültesi, Kulak Burun Boğaz Hastalıkları Anabilim Dalı

Tarihsel süreçte Antik Misya döneminde Balıkesir'in önemli bir tıp merkezi olduğu ve o dönemlerde Kaz Dağlarındaki çam ormanlarından elde edilen terebentin yağının tedavi amaçlı kullanıldığı belirtilmektedir (6). Yine tarihsel süreçte Anadolu'daki halk hekimliği kültürünün Balıkesir bölgesinde de yaygın olduğu ve çeşitli sağaltıcı ocaklarda tıbbi bitkiler kullanılarak hastalıklara şifa arandığı bilinmektedir. Örneğin sigil tedavisinde çakırğa dikenini kullanıldığı, dalak kesme ocağında dalağın üzerine konulan bir soğanın kesilerek şifa arandığı bilinmektedir. Temre hastalığının tedavisinde arpa, bazı nazar durumlarında yaralarda çitlembik, sarılık hastalığında sarımsak ve iç bakla suyu kullanılarak hastalıklara şifa aranmıştır. Ağrılar için karga bostanı ve zeytin yağı karışımından hazırlanan merhem, gözde dumanlanma olan hastaların gözüne mercimek püskürtülmesi ile tedavi uygulanmaktaydı. Mide ağrılarında yarpuz otu ve kepek karıştırılarak mideye sarılırdı. Ağrılı yere zeytinyağı, limon, tuz, karabiber sürülmesi de halk hekimliğindeki bitkisel tedavi örneklerindendir (7). Günümüzde aromaterapinin popülarite kazanması ile birlikte coğrafyamızdaki bitkilerin çeşitli formlarda çeşitli yollarla hastalıklarda tedavi amaçlı kullanımı yaygınlık kazanmaktadır. Günümüzde aromaterapi alanında veya bazı bölgelerde modern sağlık hizmetlerine ulaşma zorluğuna bağlı olarak ve/veya inanışları gereği tedavi amacıyla ilaç dışı yöntemlere başvurulmakta ve geçmişten günümüze kültürel miras olarak aktarılan çeşitli bitkiler hastalıkların şifası için kullanılmaktadır. Aşağıda bu bağlamda ele alınmış olan bitkiler ve geçmişten günümüze kullanımları anlatılmaktadır.

Biberiye: 50 - 100 cm yükseklikte olup çalı görünüşündedir. Kışın yapraklarını dökmez. Çiçekleri soluk mavi renkli olup çok yıllık bir bitkidir. Sineol (% 15 - 30), borneol esterleri vs. içermektedir. Tıbbi bitki olarak kabızlık tedavisinde, idrar söktürücü olarak ve safra atılmasında kullanıldığı bilinmektedir. Cerrahide yaraların tedavisinde, romatizma ağrılarını dindirilmesinde haricen kullanılmakta ve romatizmaya karşı kullanılan bazı terkiplerin (Opodeldok gibi) içinde yer almaktadır.

Balıkesir'de biberiye'nin tıbbi bitki olarak kullanımına bakacak olursak bitkinin taze yapraklarının zeytinyağı içinde bir süre bekletilip zeytinyağının süzülmesiyle haricen saç dökülmesinde kullanıldığı bilinmektedir. Yaprakları ise dahilen

idrar yolu hastalıklarında ve idrar söktürücü olarak kullanılmaktadır. Zayıflatıcı olarak da kullanım alanları rapor edilmiştir (8).

Defne: Kışın yaprağını dökmeyen, sarı çiçekli, dioik bir ağaç veya ağaççıktır. Bitki tanen, acı madde ve uçucu yağ (% 1 - 4) taşımaktadır. Uçucu yağ içinde bilhassa (% 35 - 50) sineol bulunur. Tıbbi bitki olarak terletici, antiseptik ve midevi etkilere sahip olan defne Türkiye'nin ihraç ürünlerinden biridir (9). Balıkesir'de çiçek tomurcuklarından hazırlanan dekoksiyon, dahilen mide ağrısının azaltılmasında kullanılmaktadır. Yapraklarından hazırlanan infüzyon ise dahilen safra taşlarının eliminasyonunda kullanılmaktadır. Ayrıca kabızlık, bağırsak kurtları gibi bağırsak hastalıkları, şeker hastalığı, kalp hastalıkları, hipertansiyon, böbrek rahatsızlıkları, romatizmal hastalıklar, bel ağrısı, kısırlık ve prostat büyümesi, baş ağrısı ve sinüzit gibi çok çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde kullanıldığı bilinen bir bitkidir (8, 10).

Laden otu: Yapraklar rezin, uçucu yağ ve tanen taşımaktadır. Tıbbi bitkilerden biri olan laden otu infüzyon halinde (% 5) kabızlıkta ve balgam söktürücü olarak kullanılmaktadır. Balıkesir'de ise halk hekimliğinde mide rahatsızlıklarında, barsak hastalıklarında ve prostat hastalıklarında kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca yaprakları çiğnenerek sindirim kolaylaştırıcı olarak; taze yapraklarının da dövülerek haricen kanama durdurucu olarak kullanıldığı bilinmektedir (8).

Mersin: Boyları 2-3 metreye kadar yükselebilen bitki, Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü yerlerde, özellikle kıyı kesimlerde görülmektedir. Bu tür 1-3 m yüksekliğindedir. Kışın yapraklarını dökmeyen bitkinin meyvesi nohut büyüklüğündedir. Renkleri siyahımsı mordur. Çok tohumlu bir bitkidir. Yaprak ve meyveleri antimikrobiyal, iştah açıcı ve kanda pıhtılaşma sağlayıcı olarak kullanılmaktadırlar. Ayrıca dahilen kabızlık tedavisinde, idrar yolları hastalıklarında mikrop öldürücü ve göğüs hastalıklarında antiseptik olarak kullanılmaktadır. Yara iyileşmesinde de etkili olduğu bilinmektedir (8).

Balıkesir'de de görülen bu bitki halk hekimliği alanında sindirim kolaylaştırıcı, iştah açıcı, balgam söktürücü olarak, ishal ve kusma tedavisinde, karın ağrısı ve bağırsak rahatsızlıklarında, bronşit, nefes darlığı, nezle, zatüre

ve boğaz ağrısında, diabetes mellitusta, hipertansiyonda, kalp yetersizliği ve hemoroid tedavilerinde kullanıldığı bilinmektedir (8).

Hatmi çiçeği: 2 m kadar yükselebilen, yumuşak tüylü, çok yıllık otsu bir bitki olarak bilinmektedir. Yapraklar tam veya üç loblu olup çiçekleri pembemsi beyaz renkli ve küçüktür. Balıkesir’de halk hekimliğinde karın ağrısı, kabızlık, soğuk algınlığı, bronşit ve bademcik hastalıkları tedavisinde, balgam söktürücü olarak ve öksürüğe karşı kullanılmıştır (8).

Acıpelin: Acı bir tadı olan ve boyu 120-130cm civarında olan bir bitki olan acıpelin otu grimsi yeşil renkli yapraklara sahiptir. M.Ö. 1500’lerde, Mısır’da yazılmış olan Ebers Papyrus’teki reçetelerde bitkinin ilaç olarak kullanıldığına dair veriler mevcuttur (11).

Balıkesir yöresinde halk hekimliğinde toprak üstü ve çiçekli kısımlarından hazırlanan infüzyon dâhilen ülser tedavisinde, iştahsızlıkta, bronşitte, tüberkülozda, diyabette ve ayrıca bağışıklık sistemini güçlendirici olarak kullanıldığı bilinmektedir. Mide ve bağırsak ülseri ile böbrek yetmezliği olanların kullanımı için uygun bir tıbbi bitki değildir (8).

Çörek otu: Ranunculaceae familyasından olan çörek otu, yıllık çiçekli bir bitkinin tohumlarıdır. %23 protein, %35 bitkisel yağlar, %38 karbonhidrat, nigellon, linoleik asit, thymoquinon, oleik asit, palmitik asit, sodyum, kalsiyum, potasyum, çinko, demir, bakır, selenyum, magnezyum, fosfor, A vitamin, B vitamini ve C vitamini bulundurur (12). Balıkesir’de halk hekimliğinde tohumları kaynatıldıktan sonra sıcak halde soğuk algınlığı tedavisinde kullanıldığı bilinmektedir (8).

Büyük ebegümeci: Tıpta yaygın kullanımı olan bitki yüksek miktarda müsilaj, flavonid, antosiyanin bileşikler, B grubu vitaminleri (B1, B2), A ve C vitamini, Beta-karoten, potasyum, glikoz, kalsiyum oksalat, reçineler, pektinler, proteinler ve mineral tuzlar bulundurmaktadır. Kadın hastalıkları (düşük), rahim hastalıkları, kısırlık, prostat gibi hastalıklarda tedavi amacıyla kullanılan tıbbi bitkidir. Yaprakları ve çiçeklerinden kabızlığa karşı ve karın ağrısının giderilmesinde yararlanıldığı bilinmektedir. Ayrıca yaprakları soğuk algınlığı tedavisinde, boğaz ağrısının giderilmesinde ve göğüs yumuşatıcı olarak; çiçekleri ise öksürüğe karşı kullanılmaktadır. Halk hekimliğindeki diğer kullanım alanları ise bademcik

iltihaplanması, hemofili hastalığı (kanın pıhtılaşma sürecini kısaltmak amacıyla), böbrek sancısı (böbrek taşı ve kumu düşürme) ve aft tedavisi olarak sayılabilir (8,13).

Ihlamur: Malvaceae familyasının bir tür olan ıhlamur kışın yaprağını döken, 30-40 metreye kadar boyolanabilen, çiçekleri sarımsı hoş kokulu olan dar tepeli bitkidir. Balıkesir’de yetişen ıhlamurun bölgede halk hekimliğinde kullanıldığı bilinmektedir. Bu alanda İdrar artırıcı, terletici, yatıştırıcı, uyuşturucu ve göğüs yumuşatıcı etkileri (taşıdığı müsilaj ve uçucu yağ ile) mevcuttur. Balıkesir halk hekimliğinde yatıştırıcı ve safra söktürücü olarak ve çiçeklerinden hazırlanan infüzyon haricen ağız yaralarının tedavisinde kullanılmaktadır (8).

Kuşburnu: Yüksek oranda C vitamini başta olmak üzere B1, B2, E ve K vitaminlerini içeren kuşburnu tıbbi bitki olarak meyveleri kaynatılıp tülbentten süzülerek içerisine şeker katılmasıyla dâhilen sarılık tedavisinde kullanılmaktadır. İştah açıcı etkisi de olan bitkinin meyvelerinin suda kaynatıldıktan sonra ezilerek dâhilen hemoroidlere karşı kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca şeker hastalığı tedavisinde de kullanılan bitkinin meyveleri kaşıntıya karşı, kökleri ise böbrek taşı düşürmek için kullanılmaktadır (8).

Lavanta: Önceden ‘Karabaş otu’ diye bilinmektedir. Tıbbi bitki olarak karın ağrısında, baş ağrısında, damar tıkanıklıklarında, hiperkolesterolemi ve hipertansiyonda kullanılmıştır. Ayrıca anksiyeteye karşı sedatif etkileri de bilinmekte ve bu özellikleri ile halk hekimliğinde kullanıldığı bilinmektedir (8).

Tüm bu verilerin ışığında sonuç olarak bu çalışmada Balıkesir için kültürel miras örneği olarak çeşitli tıbbi aromatik bitkiler ele alınmış, kent hafızasında yeni bir bakış açısı getirmek ve bölgemizdeki aromatik bitkilerin kullanım alanlarını çeşitlendirmesi amacıyla yapılacak olan çalışmalara bir ön kaynak sunulması amaçlanmıştır. Hastalıklara şifa arayışı geçmişte var olduğu gibi gelecekte de hep var olacaktır. Bu bağlamda tıbbi aromatik bitkilerin hastalıkların tedavisindeki rolünün bilimsel olarak ortaya konması, Balıkesir’in sahip olduğu zengin bitki örtüsü ile var olan kaynaklarının kullanılarak ekonomik çerçeveye katkı sağlayabilmesi için ileri çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

1. Erdemir D. A. At Kestanesi (ve Prepagel) Doğanın Harika İlacı. Uludağ Üniv. Tıp Fak. Nobel Kitap Evi İstanbul, 1998.
2. Avaz S, Afyonkarahisar'da Doğal Olarak Yetişen Limonium Mill. Türlerinin Antimikrobiyal Aktiviteleri, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2010.
3. Baytop, T. (1999). Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi (İkinci Baskı). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
4. Çubukçu, B., Meriçli, A. H., Mat, A., Sarıyar, G., Sütlüpinar, N., Meriçli, F. (2002). Fitoterapi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, 79.
5. V. Acıbuca and D.B. Budak, "Dünya'da ve Türkiye'de Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Yeri ve Önemi," Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi., vol. 33, no. 1, p. 37-44, 2018
6. Bülbül C, Sevin V, MÖ. 2. Binyılda Mysia Bölgesi ve Mysialılar , SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2009; 20,1-8.
7. Koç HN, Balıkesir'de Sağaltıcı Ocaklar Ve Halk Hekimliği Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2019
8. Demirezer LÖ, Ersöz T, Saraçoğlu İ, Şener B, Köroğlu A, Yalçın FN, (2019), A'dan Z'ye Tıbbi Bitkiler (2. Baskı), Hayy Kitap, İstanbul.
9. Düzenli D, Yenilenebilir enerji kaynağı olarak defne (laurus nobilis L.) çekirdeğinden sıvı yakıt üretimi, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2002.
10. Gelse A, Adıyaman ve Çevresinin Etnobotanik Özellikleri, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2012.
11. Ekşişeyler. 'Orta Çağ'da Cadi Diye Yakılan Kadınların Dahi Sürekli Yanında Taşdığı Bitki: Pelin Otu' Erişim Tarihi: 14.12.2023. <https://seyler.ekstat.com/orta-cagda-cadi-diye-yakılan-kadınların-dahi-surekli-yanında-tasidigi-bitki-pelin-otu>
12. Altuncu M, Gıdık B. Çörek otu (Nigella sativa L.) Bitkisinin Kullanım Alanları ve Önemi. Bayburt Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi. December 2020;3(2):149-153.
13. Doğal Tarım Merkezi. 'Ebegümeci / Malva sylvestris' Erişim Tarihi: 14.12.2023. <https://dogal-tarim.org/index.php/2021/01/24/ebegumeci-malva-sylvestris/>

KAZ DAĞI (EDREMIT / BALIKESİR) VE ÇEVRESİNDE YETİŞEN TIBBİ BİTKİLERİN GEÇMİŞTEKİ VE GÜNÜMÜZDEKİ ŞIFALI KULLANIMLARI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

Fatih SATIL* & Selami SELVİ**

Giriş

Ege Bölgesi'nin kuzey kesiminde yer alan Edremit, Biga yarımadasının güneyinde konumlanmış önemli turizm merkezlerini ve Kazdağını içeren Balıkesir ilinin önemli bir ilçesidir (Mutluer 1995; Kara ve ark. 2013). Kazdağı aynı zamanda çok çeşitli kavimlerin yaşadığı ve efsanelere konu olmuş bir geçmişe sahiptir. Yunan mitolojisine göre adı İda olan Kaz Dağı, bilhassa ilk güzellik yarışmasının yapıldığı yer olarak tanınmakta, mitolojiyi göre aşk tanrıçası Afrodit, rakiplerini yenerek güzellik kraliçesi seçildiği, ayrıca Zeus'un zaman zaman gelip konakladığı ve burada çobanlık eden Ganymedes'i kaçırdığı da rivayet edilmektedir (Duymaz 2001). Mitolojik geçmişi yanında, Kaz Dağı tarihsel, sosyal, kültürel ve biyolojik çeşitlilik açısından ülkemizin önemli alanlarından biridir. Bu biyolojik zenginlik; Kaz Dağı ve çevresini, antik dönemlerden günümüze değin şifalı bitkilerin kullanıldığı bir bölge haline getirmiştir. Kaz Dağı ve çevresi, şifalı bitkilerin tarih boyunca önemli bir rol oynadığı ve bu bitkilerin hem geçmişte hem de günümüzde tıbbi, kültürel ve ekonomik açıdan büyük bir öneme sahip olduğu bir bölge olarak dikkat çekmektedir (Duymaz, 2001; Satıl ve ark. 2011; Ahiskalı ve ark. 2012; Satıl ve ark., 2021). Antik Yunan ve Roma dönemlerinde, bu dağlar ve çevresinde yetişen kekik, nane, adaçayı, kantaron gibi bitkilerin tıbbi tedavilerde ve ritüellerde yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir (Baytop, 1999; Zohary ve Hopf 2000; Kayıran, 2019).

Bu derleme çalışmasında geçmişte yazılı kaynaklarda yer alan tıbbi bitkilerin kullanım şekilleri ile günümüzdeki kullanım şekilleri karşılaştırılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, günümüzde şifa amaçlı kullanılan bitkilerin

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, fsatil@balikesir.edu.tr

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Altınoluk Meslek Yüksekokulu, Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü, sselvi@balikesir.edu.tr

çoğunluğunun halen antik çağlardaki gibi benzer hastalıkların ve semptomların tedavisinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, kullanımları tespit edilen bu bitkilerin ortak ve farklı kullanım şekilleri de tablo ile karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

1. Geçmiş Çağlardan Günümüze Değın Tıbbi Bitkilerin Kullanımına İlişkin Tarihsel İnceleme

Bitkilerin tedavideki kullanımına ilişkin bilinen en eski yazılı kaynakları, Nagpur'da ele geçirilen ve yaklaşık 5.000 yıllık olan Sümer tabletleri oluşturmaktadır. Bu tabletlerde, haşhaş, banotu, adamotu gibi alkaloitleri de içeren 250 farklı tür bitki ile birlikte bu bitkilerden elde edilen 12 farklı reçete ve tedavide kullanılan ilaçlar belirtilmiştir (Thompson, 1949; Petrovska, 2012).

M.Ö.3000'li yıllara ait olan Ninova tabletleri, Sümer, Akad ve Asur uygarlıklarının yaşadığı Mezopotamya Bölgesinde keşfedilmiştir. Mezopotamya'da kurulan çeşitli medeniyetlerde bitkisel ve hayvansal ilaçlarla tedavilerin mevcut olduğunu kanıtlayan ilk çivi yazılı belgedir. Bu döneme ait tabletlerdeki reçetelerde Adamotu, Banotu, Çöpleme, Eğir kökü, Haşhaş, Hardal, Kekik, Kitve, Meşe Mazısı, Nane, Nar kabuğu, Rezene, Safran, Terementi gibi, bugün dahi tababette kullanılan, droglara sık sık rastlanmaktadır (Akbel ve Karabağ, 2012).

M.Ö. 2500 civarında Çin İmparatoru Shen Nung tarafından kökler ve otlar üzerine Pen T'Sao" adlı yazılı bir eser ortaya konulmuştur. Bu eserde, günümüzde bile kullanılan birçok bitkisel ilacın ele alındığı görülmektedir. Bu ilaçlardan bazılarını; Rheum, kamfor, Theae folium, Podophyllum, büyük sarı centiyane, ginseng, cimri ot (jimson weed), tarçın kabuğu ve Ephedra gibi tıbbi bitkiler oluşturmaktadır.

M.Ö. 2000' li yıllarda, Hindistan'ın kutsal kitapları olan Vedalar (Rigveda), ülkede bolca bulunan bitkilerle yapılan tedavilerden bahsetmiştir. Günümüzde hala baharat olarak kullanılan hindistancevizi, biber, karanfil vb. birçok baharat bitkisi de Hindistan'a özgü kullanımları içermektedir (Tucakov, 1971; Petrovska, 2012).

M.Ö. 1550' li yıllara gelindiğinde; bu dönemlerde yazılmış Ebers Papirusu dikkati çekmektedir. Bu eser, 700 bitki türü ve ilaçla ilgili 800 tarif içeren bir derlemedir. Bu tarifler arasında Acımarul, Adasoğanı, Aloe, Ardıç meyvası, Banotu, Çiğdem, Hardal, Hintyağı, İncir, Centiyane, Kantaron, Keten tohumu,

Kişniş, Mürver, Nar kabuğu, Pelinotu, Safran, Sakız, Sarısabır, Sinameki, Sarımsak, Soğan, Söğüt, Tarçın, Terementi, üzüm vb. gibi günümüzde de sıklıkla kullanılan bitkiler bulunmaktadır (Glasinger, 1954; Tucakov, 1971; Petrovska, 2012).

M.Ö. 800 civarında ortaya çıkan Homeros'un destanları İlyada ve Odyseia'da, Minoan, Mycenaean ve Mısır Asur farmakoterapisine ait 63 bitki türünden bahsedilmiştir. Bu bitkilerden bazıları, bu destanlardaki mitolojik karakterlerin adlarına ithafen isimlendirilmiştir; örneğin, Elecampane (*Inula helenium* L.), Truva Savaşı'nın merkezinde yer alan Helena'nın onuruna adlandırılmıştır. *Artemisia* cinsine ait bitkilerle ilgili olarak, bunların gücü yeniden kazandığına inanılan ve sağlığı koruduğuna inanılan bitkiler olduğu için adlarını Yunanca "artemis" kelimesinden almışlardır.

M.Ö. 500'de Herodot, hindistancevizi bitkisine, Orpheus güzel kokulu ellabora ve sarımsağa, Pythagoras ise deniz soğanı (*Scilla maritima*), hardal ve lahana gibi bitkilere değinmiştir. Hipokrat'ın (M.Ö. 459-370) eserleri, fizyolojik etkilerine göre sınıflandırılmış 300 tıbbi bitki içermektedir: Pelin ve yabani centiyane (*Centaurium umbellatum*) ateşe karşı kullanılmıştır; sarımsak bağırsak parazitlerine karşı; afyon, belene, ölümsüz gece gözlüğü ve mandalina uyuşturucu olarak kullanılmıştır; güzel kokulu ellabora ve haselwort kusma olarak; deniz soğanı, tere, maydanoz, kuşkonmaz ve sarımsak ise idrar söktürücü olarak; meşe ve nar ise kanama durdurucu (astringent) olarak kullanılmıştır (Bojadziewski, 1992; Gorunovic ve Lukic 2001; Toplak Galle 2005; . Petrovska, 2012).

Midilli adasında doğmuş ve oradan Atina'ya geçerek çalışmalarını burada yürütmüş olan Theophrastus (M.Ö. 371-287), "De Causis Plantarum" (Bitkilerin Nedenleri) ve "De Historia Plantarum" (Bitkilerin Tarihi) adlı eserlerle botanik bilimini kurmuş ve botaniğin babası ünvanıyla anılmıştır. Bu kitaplarda, o dönemde bilinen 500'den fazla tıbbi bitkinin bir sınıflandırmasını oluşturmuştur. Theophrastus' un eserlerinde; tarçın, iris yumru kökü, yanılıcı ellabora, nane, nar, kardamom, helleborus ve haşhaş gibi tıbbi bitkilere yer verilmiştir. Bitki zehir etkisinin açıklamasında, Theophrastus, insanların bunlara alışması için dozların kademeli olarak arttırılmasının önemli olduğunu vurgulamıştır (Bazala, 1943; Nikolovski, 1995; Petrovska, 2012).

Ünlü tıp yazarı Celsus (M.Ö. 25 - M.S. 50), "De Medicina" adlı eserinde yaklaşık 250 tıbbi bitkiyi alıntılarını yapmıştır. Bu bitkiler arasında Aloe, Yalancı Helleborin, Ketan, Haşhaş, Biber, Tarçın, Centiyan, Kakule, Helleborus vb. gibi tıbbi bitkiler yer almaktadır (Tucakov, 1971; Petrovska, 2012).

Antik tarihte, bitki ilaçları konusundaki en önde gelen yazar Dioscorides, "farmakognozi babası" olarak bilinir ve Nero'nun ordusunun askeri doktoru ve farmakognozisti olarak, Roma Ordusu ile seyahat ettiği her yerde tıbbi bitkileri inceledi. M.S. 77 civarında, "De Materia Medica" adlı eseri yazdı. Bu antik tarih başyapıtı, birçok kez çevrilen, Geç Orta Çağ ve Rönesans'a kadar temel tıbbi malzemeyi oluşturan tıbbi bitkiler hakkında bol miktarda veri sunar. Toplam 944 ilahtan, 657'si bitki kökenlidir ve bunlar, dış görünüşleri, bulundukları yer, toplama yöntemi, tıbbi hazırlıkların yapımı ve tedavi edici etkileriyle ilgili açıklamalar içerir. Bitki açıklamalarının yanı sıra, bitkilerin bulunduğu veya yetiştirildiği diğer dillerdeki isimleri ve yerel bilgiler de sağlanmıştır. Hafif etki gösteren bitkiler baskındır, ancak güçlü etkiye sahip olan (güzel kokulu ellabora, yanıltıcı ellabora, haşhaş, yaban lalesi, cimri ot, belene, ölümsüz gece gözlüğü) alkaloid veya diğer etkili maddeler içerenlere de atıflar yapılmıştır.

Dioscorides ile benzer çağlarda yaşamış olan Gaius Plinius Secundus'un (Pliny) Naturalis Historia (Doğa Tarihi) adlı 10 ciltlik eseri de M.S. 77 yılında Dioscoridesle aynı dönemlerde yayımlanmıştır. M.S. 23-79 yılları arasında yaşayan Dioscorides'in çağdaşı olan Pliny, Almanya ve İspanya'yı gezerek yaklaşık 1000 tıbbi bitki hakkında "Historia Naturalis" adlı kitabında yazmıştır. Pliny ve Dioscorides'in eserleri, o dönemdeki tıbbi bitkilerle ilgili bilgilerin tamamını içermiştir (Toplak Galle 2005).

Bergama doğumlu ve Antik Roma'nın en önemli hekimlerinden ve aynı zamanda eczacı olan Galen (M.S. 131-200), benzer veya aynı etkiye sahip olan ilk ilaç listesini derlemiş, 500 kadar bitkisel, hayvansal ve mineral drogun tarifini yapmış ve etkilerini belirtmiştir. Galen ayrıca Dioscorides'in tarif etmediği birkaç yeni bitkisel ilacın da tıbbi kullanımlarına değinmiştir (Petrovska, 2012).

Charles the Great (742-814), ünlü Salerno tıp okulunun kurucusu, "Capitularies" adlı belgesinde devlete ait arazilerde hangi tıbbi bitkilerin yetiştirileceğini emretmiştir. Yaklaşık 100 farklı bitki belirtilmiştir ki bunlar arasında adaçayı, deniz

soğanı, iris, nane, yabancı centiyane, haşhaş, ebegümece vb. günümüze kadar kullanılmıştır. Büyük imparator özellikle adaçayını (*Salvia officinalis* L.) takdir etmiştir. Adaçayının Latin adı, eski Latince konuşanlarından gelir ve ona "kurtaran bitki" (salvare anlamına gelen "kurtar, iyileştir") derlerdi. Günümüzde adaçayı hala tüm Katolik manastırlarında zorunlu bir bitkidir. Uygur Türkleri'ne ait olduğuna inanılan tıbbi eserlerde (M.S. 745-840), çeşitli hastalıklar için bitkisel ve hayvansal maddelerin kullanıldığı ve reçetelerin bulunduğu belirtilmiştir. Orta Çağ boyunca, Avrupalı doktorlar Arap eserlerini kullanmışlardır. İslam medeniyetinde önde gelen bir uzman olarak bilinen İbn-i Sina (Avicenna) tarafından kaleme alınan "El-Kanun Fi't-tıbb" adlı eserde, yaklaşık 800 hayvansal ve bitkisel drog ayrı ayrı incelenmiştir (Tanrıkulu, 2021). Batı dillerinde adı Alberuni veya Aliboron olarak geçen Ebu Reyhan El-Birûnî (M.S. 973-1048); "Kitab-üs Saydana Fi't-Tıb" adlı eserinde 20 kadar tıbbi bitkiden bahsetmiştir (Tanrıkulu, 2021).

Marco Polo'nun (1254-1324) Asya'nın tropikal bölgeleri, Çin ve Pers'teki seyahatleri, Amerika'nın keşfi (1492) ve Vasco De Gama'nın Hindistan'a yaptığı seyahatler (1498), birçok tıbbi bitkinin Avrupa'ya getirilmesine imkan sağlarken; Paracelsus (1493-1541), kimyasal olarak hazırlanan ilaçların bitki ve mineral maddelerden elde edilmesini savunmuştur. Linneaus; 18. yüzyılda, *Species Plantarum* (1753) adlı eserinde, o ana kadar tanımlanan türlerin ilk defa kısa bir açıklamasını ve sınıflandırmasını sağlamıştır. Linnaeus, isimlendirme sistemini ikili bir sistem haline (İkili adlandırma) getirmiştir (Jancic, 2002; Petrovska, 2012). 20. Yüzyıla geldiğimizde de günümüzde, tıbbi bitkilere bakış açısı karmaşık bir gelişim gösterdiği gözlenmektedir. İlk olarak, geleneksel tıp uygulamaları ve yerel bilgiler temelinde binlerce yıl kullanılan tıbbi bitkilerin önemi anlaşılmış ve birçok kültürde ve özellikle az gelişmiş ülkelerde hala kullanılmaya devam etmektedir. Ancak, modern tıp ve farmakoloji alanındaki ilerlemelerle birlikte, sentetik ilaçların geliştirilmesi ve standartlaştırılması gibi nedenlerle, tıbbi bitkilerin kullanımı değer görmemeye başlamış; birçok ülkede, resmi farmakope kitaplarında tıbbi bitkilerin yer alması azalmış, kimyasal ilaçlar daha yaygın hale gelmiştir. Ancak son yıllarda bitkisel ilaçlar, takviyeler ve alternatif tıp uygulamalarına olan ilgi artmıştır. Sonuç olarak, günümüzde, tıbbi bitkiler hem geleneksel tıpta hem de tamamlayıcı tıp uygulamalarında kullanıldığı, ayrıca, bitkilerin

biyolojik etkilerini anlamak ve potansiyel ilaçların keşfinde kullanmak amacıyla yapılan bilimsel araştırmaların da devam ettiği görülmektedir.

2. Kazdağı'nın konumu ve Kazdağı florasında bulunan tıbbi bitkiler

Kazdağı; büyük ölçüde Biga Yarımadası'nda uzanmaktadır. Edremit Körfezi'nin kuzeyini takiben, kuzeydoğu-güneybatı yönünde 60-70 km uzunluğunda olan Kazdağı, batıda Dede Dağı, ortada Kaz Dağı, doğuda Eybek Dağı, kuzeydoğuda Gürgen, Kocakatran, Küçükkatran ve Susuz (Sakar dağı), Ağı Dağı, Balaban-Kirazlı ve Dumanlı gibi dağ ve orman ekosistemlerini de içermektedir (Arı ve Soykan, 2006). Şekil 1' de Kazdağının konumu gösterilmiştir.

Şekil 1. Kazdağının harita üzerinde konumu.

Kazdağı üzerinde yapılmış çok sayıda floristik ve etnobotanik çalışmalara rastlanmaktadır (Satıl ve ark. 2006; Dirmenci ve ark. 2007; Satıl, 2009; Satıl ve ark. 2011; Ahiskalı ve ark. 2012; Selvi ve ark. 2013; Deniz ve Selvi, 2021). Bu çalışmalar ile geçmiş çağlarda kullanımı tespit edilen bitki taksonları ile Kazdağı ve çevresinde olan bitki taksonları karşılaştırılmış ve elde edilen bitki taksonları Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 1. Geçmişten günümüze kullanımı tespit edilen potansiyel türler

No	Familya	Tür	Türkçe İsim
1	Adoxaceae	<i>Sambucus ebulus</i> L.	mürverotu
2	Adoxaceae*	<i>Sambucus nigra</i> L.	ağaç mürver
3	Amaranthaceae	<i>Chenopodium ambrosioides</i> L.	sirken
4	Amaranthaceae	<i>Chenopodium botrys</i> L.	kızılback
5	Amaryllidaceae*	<i>Allium ampeloprasum</i> L.	pırasa
6	Amaryllidaceae*	<i>Allium cepa</i> L.	soğan
7	Amaryllidaceae*	<i>Allium sativum</i> L.	sarmısak
8	Amaryllidaceae*	<i>Allium scorodoprasum</i> L.	it soğanı
9	Anacardiaceae*	<i>Pistacia lentiscus</i> L.	sakızağacı
10	Anacardiaceae*	<i>Pistacia terebinthus</i> L.	menengiç
11	Anacardiaceae*	<i>Rhus coriaria</i> L.	sumak
12	Apiaceae	<i>Ammi majus</i> L.	kürdanotu
13	Apiaceae*	<i>Ammi visnaga</i> (L.) Lam.	hıltan
14	Apiaceae*	<i>Anethum graveolens</i> L.	dereotu
15	Apiaceae*	<i>Apium graveolens</i> L.	kereviz
16	Apiaceae	<i>Caucalis platycarpus</i> L.	kavkal
17	Apiaceae	<i>Conium maculatum</i> L.	baldıran
18	Apiaceae*	<i>Coriandrum sativum</i> L.	kişniş
19	Apiaceae*	<i>Daucus carota</i> L.	yabani havuç
20	Apiaceae	<i>Eryngium campestre</i> L.	kırsenet
21	Apiaceae*	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill.	rezene
22	Apiaceae	<i>Laqoeia cuminoides</i> L.	pülüskün
23	Apiaceae*	<i>Petroselinum crispum</i> A.W.Hill	maydanoz
24	Apiaceae	<i>Smyrnum olusatrum</i> L.	delikereviz
25	Apiaceae	<i>Smyrnum perfoliatum</i> L.	sarıkörek
26	Araceae*	<i>Dracunculus vulgaris</i> Schott	yılanbıçağı
27	Araliaceae	<i>Hedera helix</i> L.	duvarsarmaşığı
28	Asparagaceae*	<i>Asparagus acutifolius</i> L.	tilkişen
29	Asparagaceae	<i>Muscari comosum</i> (L.) Mill.	morbaş
30	Asparagaceae	<i>Ornithogalum umbellatum</i> L.	sunbala
31	Asparagaceae	<i>Polygonatum multiflorum</i> All.	mührüsüleyman
32	Asparagaceae	<i>Ruscus aculeatus</i> L.	tavşanmemesi
33	Asparagaceae	<i>Ruscus hypoglossum</i> L.	atdili

No	Familya	Tür	Türkçe İsim
34	Asparagaceae	<i>Scilla bifolia</i> L.	ormansümbülü
35	Aspleniaceae	<i>Asplenium adiantum-nigrum</i> L.	kara saçakotu
36	Aspleniaceae*	<i>Asplenium trichomanes</i> L.	saçakotu
37	Asteraceae*	<i>Achillea millefolium</i> L.	civanperçemi
38	Asteraceae*	<i>Anthemis cotula</i> L.	hozançiçeği
39	Asteraceae	<i>Arctium minus</i> (Hill) Bernh.	löşlek
40	Asteraceae	<i>Artemisia absinthium</i> L.	acı pelin
41	Asteraceae	<i>Cardopatum corymbosum</i> Pers.	kurtludiken
42	Asteraceae	<i>Carlina vulgaris</i> L.	deli domuzdikeni
43	Asteraceae	<i>Carthamus lanatus</i> L.	sarıdiken
44	Asteraceae	<i>Carthamus tinctorius</i> L.	aspir
45	Asteraceae*	<i>Chondrilla juncea</i> L.	karakavuk
46	Asteraceae	<i>Cichorium endivia</i> L.	bostan hindibası
47	Asteraceae	<i>Cichorium intybus</i> L.	hindiba
48	Asteraceae	<i>Cnicus benedictus</i> L.	topdiken
49	Asteraceae	<i>Conyza canadensis</i> Cronquist	selviotu
50	Asteraceae	<i>Cota tinctoria</i> (L.) J.Gay	boyacıpapatyası
51	Asteraceae	<i>Cyanus segetum</i> Hill	gelintacı
52	Asteraceae	<i>Eupatorium cannabinum</i> L.	koyuntırpağı
53	Asteraceae	<i>Glebionis segetum</i> (L.) Fourr.	kasımçiçeği
54	Asteraceae*	<i>Helichrysum stoechas</i> Moench.	kudama
55	Asteraceae	<i>Pulicaria dysenterica</i> (L.) Bernh.	yaraotu
56	Asteraceae*	<i>Matricaria chamomilla</i> L.	almanpapatyası
57	Asteraceae*	<i>Scolymus hispanicus</i> L.	şevketibostan
58	Asteraceae	<i>Senecio vulgaris</i> L.	taşakçilotu
59	Asteraceae*	<i>Silybum marianum</i> (L.) Gaertn.	devedikeni
60	Asteraceae	<i>Sonchus asper</i> (L.) Hill	eşekgevreği
61	Asteraceae	<i>Sonchus oleraceus</i> L.	zoko
62	Asteraceae	<i>Tragopogon porrifolius</i> L.	yemlik
63	Asteraceae*	<i>Tussilago farfara</i> L.	öksürükotu
64	Berberidaceae	<i>Leontice leontopetalum</i> L.	kırbaş
65	Betulaceae	<i>Corylus avellana</i> L.	findık
66	Boraginaceae	<i>Anchusa azurea</i> Mill.	sığırdili
67	Boraginaceae	<i>Buglossoides arvensis</i> (L.) Johnst.	tarlataşkeseni
68	Boraginaceae	<i>Echium plantagineum</i> L.	kırkbatıran

No	Familya	Tür	Türkçe İsim
69	Boraginaceae	<i>Heliotropium europaeum</i> L.	akrepotu
70	Boraginaceae	<i>Myosotis arvensis</i> (L.) Hill	kardeşboncuğu
71	Boraginaceae	<i>Onosma taurica</i> Willd.	emzikotu
72	Brassicaceae	<i>Brassica nigra</i> (L.) W.D.J.Koch	karahardal
73	Brassicaceae	<i>Brassica oleracea</i> L.	lahana
74	Brassicaceae	<i>Brassica rapa</i> L.	şalgam
75	Brassicaceae	<i>Bunias erucago</i> L.	delitürp
76	Brassicaceae	<i>Draba verna</i> L.	çirçirotu
77	Brassicaceae	<i>Eruca vesicaria</i> (L.) Cav.	roka
78	Brassicaceae	<i>Hesperis matronalis</i> L.	akşam yıldızı
79	Brassicaceae*	<i>Sinapis alba</i> L.	mamanık
80	Brassicaceae	<i>Lepidium campestre</i> (L.) Aiton	horozcuk
81	Brassicaceae	<i>Lepidium latifolium</i> L.	nujdar
82	Brassicaceae	<i>Nasturtium officinale</i> R.Br.	suteresi
83	Brassicaceae	<i>Sinapis arvensis</i> L.	hardal
84	Brassicaceae	<i>Thlaspi arvense</i> L.	ekindağarcığı
85	Campanulaceae	<i>Campanula rapunculus</i> L.	firenksalatası
86	Capparaceae*	<i>Capparis spinosa</i> L.	kebere
87	Caprifoliaceae	<i>Lonicera periclymenum</i> L.	çobanasması
88	Caprifoliaceae*	<i>Valeriana dioscoridis</i> Sm.	çobanzurnası
89	Caprifoliaceae*	<i>Valeriana officinalis</i> L.	kediotu
90	Caryophyllaceae	<i>Agrostemma githago</i> L.	buğdaykaramuğu
91	Caryophyllaceae*	<i>Saponaria officinalis</i> L.	sabunotu
92	Caryophyllaceae	<i>Stellaria media</i> (L.) Vill.	kuşotu
93	Cistaceae*	<i>Cistus creticus</i> L.	laden
94	Convolvulaceae	<i>Calystegia sepium</i> (L.) R.Br.	çitsarmaşığı
95	Convolvulaceae	<i>Convolvulus arvensis</i> L.	tarlasarmaşığı
96	Convolvulaceae	<i>Cuscuta epithymum</i> Murray	cinsacı
97	Cornaceae	<i>Cornus mas</i> L.	kızılçık
98	Crassulaceae	<i>Umbilicus luteus</i> Webb	sarı göbekotu
99	Cucurbitaceae*	<i>Ecballium elaterium</i> (L.) A.Rich.	eşekhiyarı
100	Cupressaceae*	<i>Cupressus sempervirens</i> L.	servi
101	Cupressaceae*	<i>Juniperus communis</i> L.	ardıç
102	Cytinaceae	<i>Cytinus hypocistis</i> (L.) L.	inekmemesi
103	Datisceae*	<i>Datisca cannabina</i> L.	renkotu

No	Familya	Tür	Türkçe İsim
104	Dennstaedtiaceae	<i>Pteridium aquilinum</i> (L.) Kuhn	eğrelti
105	Equisetaceae*	<i>Equisetum arvense</i> L.	atkuyruğu
106	Ericaceae	<i>Arbutus andrachne</i> L.	sandalağacı
107	Ericaceae	<i>Arbutus unedo</i> L.	kocayemiş
108	Euphorbiaceae	<i>Euphorbia helioscopia</i> L.	feribanotu
109	Euphorbiaceae	<i>Euphorbia myrsinites</i> L.	deli sütleşen
110	Euphorbiaceae	<i>Euphorbia peplus</i> L.	bahçe sütleşeni
111	Euphorbiaceae	<i>Mercurialis annua</i> L.	parşen
112	Fabaceae	<i>Anagyris foetida</i> L.	zivircik
113	Fabaceae	<i>Anthyllis vulneraria</i> L.	çobangülü
114	Fabaceae*	<i>Ceratonia siliqua</i> L.	keçiboynuzu
115	Fabaceae	<i>Cicer arietinum</i> L.	nohut
116	Fabaceae	<i>Galega officinalis</i> L.	keçisedefi
117	Fabaceae	<i>Lathyrus aphaca</i> L.	sarıburçak
118	Fabaceae	<i>Lathyrus sativus</i> L.	mürdümük
119	Fabaceae	<i>Lens culinaris</i> Medik.	mercimek
120	Fabaceae	<i>Lupinus angustifolius</i> L.	acıbakla
121	Fabaceae	<i>Medicago sativa</i> L.	karayonca
122	Fabaceae	<i>Melilotus officinalis</i> (L.) Desr.	kokuluyonca
123	Fabaceae	<i>Spartium junceum</i> L.	katırtırnağı
124	Fabaceae	<i>Trifolium arvense</i> L.	tavşanayağı
125	Fabaceae	<i>Trifolium pratense</i> L.	çayır üçgülü
126	Fagaceae	<i>Castanea sativa</i> Mill.	kestane
127	Fagaceae*	<i>Quercus cerris</i> L.	saçlı meşe
128	Fagaceae	<i>Quercus coccifera</i> L.	kermes meşesi
129	Fagaceae	<i>Quercus ilex</i> L.	pırnal meşesi
130	Fagaceae*	<i>Quercus infectoria</i> Oliv.	mazi meşesi
131	Fagaceae*	<i>Quercus robur</i> L.	saplı meşe
132	Gentianaceae*	<i>Centaurium erythraea</i> Rafn.	kırmızıkantaron
133	Geraniaceae	<i>Geranium robertianum</i> L.	dağ ıtırı
134	Hypericaceae*	<i>Hypericum perforatum</i> L.	kantaron
135	Iridaceae	<i>Gladiolus illyricus</i> W.D.J.Koch	osmançiçeği
136	Lamiaceae	<i>Ajuga chamaepitys</i> (L.) Schreb.	acıgıcı
137	Lamiaceae	<i>Ballota nigra</i> L.	yalancısırgan
138	Lamiaceae*	<i>Clinopodium nepeta</i> (L.) Kuntze	kedifesleşeni

No	Familya	Tür	Türkçe İsim
139	Lamiaceae*	<i>Clinopodium vulgare</i> L.	yabanifesleğen
140	Lamiaceae*	<i>Vitex agnus-castus</i> L.	hayıt
141	Lamiaceae*	<i>Lavandula stoechas</i> L.	karabaş
142	Lamiaceae*	<i>Marrubium vulgare</i> L.	kara derme
143	Lamiaceae*	<i>Melissa officinalis</i> L.	oğulotu
144	Lamiaceae*	<i>Mentha aquatica</i> L.	su nanesi
145	Lamiaceae*	<i>Mentha pulegium</i> L.	yarpuz
146	Lamiaceae*	<i>Mentha x piperita</i> L.	nane
147	Lamiaceae*	<i>Ocimum basilicum</i> L.	fesleğen
148	Lamiaceae*	<i>Origanum majorana</i> L.	mercanköşk
149	Lamiaceae*	<i>Origanum onites</i> L.	bilyalikekik
150	Lamiaceae*	<i>Origanum vulgare</i> L.	karakınık
151	Lamiaceae*	<i>Rosmarinus officinalis</i> L.	biberiye
152	Lamiaceae**	<i>Salvia aethiopis</i> L.	habes adaçayı
153	Lamiaceae	<i>Salvia sclarea</i> L.	paskulak
154	Lamiaceae*	<i>Satureja thymbra</i> L.	halilibrahimzahter
155	Lamiaceae*	<i>Teucrium chamaedrys</i> L.	kısamahmut
156	Lamiaceae*	<i>Teucrium flavum</i> L.	sarıyavşan
157	Lamiaceae*	<i>Teucrium scordium</i> L.	susarmısağı
158	Lamiaceae*	<i>Thymus longicaulis</i> C.Presl	dağkekiği
159	Lauraceae*	<i>Laurus nobilis</i> L.	defne
160	Lythraceae*	<i>Punica granatum</i> L.	nar
161	Malvaceae	<i>Abelmoschus esculentus</i> Moench	bamya
162	Malvaceae*	<i>Althaea officinalis</i> L.	delihatmi
163	Malvaceae*	<i>Malva sylvestris</i> L.	ebegümeci
164	Moraceae*	<i>Ficus carica</i> L.	incir
165	Myrtaceae*	<i>Myrtus communis</i> L.	mersin
166	Nitrariaceae	<i>Peganum harmala</i> L.	üzerlik
167	Oleaceae*	<i>Olea europaea</i> L.	zeytin
168	Oleaceae	<i>Phillyrea latifolia</i> L.	akçakesme
169	Orchidaceae	<i>Epipactis helleborine</i> (L.) Crantz	bindallıçiçeği
170	Orchidaceae	<i>Ophrys apifera</i> Huds.	arısalebi
171	Orchidaceae	<i>Orchis morio</i> L.	gelincik salebi
172	Orobanchaceae	<i>Orobanche minor</i> Sm.	göveotu
173	Orobanchaceae	<i>Orobanche caryophyllacea</i> Sm.	kokulusüpürgeot

No	Familya	Tür	Türkçe İsim
174	Papaveraceae	<i>Papaver argemone</i> L.	kumhaşhaşı
175	Papaveraceae	<i>Papaver hybridum</i> L.	melez gelincik
176	Papaveraceae*	<i>Papaver rhoeas</i> L.	gelincik
177	Pedaliaceae	<i>Sesamum indicum</i> L.	susam
178	Pinaceae*	<i>Pinus nigra</i> J.F.Arnold	kara çam
179	Pinaceae*	<i>Pinus pinea</i> L.	fıstık çamı
180	Plantaginaceae*	<i>Plantago major</i> L.	sinirotu
181	Plantaginaceae	<i>Plantago coronopus</i> L.	boğaotu
182	Plantaginaceae	<i>Veronica chamaedrys</i> L.	cancan
183	Platanaceae	<i>Platanus orientalis</i> L.	çınar
184	Poaceae	<i>Arundo donax</i> L.	kargı
185	Poaceae	<i>Bromus arvensis</i> L.	tarla bromu
186	Poaceae	<i>Phragmites australis</i> Steud.	kamış
187	Poaceae	<i>Triticum monococcum</i> L.	siyez
188	Polygonaceae	<i>Polygonum aviculare</i> L.	köyotu
189	Polypodiaceae	<i>Polypodium vulgare</i> L.	benlieğreli
190	Portulacaceae	<i>Portulaca oleracea</i> L.	semizotu
191	Primulaceae	<i>Anagallis arvensis</i> L.	farekulağı
192	Primulaceae	<i>Anagallis foemina</i> Mill.	bağırsakotu
193	Pteridaceae	<i>Adiantum capillus-veneris</i> L.	baldınkara
194	Ranunculaceae	<i>Clematis cirrhosa</i> L.	baharsarmaşığı
195	Ranunculaceae	<i>Clematis vitalba</i> L.	akasma
196	Ranunculaceae	<i>Consolida regalis</i> Gray	çatal mahmuzotu
197	Ranunculaceae	<i>Staphisagria macrosperma</i> Spach	bitotu
198	Ranunculaceae	<i>Ranunculus arvensis</i> L.	mustafaçiçeği
199	Ranunculaceae	<i>Ranunculus ficaria</i> L.	arpacıksalebi
200	Ranunculaceae	<i>Ranunculus repens</i> L.	tiktakdana
201	Rhamnaceae	<i>Paliurus spina-christi</i> P. Mill.	karaçalı
202	Rosaceae	<i>Agrimonia eupatoria</i> L.	fitikotu
203	Rosaceae	<i>Armeniaca vulgaris</i> Lam.	kayısı
204	Rosaceae	<i>Cerasus avium</i> (L.) Moench	kiraz
205	Rosaceae*	<i>Crataegus monogyna</i> Jacq.	yemişen
206	Rosaceae*	<i>Cydonia oblonga</i> Mill.	ayva
207	Rosaceae	<i>Filipendula vulgaris</i> Moench	çayırmelikesi
208	Rosaceae	<i>Malus sylvestris</i> (L.) Mill.	yaban elması

No	Familiya	Tür	Türkçe İsim
209	Rosaceae	<i>Mespilus germanica</i> L.	muşmula
210	Rosaceae*	<i>Prunus spinosa</i> L.	çakal eriği
211	Rosaceae*	<i>Pyrus communis</i> L.	armut
212	Rosaceae*	<i>Rosa canina</i> L.	kuşburnu
213	Rosaceae	<i>Rubus idaeus</i> L.	ahududu
214	Rosaceae	<i>Sanguisorba minor</i> L.	çayır düğmesi
215	Rosaceae	<i>Cormus domestica</i> (L.) Spach	üvez
216	Rubiaceae*	<i>Galium aparine</i> L.	çobansüzgeci
217	Rubiaceae	<i>Galium verum</i> L.	boyalık
218	Rubiaceae	<i>Rubia peregrina</i> L.	yabanikökboya
219	Rubiaceae	<i>Rubia tinctorum</i> L.	kökboyası
220	Santalaceae	<i>Osyris alba</i> L.	morcak
221	Santalaceae*	<i>Viscum album</i> L.	ökseotu
222	Sapindaceae	<i>Acer campestre</i> L.	ovaakçaağacı
223	Smilacaceae	<i>Smilax aspera</i> L.	gıcırdiken
224	Solanaecae*	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	banotu
225	Solanaecae	<i>Solanum americanum</i> Mill.	itüzümü
226	Styracaceae*	<i>Styrax officinalis</i> L.	ayıfındığı
227	Taxaceae*	<i>Taxus baccata</i> L.	porsuk
228	Typhaceae	<i>Sparganium erectum</i> L.	kındıra
229	Typhaceae	<i>Typha angustifolia</i> L.	saz
230	Typhaceae	<i>Typha latifolia</i> L.	cil
231	Urticaceae*	<i>Urtica dioica</i> L.	ısırgan
232	Urticaceae*	<i>Urtica pilulifera</i> L.	dalağan
233	Urticaceae*	<i>Urtica urens</i> L.	cılağan
234	Violaceae	<i>Viola odorata</i> L.	kokulu menekşe
235	Vitaceae*	<i>Vitis vinifera</i> L.	asma
236	Xanthorrhoeaceae	<i>Asphodelus aestivus</i> Brot.	kirgiçkök
237	Zygophyllaceae*	<i>Tribulus terrestris</i> L.	çobançökerten

*Kazdağı ve çevresinde kullanımı tespit edilen türler

Sonuç

Geçmişten günümüze, bitkilerin kullanımı, geleneksel tıp pratiğinden modern farmakolojik araştırmalara kadar geniş bir yelpazede evrim geçirdiği ve günümüzde hala önemli bir sağlık

kaynağı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu kapsamda Kazdağı ve çevresinde yürütülmüş bilimsel çalışmalardan elde edilen veriler ışığında; 73 familyaya ait 237 bitki taksonunun Kazdağı ve çevresinde yayılış gösterdiği ve bu bitkilerin geçmiş çağlarda tıbbi amaçlar için kullanıldığı görülmüştür (Tablo 1). Kazdağında tespit edilen bu bitkilerin hepsinin halk arasında kullanımı bulunmadığı tespit edilmiştir. Tablo 1’ de sunulan bu 237 bitki taksonundan 90’ ı Kazdağ ve çevresindeki yerel insanlar tarafından tıbbi amaçlarla kullanıldığı belirlenmiştir. Bu türler asteriks (*) ile gösterilmiştir.

Kazdağı ve çevresinde yaşayan yerel halkın bu bitkileri daha çok diüretik (idrar söktürücü) olarak kullandığı görülmüştür. ÜSYE (Soğuk algınlığı, farenjit, rinit, ve larenjit), gaz söktürücü, midevi, öksürük ve balgam söktürücü astım, bronşit, böbrek ve safra rahatsızlıkları kadın hastalıkları, tansiyon ve diyabette diğer yaygın gözlenen kullanımlar olarak belirlenmiştir. Yine literatür verilerindeki bilgilere göre yerel halkın bu bitkileri, dahilen olarak en çok infuzyon (demleme) yöntemiyle kullandığı; onu dekoksasyon (kaynatma, haşlama) yönteminin takip ettiği görülmüştür. Haricen kullanımlarda ise en çok tıbbi yağ, merhem, krem ve lapa olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Kaynakça

- Arı, Y., Soykan, A. (2006). Kazdağı Milli Parkı'nda kültürel ekoloji ve doğa koruma. *Türk Coğrafya Dergisi*, 44, 11-32.
- Baytop T (1999). *Therapy with medicinal plants in Turkey Past and Present*, 2nd ed. Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul.
- Ahiskalı, M., Arı, Ç.S., Selvi, S. (2012). Edible wild plants and their consumption during winter in a rural village on Mount İda (Kazdağı). *Boccone*, 195-198.
- Akbel, E., Karabağ, F. (2012). Saponinler ve Reprodüktif Etkileri. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 5 (1): 25-29.
- Bazala V. (1943). The historical development of medicine in the Croatian lands. Zagreb: Croatia publishing bibliographic institute; 1943. p. 9-20.
- Bojadzievski P. The health services in Bitola through the centuries. Bitola: Society of science and art; 1992. p. 15-27.
- Deniz, D. & Selvi, S. (2021). Kazdağı Milli Parkı'nın (Edremit/Balıkesir) Çalı ve Ağaç Florası . *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Ve Mühendislik Bilimleri Dergisi* , 21 (5) , 1005-1015 . DOI: 10.35414/akufemubid.891097
- Dirmenci, T., Satıl, F. and Tümen G. (2007). Kazdağı Milli Parkı çiçekli bitkileri. *Zeytinli Belediyesi Yayınları*, 182- 185.
- Duymaz, A. (2001). Kazdağı ve Sarıkız Efsaneleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5:88-102.
- Glesinger L. (1954). *Medicine through centuries*. Zagreb: Zora; 1954. p. 21-38.
- Gorunovic M, Lukic P. (2001). *Pharmacognosy*. Beograd: Gorunovic M. p. 1-5.
- Jancic R. (2002). *Botanika farmaceutika*. Beograd: Public company Sl. List SRJ. p. 83-6.
- Kara, S. S. A. D. S. , Selvi, S. , Dağdelen, A. & Kara, S. (2013). Kazdağlarından (Balıkesir-Edremit) Toplanan ve Çay Olarak Tüketilen Tıbbi ve Aromatik Bitkiler . *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi* , 10 (2) , 26-33 .
- Kayıran SD (2019). A research on the present uses of the medicinal plants in De Materia Medica written by Dioscorides in Eastern Mediterranean Region. *Lokman Hekim Journal* 9 (2):189-202
- Mutluer, M. (1995). Edremit Yöresinde Kırsal Yerleşmelerin Coğrafi Dağılımı ve Nüfus Büyüklüğünü Etkileyen Faktörler, *Ege Coğrafya Dergisi*, 8:207-224.
- Nikolovski B. (1995). *Essays on the history of health culture in Macedonia*. Skopje: Macedonian pharmaceutical association; 1995. p. 17-27
- Petrovska BB. (2012). Historical review of medicinal plants' usage. *Pharmacogn Rev.* 6(11):1-5. doi: 10.4103/0973-7847.95849.

- Satıl, F., Tümen, G., Dirmenci, T., Çelik, A. Arı, Y. And Malyer, H. 2006. Kazdağı Milli Parkı ve çevresinde (Balıkesir) etnobotanik envanter çalışması. TUBA Kültür Envanteri Dergisi, 5, 171-203.
- Satıl, F., Selvi, S., Polat, R. (2011). Ethnic uses of pine resin production from *Pinus brutia* by native people on the Kazdağ Mountain (Mt. Ida) in Western Turkey. Journal of Food, Agriculture & Environment , 9(3&4):1059-1063.
- Satıl, F. (2009). Threatening Factors on plant diversity of Kazdağı (İda Mountain) national park in Turkey and suggestions for conservation. Biotechnology and Biotechnological Equipment, 23(2), 208-211.
- Thompson, R. C. (1949). A Dictionary of Assyrian Botany, The British Academy, London.
- Toplak Galle K. (2005). Domestic medicinal plants. Zagreb: Mozaic book; p. 60-1.
- Tucakov J. (1971). Healing with plants – phytotherapy. Beograd: Culture; p. 180-90.
- Satıl, F., Tümen, G., Selvi, S. (2021). Kazdağları' nın şifalı bitkileri. Balıkesir Büyükşehir Belediyesi /Kent Arşivi Yayınları No:25, Basım sayısı:1, Sayfa sayısı:304, ISBN:978-605-70379-4-7.
- Tanrıkulu, N. (2021). Ege Yöresinde Yetişen Bazı Önemli Tıbbi Bitkilerin Kadim Tıpta, Halk Tıbbında ve Bugünkü Araştırmalardaki Yerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, TIP Tarihi ve Etik Anabilimdalı, İstanbul.
- Zohary D, Hopf M. (2000). Domestication of plants in the old World (3rd ed.), New York, Oxford University Press.